

43036 - 9

**TÜRKİYE - AT
GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNİN
TÜRK DIŞ TİCARETİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Ahmet TERCAN
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir - 1998

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE - AT
GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNİN
TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

İşletme Anabilim Dalı

Hazırlayan

Ahmet TERCAN

Danışman

Prof. Dr. Yaşar HOŞCAN

Eskişehir

1998

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ÖZET

Bilgi ve İletişim teknolojileri, Dünyamızı küçültürken Ulusal devletler yerine, uluslararası düzeyde bütünleşen ekonomik topluluk ve kutuplaşmaları beraberinde getirmiştir. Zira, dünya ülkeleri hızla ekonomik bütünleşmeye doğru gitmekte ve bütün ülkelerin bölgesel özellikteki bir topluluğa üye olduğu veya üyelik için çaba sarfettiği görülmektedir.

Türkiye'nin çeşitli ekonomik bütünleşme alternatifleri arasında, Avrupa Topluluğunu tercih etmesi en rasyonel seçim olmuştur. Türkiye'nin Dünya'nın en gelişmiş ülkelerinin toplandığı bu bölgesel gelişme grubuna Tam üye olmak amacıyla 31 Temmuz 1959 yılından beri çaba göstermektedir. Bu birleşme sürecinin Türk dış ticaretini etkilemesi bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye-AT ilişkilerinde, Türkiye, Katma Protokol'le hedeflenen Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesi ve üçüncü ülkelere karşı OGT'ni benimsemesi amacıyla 1971 yılından itibaren üstlendiği yükümlülükleri 6 Mart 1995 tarihinde somutlaşan Gümrük Birliği'nin 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesiyle yerine getirmiştir.

Gümrük Birliği'nin gerçekleşme sürecinde Türkiye-AT ilişkilerinin dış ticaretimiz üzerinde oluşturduğu statik ve dinamik etkilerin boyutlarını belirlemek ve bu etkileri ölçmek amacıyla modeller oluşturulmuş ve etkilerin hangi yönde olabileceği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, 1 Ocak 1996 tarihinde uygulanmaya başlanan Gümrük Birliği'nin rasyonel bir seçim olup olmadığı, oluşturduğumuz AT dışı ticaret blokları ile yapılacak bir serbest ticaret bölgesi anlaşmasının Gümrük Birliği'ne nazaran daha iyi bir ekonomik alternatif olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

While knowledge and communication technologies are making our world smaller, they have brought poles being apart and economical communities unifying in international Level instead of national governments. Because world's governments proceed economical unifying rapidly and it has been observed that all these countries are ready members or trying to be members of the community which has the same regional speciality.

It has been the most rational selection for Turkey to prefer joining to the European Community to any other unifying alternatives. Turkey has been trying to be a complete member of this regional developed Community which includes the most developed countries of the world since 31 st of September 1959. This unifying period's effects on Turkish foreign trade are the subject of this thesis.

In the relationship between Turkey and EC, Turkey has performed its responsibilities, which were aimed in the addition protocol for performing Customs Union and defining PCT to the third countries since 1971 and Customs Union become clear on 6 th of March 1995 was in force on 1 st of January 1996.

Patterns have been made to measure and define the dimensions of the both static and dynamic effects on Turkish foreign trade have been analysed so that the effects would be in which direction during the period of performing Customs Union, with the relationship between Turkey and European Community.

Separately, it has been tried to see if the Customs Union is a rational selection and the foreign trade with free trade block out of EC would be an economical alternative for Turkey in the comparison with customs union agreement since the beginning 1 st of January 1996.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AT İLİŞKİLERİ

1. TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞU'NA ORTAK ÜYELİK BAŞVURUSU	4
1.1. Ankara Anlaşması	5
1.2. Tam Üyelik Yolunda Türkiye İçin Öngörülen Aşamalar	7
1.2.1. Hazırlık Dönemi	8
1.2.2. Geçiş Dönemi	9
1.2.3. Son Dönem	9
2. TÜRKİYE - AT İLİŞKİLERİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE GEÇİŞ SÜRECİ	10
2.1. Katma Protokol	11
2.2. Katma Protokol Kapsamında Yer Alan Ürünler	12
2.3. Katma Protokol'den Kaynaklanan Yükümlülükler	13
2.3.1. Topluluğun üstlendiği yükümlülükler	13
2.3.2. Türkiye'nin üstlendiği yükümlülükler	14
2.3.2.1. Gümrük Vergileri ile Eş Etkili Vergi ve Resimlerin Kaldırılması	14
2.3.2.2. Ortak Gümrük Tarifesine Uyum	18
2.3.2.3. Miktar Sınırlamalarının Kaldırılması	21

2.3.2.4. İhracat Miktar Kısıtlamaları ile İhracat Vergilerinin Kaldırılması	22
2.3.2.5. Tek Vergi Prensibine Dayalı İthalat Rejimi	23
2.4. Katma Protokol Sonrası Türkiye - AT İlişkileri	25
3. TÜRKİYE'NİN TOPLULUĞA TAM ÜYELİK BAŞVURUSU	26
3.1. Komisyonun Tam Üyelik Başvurusu Hakkındaki Görüş Raporu ..	27
3.2. Topluluğun İşbirliği Programı	27
3.3. Tam Üyelik Başvurusu Sonrası Türkiye-AT İlişkileri	28
3.3.1. Gümrük Birliği'ne hazırlık	30
3.3.2. Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİNİN DIŞ TİCARETİMİZ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	34
2. MEVCUT EKONOMİK YAPI İÇİNDE DIŞ TİCARET YAPISININ TEMEL ÖZELLİKLERİ	36
2.1. Dış Ticaretin Gelişimi	37
2.1.1. 1980 öncesi	38
2.1.2. 1980 sonrası	45
2.1.2.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri	46
2.1.2.2. İhracatın Gelişimi ve Yapısı	49
2.1.2.3. İthalatın Gelişimi ve Yapısı	64

3. TÜRKİYE-AT DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE TOPLULUK İLİŞKİLERİNİN ETKİSİ	74
3.1. Türkiye - AT Dış Ticaretinin Yapısı ve Özellikleri	76
3.2. Maastricht Anlaşmasının Türk Dış Ticaretine Etkileme Yönleri	78
3.3. Türkiye - AT Dış Ticareti ve Türk Dış Ticaretinde Topluluğun Payı ..	80
3.3.1. Türkiye'nin AT'na Yönelik İhracatının Gelişimi	85
3.3.1.1. İhracatın İthalatını Karşılama Oranı	88
3.3.1.2. İhracatımızın Sektörlere ve Mal Gruplarına Göre Dağılımı	90
3.3.2. Türkiye'nin AT'den ithalatının Gelişimi	94
3.3.3. Türkiye'nin AT'na Olan İthalat ve İhracatının Topluluğa Üye Ülkelere Göre Dağılımı	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AT GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

1. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ..	108
1.1. Ölçme Yöntemleri	109
1.1.1. Analitik yöntem	109
1.1.2. Artık yöntemi	110
1.1.3. Araştırma yöntemi	110
1.2. Statik Etkileri Ölçme Yöntemleri	111
1.2.1. Ex-ante yöntemler	111
1.2.2. Ex-post yöntemler	112
1.2.3. Anti-Monde Kavramı	113
1.3. Dinamik Etkileri Ölçme Yöntemleri	114
1.4. Ölçme Yöntemlerinin Değerlendirilmesi	114

2. EKONOMETRİK MODELLERDE PARAMETRELERİN TAHMİNİNDE	
KULLANILAN İSTATİSTİKSEL YÖNTEM	116
2.1. Çoklu Regrasyon Yöntemi	116
2.2. Çoklu Regrasyon Yönteminin Varsayımları	117
2.3. Parametrelerin Tahmini	120
2.4. Kestirilen Parametrelerin Anlamlılık Sınamaları	122
2.4.1. t Testi	123
2.4.2. F Testi	124
2.4.2.1. Regrasyon Katsayılarının Anlamlılığının Sınanması.	124
2.4.2.2. Çoklu Korelasyon Katsayısının Anlamlılığının	
Sınanması	125
2.5. Otokorelasyon	127
2.5.1. Otokorelasyonun tespiti	127
2.5.1.1. Durbin - Watson testi	127
2.5.2. Otokorelasyonun giderilmesi	129
2.5.2.1. Modeldeki Değişkenlerin İncelenmesi	130
2.5.2.2. Modelin Değiştirilmesi	130

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

1. MODELLERİN TANIMLANMASI VE İNCELENECEK	
DEĞİŞKENLERİN BELİRLENMESİ	131
1.1. Alternatif Ticaret Bloklarının Tanımlanması	132
1.2. Statik Model İçin Teorik Çerçeve	134
1.3. Dinamik Model İçin Teorik Çerçeve	137
1.4. Modellerin Tahmininde Kullanılan Değişkenler	140

2. STATİK VE DİNAMİK MODELLERİN TAHMİN SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	142
2.1. Statik Modelin Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi	142
2.2. Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri	155
2.2.1. AT'nin genişlemesinin statik etkileri: Ex-post yaklaşım	158
2.2.2. Gümrük Birliği'nin rasyonelliği: Ex-ante yaklaşım	162
2.2.2.1. 1995 ve 1996 yılı Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri	163
2.3. Türk dış Ticareti Açısından Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Alternatifleri	166
2.3.1. Türkiye-AT Serbest Ticaret Bölgesi Uygulaması	166
2.3.2. Türkiye-AT Dışı Bloklarla Serbest Ticaret Bölgesi Uygulaması	170
2.3.3. Türkiye'nin açık pazar olması durumu	172
2.4. Dinamik Modelin Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi	174
2.4.1. Türkiye-AT'na tam üyelik başvurusunun yabancı sermaye üzerindeki dinamik etkileri	178
3. TÜRKİYE-AT GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNDE DIŞ TİCARETİMİZDE OLUŞAN STATİK VE DİNAMİK ETKİLERİN ANALİZİ	180
3.1. AT Genişlemesinin Genel Değerlendirilmesi	181
3.2. Gümrük Birliği ve Alternatif Ticaret Bloklarının Rasyonelliğinin Genel Değerlendirilmesi	182
3.3. AT'na Tam Üyelik Başvurusunun Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkilerinin Genel Değerlendirilmesi	183

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKLAR	191
EKLER	203

TABLolar LİSTESİ

Tablo: 1.1	Türkiye'nin Gümrük İndirimleri Takvimi	16
Tablo: 1.2	Türkiye'nin Gümrük Tarifesine Uyum Takvimi (1996)	19
Tablo: 1.3	AD-HOC Komite Toplantılarında Karar Verilen Hızlandırılmış Gümrük İndirim Takvimi	20
Tablo: 1.4	İthalatta Liberasyonun Konsolidasyonu	22
Tablo: 2.1	1923-1960 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	41
Tablo: 2.2	1963-1980 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	44
Tablo: 2.3	Dünya Toplam İhracatı İçinde Türkiye'nin Payı (1980-1995)	50
Tablo: 2.4	İhracatın GSMH İçindeki Payı (1980-1995)	53
Tablo: 2.5	İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (1980-1995)	54
Tablo: 2.6	İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı (1980-1995)	56
Tablo: 2.7	İhracatın Alt Sektörlere Göre Dağılımı	59
Tablo: 2.8	Türkiye'nin İhracatının Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1994)	61
Tablo: 2.9	İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	64
Tablo: 2.10	Dünya Toplam İthalatı İçinde Türkiye'nin Payı (1986-1993)	66
Tablo: 2.11	İthalatın GSMH İçindeki Payı (1980-1995)	67
Tablo: 2.12	İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı (1980-1995)	68
Tablo: 2.13	İthalatın Ülke ve Mal Gruplarına Göre Dağılımı	73
Tablo: 2.14	AT ile Ticari İlişkilerimizdeki Gelişmeler (1967-1995)	84
Tablo: 2.15	Türkiye-AT İhracatının İthalatını Karşılama Oranı İndeksi (1973 = 100)	88
Tablo: 2.16	Türkiye'nin AT'na Yönelik İhracatının Sapma İndeksi (1973=100)	89
Tablo: 2.17	Sektörler İtibariyle AT'na İhracatının Değişimi (1973-1987)	91
Tablo: 2.18	Sektörel ve Ürün Gruplarına Göre Türkiye'nin AT'na İhracatı (1989-1996)	93

Tablo: 2.19	Türkiye'nin AT ile İthalatının Gelişimi (1965-1980)	95
Tablo: 2.20	Türkiye'nin AT ile İthalatının Gelişimi (1981-1996)	98
Tablo: 2.21	Türkiye'nin AT'den Üye Ülkeler İtibariyle İthalatı (1973-1996)	101
Tablo: 2.22	Türkiye'nin AT'den Üye Ülkeler İtibariyle İhracatı (1973-1996)	103
Tablo: 4.1	AT6 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	145
Tablo: 4.2	AT9 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	146
Tablo: 4.3	AT12 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	147
Tablo: 4.4	AT15 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	148
Tablo: 4.5	TB1 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	149
Tablo: 4.6	TB2 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	150
Tablo: 4.7	TB3 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	151
Tablo: 4.8	TB4 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	152
Tablo: 4.9	TB5 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	153
Tablo: 4.10	TB6 Bloku İthalat Talep Denklemi Tahminleri	154
Tablo: 4.11	Türkiye'nin Uyguladığı Karşılaştırmalı Koruma Oranları (1993-1996)	156
Tablo: 4.12	TY ve TS Denklemlerinde Kullanılan Değişkenler (1995-1996) ..	157
Tablo: 4.13	AT Bloklarının Statik Etkileri: Ex-Post Yaklaşım (1995).....	161
Tablo: 4.14	AT Bloklarının Statik Etkileri: Ex-Post Yaklaşım (1996)	161
Tablo: 4.15	AT ile Gümrük Birliği'nin Olası Statik Etkileri: Ex-ante Yaklaşım (1996)	165
Tablo: 4.16	AT ile Gümrük Birliği'nin Olası Statik Etkileri: Ex-ante Yaklaşımı (1995)	165
Tablo: 4.17	Türkiye-AT Serbest Ticaret Bölgesinin Olası Statik Etkileri(1995)	167
Tablo: 4.18	Türkiye-At Serbest Ticaret Bölgesi'nin Olası Statik Etkileri(1996)	167

Tablo: 4.19	Türkiye-AT Dışı Ticaret Blokları ile Serbest Ticaret Bölgesinin Olası Statik Etkileri (1996)	171
Tablo: 4.20	Türkiye'nin Açık Pazar Olması Durumunda Olası Statik Etkileri (1995)	173
Tablo: 4.21	Türkiye'nin Açık Pazar Olması Durumunda Olası Statik Etkileri (1996)	173
Tablo: 4.22	Ticari Bölgelere Göre ve Toplam Düzeyde Net Direkt Yabancı Sermaye Yatırım Denklemleri Tahmini	177
Tablo: 4.23	Türkiye'nin AT'na Tam Üyelik Başvurusunun Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etkisi	180

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AEA	: Avrupa Ekonomik Alanı
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	: Adı geçen eser
AKT	: Avrupa Kömür elik Topluluğu
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
AT6	: Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg, Hollanda
AT9	: AT6 + İngiltere, İrlanda, Danimarka
AT12	: AT9+ Yunanistan, İspanya, Portekiz
AT15	: AT12 + Finlandiya, İsveç,Avusturya
ATO	: Ankara Ticaret Odası
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BKK	: Bakanlar Kurulu Kararı
COMECON	: Ortak Ekonomik İşbirliği Konseyi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTS	: Dışsal Ticaret Saptırma
DTY	: Dışsal Ticaret Yaratma
DYS	: Direkt Yabancı Sermaye
E	: Erteleme
ECU	: Avrupa Para Birimi

EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İGEME	: İhracatı Geliştirme Merkezi
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTB	: İzmir Ticaret Borsası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKDF	: Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
KP	: Katma Protokol
KOV	: Kovaryans
Md	: Madde
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
RG	: Resmi Gazete
s	: sayfa
SB1	: AT Ülkelerinden Gelen Net Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları
SB2	: ABD, Kanada ve Japonya'dan Gelen Net Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları
SB3	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinden Gelen Net Direkt Yabancı Yatırımları
SB4	: Diğer Ülkelerden Gelen Net Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları

SB5	: Toplam Net Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları
STB	: Serbest Ticaret Bölgesi
TB1	: Avrupa Topluluğu Ülkeleri
TB2	: Diğer OECD Ülkeleri
TB3	: Diğer Avrupa Ülkeleri
TB4	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri
TB5	: Diğer Ülkeler
TB6	: Türkiye'nin Toplam İthalatı
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEK	: Türkiye Ekonomi Kurumu
TG	: Ticaret Geliştirme
TKF	: Toplu Konut Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TS	: Ticaretin Saptırılması
TY	: Ticaret Yaratma
VAR	: Varyans

GİRİŞ

Dünyamız küreselleşme eğilimlerinin hızla arttığı, global politikaların yoğunluk kazandığı bir dönemi yaşamaktadır. Günümüzde ülkelerin kendi sınırları içerisinde tek başlarına ekonomik, siyasal ve sosyal faaliyetlerini sürdürmeleri pek mümkün görünmemektedir. Zira, dünya ülkeleri hızla ekonomik bütünleşmeye doğru gitmektedirler. Hemen bütün ülkelerin bölgesel özellikteki bir topluluğa üye olduğu veya üyelik için çaba sarfettiği görülmektedir.

Ekonomik bütünleşme hareketlerinin hızla geliştiği günümüzde, Türkiye’de bu hareketler karşısında kayıtsız kalmamış ve bütünleşmenin temelini oluşturan işbirliği anlayışından hareketle, kendisine uygun düşen ekonomik ve siyasi ittifak arayışı içine girmiştir. Bu nedenle Türkiye, bu konudaki tercihini, coğrafik şartları’da dikkate almak suretiyle, kendi ekonomik ve siyasal çizgisine en yakın bulunduğu Avrupa Topluluğundan yana kullanmıştır. Çeşitli alternatifler arasında Avrupa Topluluğunun tercih edilmesi en rasyonel seçim olmuştur.

Geleneksel olarak Avrupa ile hareket eden, ekonomik ve sosyal gelişmesi için kendine Batı Avrupayı model alan Türkiye, tercih ettiği Birleşik Avrupa hareketinin önemini ilk kavrayan ülkelerden biri olmuş ve 1959 yılında AET’nin kuruluşundan bir buçuk yılsonra, bu topluluğa ortak üye olabilmek amacıyla başvurmuştur. 1963 yılında AT ile Türkiye arasında Ankara Anlaşması imzalanarak ileride tam üyeliği öngören ve aşamalı bir şekilde kurulacak Gümrük Birliği üzerine oturtulmuş bir ortaklık kurulmuştur.

1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması, Türkiye-AT ilişkilerinin çerçevesini oluşturan ortaklık anlaşmasıdır ve Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkileri düzenleyen ilk temel belgedir. Bu anlaşmaya göre, Türkiye ile AT Gümrük Birliği süreci üç aşamadan geçilerek kurulması öngörülmüştür: Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi, Son Dönem. 1964 yılında başlayan Türkiye-AT Gümrük birliği süreci

yaşanan ekonomik ve siyasi konjonktürlerin de etkisiyle inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1976 yılında kopma noktasına gelen Türkiye-AT gümrük birliği ilişkileri, 1980'lerden itibaren yeniden canlanmış fakat demokrasi, insan hakları ve Kıbrıs sorunu gibi siyasi konuların gündeme gelmesi sonucu, AT gümrük birliği süreci artık siyasileşmeye başlamıştır. Özellikle 19 Aralık 1994 Ortaklık Konseyi Toplantısı sonrası siyasi meseleler iyice ağırlık kazanmış ve gümrük birliği süreci belirsizlik ortamına sokulmuştur. Nihayet Türkiye söz konusu tüm engelleri aşarak AT'na tam üye olmak için gerekli en önemli adımı, Gümrük Birliği'ne AT ile 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları çerçevesinde 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirerek atmış, fakat tanı olarak istenilen amaca ulaşamamıştır.

Türkiye'nin gündemindeki en önemli ekonomik olay niteliğindeki Gümrük Birliği, Türkiye'nin AT ve dolayısıyla global ekonomi ile bütünleşmesinin en önemli aracı durumdadır. Eski Doğu Bloku ülkelerinin ekonomik gelişmelerini serbest piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde sürdürme yönündeki tercihleri ve bölgesel ekonomik bloklaşmalarının ortaya çıkması gibi değişimler, Türkiye'nin AT içerisinde yer almaktan önemli faydalar sağlayacağı yönünde ip uçları vermektedir. Diğer taraftan, 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-AT Gümrük Birliği ile Türkiye, Topluluk kaynaklı sanayi ürünlerine uygulamakta olduğu gümrük vergisi ve eş etkili vergileri sıfırlamış ve üçüncü ülke kaynaklı ürünlere ise Topluluğun OGT'ni uygulamaya başlamıştır. Üçüncü ülkelere karşı uygulanan OGT ile bu ülkelere karşı koruma oranı yüzde 5.80'e, Topluluk ülkelere karşı ise sıfırlanmıştır. Bu nedenle gümrük birliği'nin Türk dış ticareti üzerinde, "ticaret yaratıcı" ve "ticaret saptırıcı" etkileri, statik etkiler olarak ortaya çıkarken, Topluluğun gelişimine ve üye ülkelerdeki ekonomik yapılanmalarına bağlı olarak zaman içinde dinamik etkiler ortaya çıkacağı aşikardır.

Bu nedenle bu tezde, Türkiye ekonomisinin dönüm noktası olan Türkiye-AT Gümrük Birliği sürecinin, Türk dış ticareti üzerindeki etkileri, Türkiye-AT ilişkileri çerçevesinde uygulamalı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye-AT ilişkileri çerçevesinde Gümrük Birliği ve süreci incelenmiştir. İkinci bölümde, Türkiye’de uygulanan dış ticaret rejimi, ithalat ve ihracattaki gelişmeler değerlendirilmiş, dış ticaretimizin gelişim süreci incelenmiştir. Ayrıca Türkiye-AT dış ticaretinin yapısı, ihracat ve ithalatımızda Topluluğun payı, Türkiye-AT ilişkilerinde gümrük birliği süreci çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Gümrük Birliği’nin Türk dış ticareti üzerindeki etkilerini ölçme yöntemleri tanıtılmıştır. Oluşturduğumuz ekonometrik modellerde parametrelerin tahminde kullanılan istatistiksel yöntem ve tahminlerin anlamlılık sınamaları için kullandığımız hipotez testleri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, Türkiye-AT Gümrük Birliği sürecinin Türk dış ticareti üzerindeki etkileri, kısmi denge analizi ile statik ve dinamik etkiler çerçevesinde uygulama yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde ise, uygulama sonucu Gümrük Birliği’nin Türk dış ticareti üzerinde oluşturduğu statik ve dinamik etkiler, Türkiye-AT dış ticareti açısından değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AT İLİŞKİLERİ

1. TÜRKİYE’NİN AVRUPA TOPLULUĞU’NA ORTAK ÜYELİK BAŞVURUSU

İkinci Dünya Savaşından sonra devletler bloklaşma yoluna giderek Doğu Bloku, Batı Bloku ve Üçüncü Dünya Bloku olmak üzere üç grupta toplanmışlardır. Doğu Blokunun ekonomik birimi COMECON, Batı ve Üçüncü Dünya Bloklarının ekonomik birimini ise OECD, EFTA ve nihayet Avrupa Topluluğu oluşturmuştur. Türkiye’nin tarihsel gelişimi içerisinde daima Batı Blokuna karşı sempati duyması ve NATO ile olan ekonomik ve askeri bağları nedeniyle Avrupa Topluluğu’na üye olma isteği belirmiş ve bunun ekonomik kalkınmaya büyük ölçüde yardımcı olacağı kanısı uyanmıştır¹.

AT kurulduğunda Türkiye’nin dış ticareti ortalama % 60 oranında AT ile özellikle Federal Almanya ile gerçekleşmekteydi. Eğer Türkiye AT’nin dışında kalırsa AT’nin üyelerine uyguladığı gümrük tarifesi indirimlerinden yararlanamayacağı için, dış ticarete büyük ölçüde pazar kaybı söz konusu olacaktı. Bu nokta Türkiye’nin AT’ye başvurusunun temel nedenini oluşturmaktadır.

1950’li yıllarda Türkiye, ithal edilmekte olan sanayi mallarının parçalar halinde ithal edilip Türkiye’de birleştirilmesi şeklinde yeni bir üretim biçimine yönelmişti. Böylece işçilik gideri yurt içinde karşılanacağından ithalata ayrılan dövizden tasarruf sağlanacaktı ve zaman içerisinde parçaların kademeli olarak yurt içinde üretilmeleri gerçekleşecekti. Ancak ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılayamaması nedeniyle her yıl giderek artan dış borçlanma gereği ortaya çıkınca Türkiye en yakın ticari ilişkilere sahip olduğu AT’ye üye olarak AT’nin mali yardımlarından faydalanmak istemiştir.

¹ Rezan, TATLİDİL, “Ankara Antlaşmasının 20. Yıldönümünde Türkiye-AT İlişkileri”, İKV Dergisi, Yayın No: 4, Sayı: 42, İstanbul, 1984, s. 5-6.

Son olarak Yunanistan AT'ye üye olma isteği Türkiye'yi de aynı davranışa itmiştir. Çünkü her iki ülke, coğrafik yerleşimleri nedeniyle hemen hemen aynı tarım ürünlerini ve benzer sanayi mallarını üretmektedir. Bu nedenle dış ticarete şiddetli bir rekabete girmişlerdi. Aynı zamanda politik anlaşmazlıklar, Kıbrıs sorunu, Ege kıta sahanlığı konularında Yunanistan AT'yi kendi görüşlerine çekebileceği düşüncesi Türkiye'yi AT'ye üye olmaya itmiştir².

Nitekim zamanın Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu'nun "Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez, tereddüt etmeden sizde atlayacaksınız" sözü Türkiye'nin AT'ye üyelik başvurusunun arkasında yatan temel sebebi açıklamaya yeterdi³.

Türkiye'nin AT'ye belirttiğimiz nedenlerle ortak üye olmak amacıyla, 8 Haziran 1959'da Topluluğa üyelik başvurusunda bulunan Yunanistan'ın hemen ardından, Roma Anlaşması'nın 238. maddesi uyarınca "Ortak üye" olmak üzere 31 Temmuz 1959 tarihinde Topluluk Konseyine başvuruda bulunmuştur. Dört yıla yaklaşan görüşmeler sonucunda, 25 Haziran 1963 tarihinde Brükselde parafe edilen Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye 9 Temmuz 1961'de Toplulukla bir ortaklık anlaşması imzalayan Yunanistan'dan sonra aynı amaca ulaşan ikinci devlet olmuştur⁴.

1.1. Ankara Anlaşması

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna yaptığı katılma başvurusu üzerine başlayan ve dört yıl süren müzakereler sonunda Türkiye ile AET arasında bir ortaklık yaratan Ankara Anlaşması imza edilmiş ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

² Mustafa, RENKSİZBULUT, "Katılma Halinde Türkiye'nin ve Topluluğun Yükümlülükleri", İKV. Dergisi, Yayın No: 4, Sayı: 43, İstanbul, 1987, s. 35.

³ S. Rıdvan, KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, 1996, s. 392, İstanbul, 1996, s. 392.

⁴ Ahmet, GÖKDERE, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri*, A.Ü.Yayınları, Ankara, 1991, s. 213.

Bu anlaşma, Avrupa Ekonomik Topluluğunun Türkiye ile resmi ilişkilerinin başlangıç noktasını oluşturur⁵.

Ankara Anlaşması sadece Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliğine dayanan bir anlaşma olmayıp, tam üyeliğe geçiş şartlarını da düzenleyen bir Ortaklık Anlaşması'dır. Roma Anlaşması ile öngörülen yükümlülüklerin Türkiye tarafından tamamen yerine getirilmesi durumunda, tam üyelik görüşmelerinin başlatılacağı hükmüne yer verilmekte ve nihai amacın tam üyelik olduğu belirtilmiştir⁶.

Ankara Anlaşması'nın 2. maddesinde açıkça ortaya konulduğu gibi "Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümüyle gözönünde bulundurarak taraflar arasındaki ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektedir⁷.

Ankara Anlaşması'nın giriş bölümünde açıklanan ilkeleri ise şunlardır:

- Anlaşma belirtilen amaçlara ulaşabilmek için Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliği oluşturmak,
- Türk halkı ile AET üyesi ülke halkları arasında daha sıkı bağlar kurmak,
- Türk ekonomisi ile AET ekonomileri arasında mevcut bulunan gelişme farklarını ortadan kaldırmak,
- Türk ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmak üzere ekonomik yardımlarda bulunmak,
- Türkiye'nin gelecekte Topluluğa tam üye olmasını kolaylaştırmak,
- Roma Anlaşması'nda belirtilen ülküyü paylaşmak, barış ve özgürlüğü garanti altına almaktır⁸.

⁵ Haluk, CEYLAN, *İşletmeler Yönünden Türkiye - AB Gümrük Birliği*, İstanbul, 1994.

⁶ Ahmet ÇİMEN, *GB ile AT-Türkiye İlişkileri*, Ankara, 1996, s. 125-126.

⁷ HDTM, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*, Ankara, 1993, s. 162.

⁸ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s. 407.

Ankara Anlaşması'nın özelliği ikili ve eşitliğe dayanan bir anlaşma oluşudur. Topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkiler bütünleşme unsurunu içermez ve Türkiye'nin ulusal egemenlik haklarından vazgeçmesini gerektirmez⁹. Bir çerçeve anlaşması niteliğinde olan Ankara Anlaşması ile gümrük birliğinin esasları, tarım, malların, işgücünün, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, mevzuatın, ekonominin ve ticari politikalarının uyumlaştırılması, ortaklığın organları, Türkiye'nin tam üyelik imkanları gibi konular hükme bağlanmıştır.

Ankara Anlaşması, Türkiye ile Topluluk arasında hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç kademede tamamlanacak bir ortaklık ilişkisi kurmaktadır.

Hazırlık döneminde, Türkiye Avrupa Topluluğu ilişkilerinin geliştirilmesi bakımından Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemekte olup, geçiş ve son dönem boyunca üstleneceği yükümlülükleri yerine getirebilmesi için Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirmesi öngörülmüştür.

Hazırlık döneminin uzatılmış süresi içinde, Türkiye'nin isteği üzerine bir sonraki dönemin yani geçiş döneminin koşullarını, süre ve sınırlarını belirlemek üzere Toplulukla müzakerelere başlanmış ve 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanmıştır.

Ankara Anlaşması'nın Katma Protokol ile düzenlenen Geniş Döneminin 22 yıl sonunda tamamlanmasını, izleyen dönemde ise son dönem başlamaktadır. Ankara Anlaşması, son dönem için bir süre saptanmamış, bu taraflara bırakılmıştır¹⁰.

1.2. Tam Üyelik Yolunda Türkiye İçin Öngörülen Aşamalar

Ankara Anlaşmasına göre, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alanlarda ekonomisini güçlendirmek ve Topluluk ile arasındaki seviye farkını kapatmasını sağlamak amacıyla, Türkiye Avrupa Topluluğu ortaklık sürecinin üç aşamada gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu aşamalar, Hazırlık Dönemi, Geçiş ve Son Dönemlerdir.

⁹ HDTM, a.g.e., s. 163.

¹⁰ HDTM, a.g.e., s. 164-165.

1.2.1. Hazırlık Dönemi

Ankara Anlaşması'nın 1964 tarihinde yürürlüğe girmesi ile başlayan ve 1 Ocak 1973 tarihine kadar devam eden bu dönemde, Türk ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak üzere Türkiye'ye tek taraflı ödümler verilmiştir. Prensip olarak 5 yıl sürmesi öngörülmüş olmasına rağmen 9 yıla uzatılmıştır. Hazırlık döneminin en önemli tarafı, Türkiye'ye tek taraflı "tarife kotaları" açılmasıdır¹¹.

Bu aşamada, Türkiye, Topluluğun yardımıyla geçiş ve son dönemlerde kendisine yüklenecek yükümlülükleri yerine getirebilmek için ekonomisini güçlendirmesi açıklanmıştır. Bu durum için Avrupa Topluluğu Türkiye'ye mali yardım ve Türkiye'nin geleneksel ihracatında tercihli gümrük tarifeleri şeklinde tek taraflı ayrıcalıklar tanımıştır. Bu dönemde Türkiye ticaret rejiminde, Topluluğa entegrasyonu sağlayacak değişiklikler yapmak zorunda kalmamıştır¹².

Bu dönemde, Ankara Anlaşması'nın eki Mali Protokol'de Türk ekonomisinin verimliliğini artırıcı ve söz konusu anlaşmanın amaçlarına yaklaştıracı kamu ve özel sektör projelerine yatırım kredisi verilmesi öngörülmüştür. 1965-1969 yılları arasında beş yıllık süre içinde açılacak kredinin üst sınırı 175 milyon ECU "hesap birimi" olarak belirlenmiştir. Bu süre içerisinde 35'er milyonluk dilimler halinde açılan bu krediler, daha çok altyapı yatırımlarında kullanılmıştır¹³.

Hazırlık dönemi boyunca AT ile yapılan ticaretin, Türkiye'nin toplam ticareti içindeki payı artmıştır. Ancak bu artış daha çok Türkiye'nin AT'den ithalatı şeklinde ortaya çıkmıştır. 1963'te Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Topluluğun payı %38 iken, 1972 sonunda bu oran %39.2'ye yükselmiş, aynı dönemde Türkiye'nin toplam ithalatı içinde Topluluğun payı %28'den %41.8'e kadar çıkmıştır¹⁴.

¹¹ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s. 410.

¹² Sübidey, TOGAN- "Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vakeli İstikrar Programına Doğru", TÜSİAD. Yay., Haziran, 1995, İstanbul, s. 121.

¹³ Ahmet, GÖKDERE, a.g.e., s. 226.

¹⁴ S. Rıdvan, KARLUK, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1996, s. 577.

1.2.2. Geçiş Dönemi

Hazırlık Dönemi'nin Kasım 1969 tarihinde sona ermesinden sonra Ankara Anlaşması'nın öngördüğü ikinci aşama olan Geçiş Dönemi görüşmeleri başlamıştır. Bu dönemin gerçekleşme koşullarını, usullerini, sıra ve sürelerini belirleyen ve 1970 yılında Brüksel'de imzalanan Katma Protokolün onay işlemlerinin uzun sürmesi nedeniyle, 1 Ocak 1973'te fiilen başlamıştır¹⁵.

Bu döneme geçişle taraflar, karşılıklı ödümler vererek bir Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Hazırlık dönemi'nde Topluluğun tek taraflı verdiği ödümlere karşılık bu defa Türkiye'de yüklenim altına girerek belli bir zaman takvimi içinde Topluluk ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. Kurulacak Gümrük Birliği'nin, Roma Anlaşması'nda olduğu gibi "sanayi ürünlerini" kapsaması öngörülmüş, tarımsal ürünler için "ortak bir tarım politikası" izlenmesi, kabul edilmiştir¹⁶. Bu dönemi düzenleyen belgeler ise, Katma Protokol, AKÇT yetki alanına giren maddelerle ilgili anlaşma, son senet ve uyum protokolleridir¹⁷.

1.2.3. Son Dönem

Türkiye ile AT ortaklığının üçüncü aşaması olan son dönem, geçiş döneminin tamamlanmasından sonra başlayacaktı. Geçiş dönemi süresince Gümrük Birliği sanayi mallarında gerçekleştirilmiş olacağından, son dönemde de tarımsal mallarda serbest dolaşımın sağlanması, Toplulukla Türkiye'nin genel ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktı¹⁸.

---

¹⁵ Mehmet, ERGÜLHAN, "Türkiye - AT Bütünleşmesi", HDT Dergisi, Ankara, 1993, s. 68.

¹⁶ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s. 412.

¹⁷ HDTM, a.g.e., s. 117.

¹⁸ Canan, ERKAN, Küreselleşme ve AT Karşısında Türkiye'nin Rekabet Yeteneği, İzmir, 1993, s. 23.

Son döneme geçiş otomatik olarak gerçekleşmeyecektir. Roma Anlaşmasına göre 4'er yıldan 3 dönemlik bir geçiş dönemi öngörülmüş fakat 12 yıl sürelik olan bu dönemin en fazla 14 yıla kadar uzatılabileceği belirtilmiştir (Roma Ant. md. 8).

Ankara Anlaşması'nın 28. maddesi, Türkiye'nin Roma Anlaşmasından doğan yükümlülüklerinin tamamını üstlenebileceği bir duruma geldiğini göstermesi durumunda, akit tarafların tam üyeliği görüşebileceklerini öngörmüştür. Fakat Türkiye, son döneme geçilmesini beklemeden 1987 yılına ortaklık statüsünden ayrı olarak bir Avrupa Devleti sıfatıyla Topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunmuştur¹⁹.

2. TÜRKİYE - AT İLİŞKİLERİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE GEÇİŞ SÜRECİ

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında imzalanan Ankara Anlaşmasına göre, Türk ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesini ve yaşam standartlarının yükseltilmesi gereği gözönünde tutularak taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerinin aralıksız ve dengeli biçimde güçlendirilmesini hedeflemekte ve bu amaca ulaşılabilmesini teminen Türkiye ile AT arasında aşamalı olarak bir gümrük birliği'nin kurulmasını ve nihai amacın topluluğa tam üyeliği öngörülmektedir.

Gümrük Birliği'nin 1995 yılında oluşturulmasına kadar uzanan süre içerisinde tarafların üstlenmesi gereken yükümlülükler ise 1970'te imzalanan Katma Protokol hükümleri ile belirlenmiştir.

Türkiye ile Topluluk arasında gerçekleştirilecek Gümrük Birliği, taraflar arasında dış ticaretin serbestleştirilmesi ve gümrük birliği sonrası Türkiye'nin Roma Anlaşması'nın koşullarına uyum sağlayabilecek bir duruma gelmesi halinde Toplulukla tam üyelik müzakerelerine başlanabileceği açısından da önem arz etmektedir.

---

¹⁹ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s. 440.

2.1. Katma Protokol

23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de imzalanan Katma Protokol, ancak 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu gecikme nedeniyle Katma Protokol’ün ticari hükümlerini önceden yürürlüğe koyan Geçici Anlaşma 1 Eylül 1971’te yürürlüğe konulmuş ve Topluluk Türkiye arasındaki ticaret ilişkileri bu tarihten itibaren gelişmeye başlamıştır. Topluluğa yeni katılan ülkelerle de birer Tamamlayıcı Protokol (Uyum Anlaşması) imzalanarak Türkiye - AT ortaklığına dahil edilmişlerdir²⁰.

Ankara Anlaşması’na göre daha kapsamlı olan ve “Gümrük Birliği” esasına dayandırılmış bulunan Katma Protokol, 64 madde’den meydana gelir ve malların serbest dolaşımını gerçekleştirecek usul ve sürelerde dahil olmak üzere; kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, vergilendirme ve mevzuatın yakınlaştırılması, ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması konularını hükme bağlar²¹.

Katma Protokol, istisnalar dışında 12 yıl sürecek Geçiş Dönemi’nin esaslarında belirtmektedir. Buna göre prensip olarak sanayi maddelerinde Gümrük Birliği 12 yıldır. Ancak istisnai olarak Protokol’ün 3 sayılı ekindeki listede yer alan sanayi maddeleriyle ilgili gümrük vergilerinin Türkiye tarafından 22 yıllık sürede kaldırılması öngörülmüştür. Ayrıca, tarafların dış ticarete gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri koymaktan, Protokol’ün yürürlüğe girişinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri artırmaktan kaçınmalarını öngörmüştür. İndirimlerin yapılacağı temel vergiler Katma Protokol’ün imza tarihinde geçerli olan vergilerdir. Gümrük Birliği’nin esasını oluşturan,

- Gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması,
- Topluluğun ortak gümrük tarifesine uyum,
- Miktar kısıtlamalarının giderilmesi.

²⁰ Ahmet, ÇİMEN, **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri**, Ankara, 1996, s. 134-135.

²¹ HDTM, a.g.e., s. 177-178.

Katma Protokol'ün 7 ile 35'inci maddelerinde düzenlenmiştir²². Bu dönemde, Topluluk Türkiye'ye daha önceden belirlenmiş bir takvim düzenine göre mali yardım yapmayı Katma Protokol ile birlikte, ikinci mali Protokol ile kabul etmiştir. Topluluk Türkiye'ye ikinci Mali Protokol 1973-1976 yılları arasında 220 milyon ECU'lük kredi vermeyi kabul etmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, 1970'te imzalanan Katma Protokol, Türkiye ve Avrupa Topluluğu arasında 1995'te Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesini öngörmekte ve bu gümrük birliği için tarafların yerine getirmeleri gereken yükümlülükleri ve yapmaları gereken hazırlıkları belirtmektedir²³.

2.2. Katma Protokol Kapsamında Yer Alan Ürünler

Katma Protokol; esas itibariyle sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Ancak hassas maddeler olarak nitelendirilen bazı sanayi ürünlerinin üçüncü ülkelerden ithalatında Topluluk tarafından uygulanan Ortak Gümrük Tarife hadlerine uyum, kademeli olarak 01.01.2001 tarihi itibariyle gerçekleştirilecektir.

Diğer taraftan, Topluluğun 3448/93 sayılı Konsey Yönetmeliği ekinde listelenen işlenmiş tarım ürünleri de gümrük birliği kapsamında yer almıştır. Tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanması ancak, Türkiye'nin Topluluğun Ortak Tarım Politikasına uyumu sonunda mümkün olabilecektir.

Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Anlaşması ürünlerinde ise Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulmasını öngören Serbest Ticaret Anlaşması 21 Aralık 1995 yılında Parafe edilmiştir. Bu nedenle bu anlaşmanın son bulması sonucu bu ürünler gümrük birliği rejimi içinde yer alacaklardır²⁴.

²² S. Rıdvan KARLUK, a.g.e., s. 409-412.

²³ Meltem, MÜFTÜLER, "Türkiye ve Avrupa Birliği", Ekonomik Denge, ATO Yay., Ocak, 1996, s. 16-17.

²⁴ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s. 530-544.

2.3. Katma Protokol'den Kaynaklanan Yükümlülükler

Katma Protokol'de, ekonomik ve sosyal hayatın tüm alanlarıyla ilgili hükümler yer almakla birlikte, özellikle Türkiye ile Topluluk arasında dış ticaretin serbestleştirilmesini içeren gümrük birliği'ne geçiş sürecinde tarafların üstlendiği yükümlülükler üzerinde durulacaktır. Bu nedenle, Türkiye ile AT arasında Katma Protokol ile öngörülen yükümlülüklerin kimler tarafından yerine getirileceğini şöyle açıklayabiliriz.

2.3.1. Topluluğun Üstlendiği Yükümlülükler

Topluluklar, Türkiye çıkışlı sanayi mallarına uyguladığı bütün gümrük vergilerini, Katma Protokol'ün ticari hükümlerinin yürürlüğe girdiği 1 Eylül 1971 tarihinde dört istisna dışında sıfırlamıştır. İstisnalar; bazı petrol ürünleri, perakende satışına arz edilmeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar, yün ve ince hayvan kılından yapılan makina dokuma halılarıdır. Bu dört istisnadan petrol ürünleri için Topluluk, sıfır gümrüklü 200.000 tonluk bir tarife kontenjanı açmıştır. Diğer üç üründe gümrükler, 12 yıllık dönemde sıfırlanmak üzere yüzde 25'lik dilimler içinde indirilecektir. (KP. EK. 1. Md. 1). Pamuk iplikleri, diğer pamuklu dokumalar ve yün veya ince kıldan mamul makina halıları itibarıyla belirlenen tarife kontenjanları, Tamamlayıcı Protokol yanında Genel Tercihler sistemiyle de çeşitli artırımlara uğramış ve 1 Ocak 1985 tarihinde tamamen kaldırılmıştır. Böylece söz konusu tekstil ürünlerinde diğer istisnayı oluşturan, petrol türevlerine uygulanan sıfır vergili tarife kontenjanı, 740.250 tona yükseltilmiştir²⁵.

Katma protole göre tarım ürünlerinin serbest dolaşımının nasıl gerçekleşeceği açıklanmamış olmakla beraber, Türkiye Topluluğun tarım kesiminden bazı avantajlar verilmiştir. Topluluk ortak tarım politikası sisteminin sanayi mallarınıninkinden ayrı olması, sektörü farklı değerlendirmelere tabi tutmuştur.

²⁵ S. Rıdvan, KARLUK, "Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Muhtemel Etkileri", Süreç Dergisi, Sayı: 17-18, İstanbul, 1995, s. 77.

Türk işgücünün Avrupa Topluluğu içinde serbest dolaşımının 1976-1986 döneminde gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Bu dönemde ayrıca Topluluğun Türkiye'ye karşı üstlendiği diğer bir yükümlülük ise, Türkiye'nin gümrük birliği sürecinde ekonomisinde meydana gelebilecek sarsıntılara karşı Mali İşbirliği Deklarasyonu çerçevesinde vermeyi taahhüt ettiği mali yardımlardır²⁶.

2.3.2. Türkiye'nin Üstlendiği Yükümlülükler

Türkiye'nin gümrük birliğine geçiş süreci içerisinde üstlendiği yükümlülükleri beş ana başlık altında özetleyebiliriz;

- Gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması,
- Ortak gümrük tarifesine uyum,
- Miktar kısıtlamalarının kaldırılması,
- İhracat miktar kısıtlamaları ve ihracat vergilerinin kaldırılması,
- Tek vergi prensibine dayalı ithalat rejimi.

2.3.2.1. Gümrük Vergileri İle Eş Etkili Vergi Ve Resimlerin Kaldırılması

Katma Protokol, tarafların dış ticarete gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri koymaktan, Protokol'ün yürürlüğe girişinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri arttırmaktan kaçınmalarını öngörmüştür (K.P.Md. 11-12). Söz konusu Protokol çevresinde, Türkiye'nin ekonomik kalkınmışlık ve bazı ürünlerin duyarlılığı gözönüne alınarak, Türkiye tarafından Topluluk mallarına karşı uygulanacak indirimleri için "12 ve 22 yıllık" liste düzenlenmiştir.

Türkiye, ilke olarak Topluluk çıkışlı sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri 12 yılda sıfırlayacaktır²⁷. Katma Protokol'ün 3 sayılı

²⁶ M. Sena, EKİCİ, "Gümrük Birliği'nde; Türkiye Düşünceler", Süreç Dergisi, Sayı: 17-18, İstanbul, 1995, s. 327.

²⁷ S. Rıdvan, KARLUK, Türkiye E....., s. 578.

ekinde yeralan ürünlerin gümrük vergileri ise 22 yılda indirilmesi öngörülmüştür. Gümrük vergileri 12 yılda kaldırılacak ürünlerde daha çok geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen sanayi daları ile Türkiye’de kurulması düşünülmeyen sanayi dalları yer almıştır. 22 yıllık listede ise, daha uzun bir süre sonunda dış rekabete açılacak sanayi sektörü ürünlerini içermektedir²⁸.

Türkiye, 1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 1976 tarihlerinde yükümlülüklerine uymuş ve 12 yıllık listede yüzde 10’luk, 22 yıllık listede ise yüzde 5’lik iki indirim yapmıştır. Fakat ilk indirimler yapılmadan önce 1972 tarihinde Türkiye, gümrüklerini yüzde 10 oranında artırmış, 1 Ocak 1973’te tekrar indirmiştir. Böylece, fiilen 1973 tarihinde bir indirim yapılmamıştır. 25 Aralık 1976 tarihinde alınan tek taraflı bir kararla Türkiye Topluluğa karşı üstlendiği bütün yükümlülüklerini 1987 tarihine kadar dondurmıştır. Tablo 1.1’de Katma Protokol’den öngörülen gümrük indirimleri ve bu gümrük indirimlerinin gerçekleştirilmesindeki mevcut durum verilmektedir²⁹.

---

²⁸ Nevzat, GÜRAN - İsmail AKTÜRK, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, İzmir, 1992, s. 305.

²⁹ S. Rıdvan, KARLUK, Gümrük Birliği’nin Türk Ekonomisine Muhtemel İlkeleri, s. 77.

TABLO: 1.1. TÜRKİYE'NİN GÜMRÜK İNDİRİMLERİ TAKVİMİ

YILLAR	12 YILLIK LİSTE				22 YILLIK LİSTE			
	KATMA PROTOKOL TAKVİMİ YILLIK TOPLAM		GERÇEKLEŞME YILLIK TOPLAM		KATMA PROTOKOL TAKVİMİ YILLIK TOPLAM		GERÇEKLEŞME YILLIK TOPLAM	
1973	10	10	10	10	5	5	5	5
1974	—	10	—	10	—	5	—	5
1975	—	10	—	10	—	5	—	5
1976	10	20	10	20	5	10	5	10
1977	—	20	—	20	—	10	—	10
1978	10	30	E	20	—	10	—	10
1979	10	40	E	20	5	15	E	10
1980	10	50	E	20	—	15	—	10
1981	10	60	E	20	—	15	—	10
1982	10	70	E	20	—	15	—	10
1983	10	80	E	20	5	20	E	10
1984	10	90	E	20	—	20	—	10
1985	10	100	E	20	10	30	E	10
1986			—	20	10	40	E	10
1987			—	20		40	—	10
1988			10	30	10	50	10	20
1989			10	40	—	50	10	30
1990			10	50	10	60	10	40
1991			10	60	10	70	10	50
1992			10	70	—	70	10	60
1993			10	80	10	80	10	70
1994			10	90	10	90	10	80
1995			5	95	10	100	10	90
1996			5	100			10	100

E : Erteleme

Kaynak: Haluk CEYLAN, İşletmeler Yönünden Türkiye - Avrupa Birliği
Gümrük Birliği, İstanbul, 1994, s.161.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türk ekonomisinde başlatılan dışa açılma politikasının sonucu, 1987 yılında tam üyelik başvurusundan sonra yerine getirilmeye başlanmıştır. 1988 yılında, 22 yıllık Listede yapılması gereken yüzde 10'luk indirim

ertelenmiş fakat 12 yıllık Listedeki 1978’de ertelenmiş indirim ile 22 yıllık listede yapılması gereken tüm indirimler 1988’de gerçekleşmesi sağlanmıştır. Böylece Türkiye’nin ulaştığı indirim seviyesi, 12 yıllık listede yüzde 30, 22 yıllık listede ise yüzde 40 olmuştur³⁰.

Türkiye, Kasım-Aralık 1988 tarihlerinde yapılan Ad-Hoc Komite toplantılarında, 1995 yılına kadar gümrük indirim takvimini tamamlayarak sanayi ürünlerinde gümrük birliği’ni gerçekleştireceğini açıklamış ve ithalatta alınan fonların 1993 yılından itibaren 5 yıllık dönemde kaldırılacağı hükme bağlanmıştır³¹.

Ancak Türkiye, gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi tarihini bir yıl ileri kaydırarak, 31.12.1995 olarak taahhüt etmiştir. Bu nedenle, 7 Ocak 1995 tarih ve 22164 sayılı Resmi Gazete yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile 1 Ocak 1995 tarihinde ulaşılan indirim düzeyi, 12 yıllık listede yüzde 95, 22 yıllık listede ise yüzde 90 seviyesine ulaşılmıştır. Geriye kalan indirimler 31.12.1995 tarihinde iki aşamada 12 yıllık listede yüzde 5, 22 yıllık listede ise yüzde 10’luk dilimler halinde, indirilerek gümrük vergisi ve eş etkili tüm vergiler 31.12.1995 tarihinde kaldırılmıştır.

Türkiye Toplu Konut Fonu’nun kaldırılmasında ise gümrük vergisi indirimlerinden ayrı bir takvim izlemiştir. İthalatı kısıtlayıcı nitelikte olan ve eş etkili vergi olarak değerlendirilmesine rağmen tek vergi paketine sokulamayan TKF, 31.12.1994’te yüzde 20 oranında indirilmiş, geriye kalan yüzde 80’lik bölüm ise 01.07.1995’de yüzde 20 ve 31.12.1995’te yüzde 60 oranında indirilerek uygulamadan kaldırılmıştır³².

---

³⁰ Sübidey, TOGAN, 1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin liberizasyonu, Türk Eximbank Dizisi, 1, Ankara, 1993, s. 27.

³¹ S. Rıdvan, KARLUK, Türkiye Eko....., s. 578.

³² Haluk, GÜNUĞUR, “Avrupa Birliği’nde ve Türkiye - AB İlişkilerinde Gümrük Birliği”, Durum Dergisi, Eylül 1995, s. 28-29.

2.3.2.2.Ortak Gümrük Tarifesine Uyum

Topluluk üyeleri, 1 Temmuz 1968 tarihinde Ortak Gümrük Tarifesine uyumu sağlamışlar ve bu tarihte Ortak Gümrük Tarifelerini yürürlüğe koymuşlardır. Katma Protokol'e göre (Md. 17-18) Türkiye, 12 ve 22 yıllık süreler sonunda Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesine uyumu, Katma Protokol'ün imza tarihinde Türkiye'nin ülkelere fiilen uyguladığı gümrüklerden hareketle, geçiş döneminde şu şekilde gerçekleştirecektir³³.

a- Türkiye'nin fiilen uyguladığı gümrük oranları, Katma Protokol'ün imza tarihinde, Ortak Gümrük Tarifesi'ne göre %15'den fazla bir farklılık göstermeyen maddelerde Ortak Gümrük Tarifesi 1977 yılında uygulanacaktır (KP, Md. 17/2).

b- Diğer hallerde, Türkiye'nin Katma Protokol'ü imzaladığı tarihte fiilen uyguladığı gümrüklerle Ortak Gümrük Tarifesi arasındaki farkı %20 azaltan ilk Ortak Gümrük Tarife uyumu 1977 yılında uygulanacaktır (KP, Md. 17/2).

c- Farkın geri kalan kısmı, belirli yıllarda yapılacak %20'şerlik indirimlerle 1985 yılında ortadan kaldırılmış olacaktır.

22 yıllık listede yer alan mallar için Ortak Gümrük Tarifesine uyumdaki fark yüzde %15'i aşan bir farklılık göstermeyen maddelerdeki ilk uyum 1983 yılında, diğer uyumlar ise Ortak Gümrük Tarifesi'nin 1995 yılında tam olarak uygulanmasını sağlayacak biçimde, Katma Protokol'de öngörülen tarihlerde yapılmasıyla ortadan kaldırılacaktır³⁴. Tarihleri itibariyle uygulanacak Ortak Gümrük Tarifesi Tablo 1.2'de verilmektedir.

³³ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s.416.

³⁴ HDTM, a.g.e., s.192.

TABLO: 1.2. TÜRKİYE'NİN GÜMRÜK TARİFESİNE UYUM TAKVİMİ (1.1.1996)

YILLAR	12 YILLIK LİSTE				22 YILLIK LİSTE			
	KATMA PROTOKOL TAKVİMİ YILLIK TOPLAM		GERÇEKLEŞME YILLIK TOPLAM		KATMA PROTOKOL TAKVİMİ YILLIK TOPLAM		GERÇEKLEŞME YILLIK TOPLAM	
1973								
1974								
1975								
1976								
1977	20	20	E	—				
1978	—	20	—	—				
1979	—	20	—	—				
1980	20	40	E	—				
1981	—	40	—	—				
1982	20	60	E	—				
1983	—	60	—	—	20	20	E	
1984	—	60	—	—		20	—	
1985	40	100	E	—		20	—	
1986						20	—	
1987						20	—	
1988					30	50	E	
1989					—	50	20	20
1990			20	20	—	50	—	20
1991			—	—	20	70	E	20
1992			20	40	—	70	20	40
1993			20	60	—	70	10	50
1994			20	80	—	70	20	70
1995			10	90	30	100	15	85
1996			10	100			15	100

E : Erteleme

Kaynak: S. Rıdvan KARLUK, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*, İstanbul, 1996, s.438.

Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum, Türkiye için oldukça zor ve önemli bir yükümlülüktür. Çünkü o tarihlerde AET'nin Ortak Gümrük Tarifesi ortalaması %7 civarında, Türkiye'nin gümrük tarifeleri ortalaması ise %40-50 civarında idi. Bununda etkisi ile Türkiye, 25 Aralık 1976 tarihinde gümrük indirimlerinde olduğu gibi Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum konusundaki yükümlülüklerini de dondurmıştır. 1987 yılına kadar 12

yıl devam eden bu erteleme 1989 yılı itibariyle 12 ve 22 yıllık listelerde Ortak Gümrük Tarifesi'ne %20 oranlarında uyum yapılması karara bağlanmış ve bu indirimler gerçekleştirilmiştir. Böylece her iki liste içinde Ortak Gümrük Tarifesi'ne %20 uyum yapılmıştır.

Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyumda, 20-21 Aralık 1988 tarihli Ad Hoc Komite toplantısında alınan kararlar uyarınca, 12 yıllık listede 1991'de, 22 yıllık listede ise 1992'de yüzde 20 indirim yapılacak, böylece Türkiye'deki yasal vergi oranı ile Ortak Gümrük Tarifesi oranı arasındaki farkı yüzde 20 oranında azaltan vergi oranı, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak vergi oranı olacaktır³⁵.

Ad-Hoc Komite Toplantılarında, Türkiye'nin AT'na 1992 yılına kadar gerçekleştireceği hızlandırılmış gümrük indirimleri ve Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyumunu gösteren takvim Tablo 1.3'te verilmektedir.

Türkiye, Ad-Hoc Komite Toplantılarında verdiği takvime sadık kalarak, OGT uyumları zamanında gerçekleştirerek, 1992 yılında 12 ve 22 yıllık listelerde yüzde 40'lık uyumu tamamlanmıştır. 1993 yılından itibaren 12 yıllık listede 20, 20, 10, 10 puanlık indirimlerle, 22 yıllık listede de 10, 20, 15, 15 puanlık indirimlerle 1.1.1996 tarihinde Ortak Gümrük Tarifesine uyum süreci tamamlanmıştır³⁶.

TABLO: 1.3. AD-HOC KOMİTE TOPLANTILARINDA KARAR VERİLEN HIZLANDIRILMIŞ GÜMRÜK İNDİRİM TAKVİMİ

YILLAR	12 YILLIK LİSTE				22 YILLIK LİSTE			
	GÜMRÜK İNDİRİMİ		OGT'NE UYUM		GÜMRÜK İNDİRİMİ		OGT'NE UYUM	
	YILLIK TOPLAM		YILLIK TOPLAM		YILLIK TOPLAM		YILLIK TOPLAM	
1989	10	40	20	20	10	30	20	20
1990	10	50	—	20	10	40	—	20
1991	10	60	20	40	10	50	—	20
1992	10	70	—	40	10	60	20	40

Kaynak: S. Rıdvan KARLUK, a.g.e., s.435

³⁵ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s.416.

³⁶ Haluk, GÜNUĞUR, Avrupa Birliği'nde ve Tür....., s. 32.

2.3.2.3.Miktar Sınırlamalarının Kaldırılması

Ortaklık Anlaşması'nda öngörülen Gümrük Birliği'nin fiilen işlemesi için gümrüklerin kaldırılmasının yanında, ithalatta uygulanmakta olan miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirlerinde kaldırılarak tam liberasyona gidilmesi gerekmektedir.

AET, miktar kısıtlamalarının kaldırılması konusundaki yükümlülüklerini Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden önce 1 Eylül 1971'de Geçici Anlaşmayla yerine getirmiştir. Türkiye'nin AET'den yaptığı ithalata uyguladığı miktar kısıtlamalarının kaldırılması Tablo 1.4'deki takvime bağlamıştır.

Türkiye Katma Protokol'de öngörülen uyum olarak Topluluğa karşı konsolide liberasyon oranını 1976 yılında yüzde 40'a çıkardıktan sonra, ödemeler dengesi güçlükleri nedeniyle diğer yıllardaki yükümlülüklerini ertelemiştir. Kasım ve Aralık 1988'deki Ad-Hoc Komite Toplantılarında bu konuda ele alınmış ve konsolide liberasyon oranının 1.1.1989 yılı itibariyle yüzde 45'e çıkarılması taahhüt edilmiştir. Ayrıca bu oranın iki yıl içinde yüzde 60'a, 1995 yılı sonunda yüzde 100'e çıkarılması konusunda Türkiye'nin olumlu yaklaştığı Komisyona bildirilmiştir.

Miktar kısıtlamaları konusunda Katma Protokol'ün Türkiye'ye getirdiği bir başka yükümlülükte, protokol'ün yürürlüğe girişinden bir yıl sonra, Türkiye'de libere olmayan her maddenin ithalatında Topluluk lehine kontenjanlar açılması ve bunların giderek genişletilmesidir³⁷.

Türkiye 1974 yılında Liberasyon Listesi dışındaki çok sayıda mal için kotalar açmış ve 1976 yılında yüzde 10 oranında artırmış, daha sonraki yıllarda bu yükümlülüğünü askıya almıştır. Türkiye 1981 ve 1983 ithalat rejimleri ile ithalatta miktar sınırlamalarını (kotaları) kaldırdığı için, bu konudaki yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Bugün ithalatın tamamına yakını libere edilmiş durumdadır³⁸.

³⁷ Ahmet, GÖKDERE, *AT ve Türkiye İlişkileri*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1991, s.235.

³⁸ S. Rıdvan, *KARLUK, AB ve Türkiye*, s.418.

TABLO: 1.4. İTHALATTA LİBERASYONUN KONSOLİDASYONU

YILLAR	1967 Yılı Topluluk Çıkışlı Özel İthalat Üzerinden Konsolide Liberasyon Oranı		Libere Olmayan Maddelerde Topluluk Lehine Açılacak Kontenjanlar	
	YILLIK	TOPLAM	ARTTIRIM YÜZDESİ	KONTENJAN 1973 = 100
1973	35	35		100
1974		35		100
1975		35		100
1976	5	40	10	110
1977		40		110
1978		40	10	121
1979		40		121
1980		40	10	133
1981	5	45		133
1982		45	10	146
1983		45		146
1984		45	10	161
1985		45	20	193
1986	15	60		193
1987		60	20	232
1988		60		232
1989		60	20	278
1990		60		278
1991	20	80	20	334
1992		80		334
1993		80	20	401
1994		80		401
1995	Tam Liberasyon		Tam Liberasyon	

Kaynak: HDTM, Avrupa Topluluğu ve Türkiye, s.193.

2.3.2.4.İhracat Miktar Kısıtlamaları İle İhracat Vergilerinin Kaldırılması

İhracatta miktar kısıtlamaları ve ihracat vergilerin kaldırılması Katma Protokol'ün ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. Katma Protokol'e göre Aktif Taralar, aralarındaki ithalat ve ihracata yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi veya resimleri koymaktan ve bu Protokol'ün yürürlüğe giriş tarihinde karşılıklı ticari ilişkilerinde uyguladıkları

gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimleri arttırmaktan sakınacaklardır. Ayrıca Anlaşma amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli olduğunda Ortaklık Konseyi, Aktif Tarafları ihracatta yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi veya resimle koymaya yetkili kılacaktır (KP. Md.7).

Aktif Taraflar arasında ihracat miktarı kısıtlamaları ile bütün eş etkili tedbirler yasaklanmıştır. Türkiye ve Topluluk, en geç Geçiş Dönemi'nin sonunda, aralarındaki ihracat miktar kısıtlamalarını ve bütün eş etkili tedbirleri kaldıracaklardır. Bu fıkra hükmünden sapma olarak Türkiye ve Topluluk, Ortaklık Konseyine danıştıktan sonra, ekonomilerinin bazı faaliyet dallarını geliştirmek ve teşviki amacıyla, ihracattaki mevcut kısıtlamaları koruyabilecek veya yeni kısıtlamalar koyabilecektir. (KP. Md. 27)³⁹.

6.1.1996 tarihinde yürürlüğe giren yeni ihracat rejimi ile uluslararası ekonomik ilişkilerde meydana gelen gelişmelere uygun düzenlemelere gidilmiş, Gümrük Birliği'ne uygun bir rejim için gerekli yenilikler yapılmıştır.

Yeni rejim ile uluslararası anlaşmalar hükümlerine uygun olarak ihracatta uygulanabilecek miktar kısıtlamaları (Kotalar) ile tarife kontenjanlarının miktar veya değerinin belirlenmesi Dış Ticaret Müsteşarlığına bırakılmıştır⁴⁰.

2.3.2.5. Tek Vergi Prensibine Dayalı İthalat Rejimi

Türkiye'de 1.1.1993 tarihinden bu yana, ithalatta ürününe göre tek bir gümrük vergisi bu kapsamda tek bir fon (TKF) alınması ilkesine dayalı olarak yeni bir ithalat rejimi uygulanmaktadır. Bu rejimin en önemli iki özelliği "gümrükte tek vergi" uygulamasına yer vermesi ve AB ile EFTA üyesi ülkelerden yapılacak ithalatı, üçüncü ülkelerden yapılacak ithalata göre daha düşük oranda vergilendirmesidir. Yeni ithalat rejimi ile Toplu Konut Fonu dışında, ithalata uygulanan tüm eş etkili vergiler tek bir gümrük tarifesine dönüştürülmüştür. Böylece rejim daha basit, daha şeffaf, uluslararası

³⁹ S. Rıdvan, KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.432.

⁴⁰ S. Rıdvan, KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, s.442.

ekonomiyle daha uyumlu ve kolay anlaşılır bir hale gelmiştir.

Bu rejimle birlikte, ithalata uygulanacak gümrük vergisi oranları, AB ve EFTA ülkeleri ile diğer ülkeler olmak üzere iki tasnifte listeleştirilmiştir. Bu sınıflamaya göre, AB ve EFTA ülkelerine yönelik gümrük vergileri ile üçüncü ülkelere yönelik gümrük vergileri arasında 2-16 puanlık fark bulunmaktadır⁴¹.

Yeni ithalat rejimi bu özellikleriyle, Gümrük Birliği konusunda atılmış en önemli somut adımdır.

1994 ithalat rejimi bu özellikleriyle, Gümrük Birliği konusunda Türkiye'nin niyetinin bir işareti olarak yorumlanmakta, Gümrük Birliğine giden yolda ciddi bir adım olarak yorumlanmaktadır. 1994 ithalat rejimi, teknik düzeyde, Türkiye'nin AB ve GATT'a yönelik taahhütlerini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır.

18400 malın gümrük vergi ve fonunu düzenleyen, 2500 kadar malda Toplu Konut Fonu'nu kaldıran ve mevcut TKF kesintilerini azaltan bu ithalat rejimi, AB ile üçüncü ülkeler arasındaki korumayı net bir şekilde farklılaştırmakta, AB'ne tercih marjı tanınmasına rağmen üçüncü ülkelere yönelik korumayı büyük ölçüde sabit tutmaktadır⁴².

Türkiye, 1995 ithalat rejimi ile Gümrük Birliği yönündeki yükümlülüklerini sürdürmeye devam etmiştir. Gümrük Birliği hedefi doğrultusunda, 12 ve 22 yıllık listeler kapsamındaki ürünlerde sırasıyla yüzde 5 ve 10 oranlarında gümrük vergisi indirimi, yüzde 10 ve yüzde 15 oranlarında ise OGT uyumu gerçekleştirmiştir. Böylece 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla 12 yıllık listede yüzde 95, 22 yıllık listede yüzde 90 oranlarında indirim yapılmış olup, bu listelerdeki OGT uyumu da yüzde 90 ve 85 oranlarına ulaşmıştır.

Söz konusu ithalat rejimi kapsamında yer alan ürünlerin AB ve EFTA ülkelerinden ithalatında alınan ve ortalama yüzde 5,78 olan gümrük vergileri, ortalama yüzde 4,57'ye

⁴¹ Dış Ticaret Bülteni, İstanbul Ticaret Odası, Aralık, 1992, s.13-14.

⁴² Dünya Gazetesi, 3.1.1994.

indirilmiştir.Toplu Konut Fonu'nunda dikkate alınması ile ithalatta koruma oranı ise AB ve EFTA ülkeleri için yüzde 20,49'a düşürülmüştür⁴³.

Türkiye'de 1.1.1996 tarihinde AT ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirerek 31.12.1995 tarihinde yayınlanan ithalat rejimi kararı ile AB üyelerine uygulanan gümrükler sıfırlanmış, TKF tamamen kaldırılarak AB ile OGT'ne uyum sağlanarak bu tarife aynen üçüncü ülkelere uygulanmaya başlanmıştır⁴⁴.

2.4. Katma Protokol Sonrası Türkiye - AT İlişkileri

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkiler başlangıçta öngörüldüğü biçimde gelişmekteyken 1973 sonrasında bozulmaya başlamış, daha sonra ilişkiler “donma” noktasına gelmiştir. 1 Ocak 1973 tarihinde dokuz üyeden oluşan AET'nin yeni üyeleriyle uyum sağlamak üzere imzalanan Tamamlayıcı Protokol 30 Haziran 1973'te yürürlüğe girmiş fakat bu protokolla altı kurucu üyeye verdiğimiz ödümler dokuz üyeye yaygınlaştırılacağı için pek olumlu karşılanmamıştır. 14 Ekim 1974'te Türkiye • AT Ortaklık Konseyi'nde Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Katma Protokol'de değişiklik öngören bir listeyi vereceğini bildirmiş, bu Listenin, Türkiye'deki bazı anlaşmazlıklar nedeniyle hazırlanamaması, 20 Temmuz 1976'da yapılması öngörülen Ortaklık Konseyi toplantısının iptaliyle sonuçlanmıştır.

20 Ocak 1976 tarihindeki Konsey toplantısında bazı konularda kısmi çözümlere ulaşılabilmektedir. Üçüncü mali protokol imzalanmış ve Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusunda bazı başlangıç önlemleri benimsenmiştir. Ne var ki, Topluluk kesiminin gümrük indirim takviminde bazı esneklikleri, kabul edebileceği yönündeki cılız önlemlerini yeterli bulmayan Türkiye, 25 Aralık 1976'da tek yanlı bir kararla Katma Protokol'deki 60. maddeye dayanarak tüm yükümlülüklerini dondurmuş, 1977 ve 1978 yıllarında yapması gereken indirimleri ertelediğini bildirmiştir⁴⁵.

⁴³ Milliyet Gazetesi, 1 Ocak 1995.

⁴⁴ S. Rıdvan, KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s.466.

⁴⁵ Ahmet, GÖKDERE, Avrupa Topluluğu İlişkileri (1959-1991), TEK Yayınları, Ankara, 1992, s. 232.

Ortaklığın oldukça kısır görünen bu yıllarında Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz etkileyecek bir gelişme oldu. 1974 yılında Albaylar Cuntasından kurtulan Yunanistan bir yıl sonra Topluluğa tam üye olmak için başvurdu. Avrupa Topluluğu, Yunanistan'ın bu başvurusunu olumlu karşılamış, ancak kısa bir süre sonra, Türkiye'nin Yunanistan'ı izlemesi halinde onu geri çevirmeyeceğini düşünerek büyük kuşkuya kapılmıştır. Fakat o denemde, Türkiye'deki siyasi iktidar böyle bir başvuruda bulunmayı uygun görmemiştir.

1979 tarihinde iktidara gelen yeni hükümet, Toplulukla İlişkilerin düzelmesini istediğini belirtmiş, Türk Dışişleri Bakanı 1980 Şubat ayında Brüksel'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısına katılarak Türkiye'nin tam üyelik için başvuracağını açıklamıştır. Eylül 1980 darbesinden sonra Avrupa Parlamentosu ilişkilerin askıya alınmasını Konsey ve Komisyondan istemiş ve ilişkiler ikinci defa dondurulmuştur.

6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra işbaşına gelen yeni hükümet Toplulukla ilişkilerin canlandırılması yönünden önemli adımlar atmıştır. Başbakan Özal, 1985 Temmuzunda, zamanı geldiğinde ve koşullar olgunlaştığında, resmi başvuruda bulunacağını açıklamıştır⁴⁶.

3. TÜRKİYE'NİN TOPLULUĞA TAM ÜYELİK BAŞVURUSU

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açılma ve uluslararası ekonomiye entegre olma politikası uygulanmaya başlanması ile Türkiye'nin Toplulukla birleşmesini güçleştiren engelleri ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler sonucu Türkiye, 14 Nisan 1987'de Ankara Anlaşması'nda tam üyelik için öngörülen ikinci ve üçüncü aşamaların tamamlanmasını beklemeden ve Avrupa Parlamentosu'nda ortaya çıkabilecek olumsuzları önlemek amacıyla AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur⁴⁷. Konsey 27 Nisan 1987 tarihinde bu başvuruyu Komisyona aktararak Komisyon'dan Türkiye'nin AT'na

⁴⁶ Nevzat, GÜRAN - İsmail AKTÜRK, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, İzmir, 1992, s. 312.

⁴⁷ VAKIFBANK, *Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Muhtemel Etkileri*, Araştırma Dizisi, No: 1, 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 38.

üyeliğinin ekonomik, sosyal ve siyasi yönlerden gerçekleştirilebilirliği konusunda bir görüş hazırlanmasını istemiş, Komisyon ise 18 Aralık 1989 yılında Görüşünü Konseye sunmuştur.

3.1. Komisyonun Tam Üyelik Başvurusu Hakkında Görüş Raporu

AT Komisyonu tarafından iki buçuk yıl gibi uzun bir süre sonunda hazırlanarak Konsey'e sunulan "Görüş Raporu"nda Türkiye'nin başvurusuna olumlu bir cevap verilmemiştir. Ancak kesin ve olumsuz bir cevap da belirtilmemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin AT'na katılmaya "ehil" bir ülke olduğu belirtilmekle beraber, gerek Türkiye gerekse Topluluk tarafından bir çok sorunlar olduğu öne sürülüp, Topluluğun 1993 yılından önce herhangi bir ülke ile genişleme müzakerelerine başlayamayacağı da gerekçe gösterilerek, Türkiye'nin başvurusunun 1993 yılına kadar askıya alınması Bakanlar Konseyi'ne tavsiye edilmiştir⁴⁸.

Topluluk tarafından ileri sürülen diğer gerekçeler ise, Türkiye ile AT arasında ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyi bakımından önemli mesafelerin bulunduğunu, ülkede demokrasinin eksik olduğunu, insan hakları ihlallerinin, Kıbrıs'taki durumun ve bir üye ülkeyle öteden beri var olan anlaşmazlıkların görmezlikten gelinemeyeceği şeklinde belirtilmiştir. Bu koşullar bu günde büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır⁴⁹.

3.2. Topluluğun İşbirliği Programı

Komisyon'un Görüş Rapor'unda Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun 1993'den önce tekrar ele alınamayacağı belirtilirken, diğer taraftan Topluluğun Türkiye ile olan ilişkilerini derinleştirmesine ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yönden modernleştirme sürecini en iyi şekilde tamamlamasına yardım etmek amacıyla bir işbirliği paketi hazırlanması önerilmiştir⁵⁰.

⁴⁸ İKV, AT ve Türkiye İlişkileri, İstanbul, 1992, s. 93.

⁴⁹ VAKIFBANK, Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi....., s. 38.

⁵⁰ İKV, Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri, İstanbul, 1994, s. 4.

Bu hususu birkaç kararında daha yenileyen Konsey, Türkiye ile ilişkileri güçlendirme amacına yönelik Konseyin bu talebine uyararak, Kamuoyunda “Matutes Paketi” olarak bilinen ve dört bölümden oluşan “İşbirliği Paketi” hazırlanmıştır. Bu işbirliği paketi;

- 1995’e kadar gümrük birliği’nin sağlanmasını,
- Gümrük birliği ile bağlantılı sınai ve teknolojik işbirliği alanlarının çoğaltılmasını,
- Mali işbirliğinin yeniden tesis edilmesini,
- Siyasi işbirliğinin geliştirilmesini,

amaçlayan bir hedefler kümesini kapsamaktadır. Türkiye ise, kendi öz kararı olarak bu işbirliği programını kabul ederek, 1995 yılı sonuna kadar “gümrük birliği’ni” gerçekleştirmeyi amaçladığını belirtmiştir⁵¹.

3.3. Tam Üyelik Başvurusu Sonrası Türkiye - AT İlişkileri

Avrupa Topluluğu tarafından 1981 yılından beri dondurulan Türkiye-AT ilişkileri 1986 yılına kadar sürmüş, 17 Şubat 1986 tarihinde Komisyonca, Konseye bir öneri sunularak, Türkiye-AT ilişkilerinin normalleştirilmesi istenmiştir. Konsey tarafından da uygun görülen bu öneri üzerine 16 Eylül 1986 tarihinde yani ilişkilerin kesildiği tarihten 6 yıl sonra Brüksel’de Ortaklık Konseyi ilk kez toplanmıştır. Ancak Yunanistan’ın olumsuz tutumu üzerine toplantıdan bir sonuç alınamamıştır. Bundan sonraki ikinci toplantının 25 Nisan 1988 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye açısından bu toplantının önemli gündem maddeleri bulunmaktadır. Bunları; Türk işçilerin serbest dolaşımı, Dördüncü Mali Protokol’e işlerlik kazandırılması, Topluluğun uyguladığı kotaların kaldırılması, Gümrüklerde tarife indirimlerinin yapılması gibi maddeleri içermektedir. Ancak dönem başkanı Almanya’nın gündeme getireceği konuların başına, Kıbrıs konusunda ilave edilmesi Yunanistan tarafından talep edilmesi üzerine Türkiye tarafı

⁵¹ VAKIFBANK, Gümrük Birliği’nin Türk Eko....., s. 39.

toplantıya katılmaktan vazgeçmiş böylece oturum gerçekleşmemiştir⁵².

Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin teknik düzeyde geliştirilmesi, ticari ve ekonomik sorunların ele alınması amacıyla Kasım-Aralık 1988 tarihlerinde “Ad-Hoc Komite” toplantıları yapılmıştır.

Bu Komite toplantısında Gümrük Birliği'nin en önemli unsurları olan ve 1976 yılından beri Türkiye tarafından askıya alınan Gümrük indirimleri ve Ortak Gümrük Tarifeleri yeniden gündeme alınmış ve hızlandırılmış indirim ve uyum takvimi hazırlanmıştır. Türkiye tarafından kabul edilen bu takvimin amacı ise Türkiye'nin 1995'te gerçekleşecek olan Gümrük Birliğini ne dereceye kadar ciddiye aldığını AT yetkililerine göstermektir⁵³.

21 Ocak 1992 tarihinde Türkiye tarafından bir plan hazırlanarak Topluluk Komisyonuna sunulmuştur. Buna göre siyasi karar gerektirmeyen konularda öncelikli faaliyetlerin ve işbirliğin yürütülmesi için bir çalışma programı hazırlanmış ve Ankara'da imzalanarak ilişkiler canlandırılmıştır. Amaç, taraflar arasında ortak çalışmalarla Türkiye'nin Topluluğu entegrasyonunu sağlamaktır⁵⁴.

Son olarak 20 Kasım 1992'de Türkiye AT'nin savunma kanadı olan Batı Avrupa Birliği'ne (BAB) ortak üye olarak kabul edilmiştir. BAB kurallarına göre, AT üyesi olmadığı halde NATO üyesi olan Avrupa Devletleri BAB'a ortak üye olarak başvurabilmekte, fakat tam üye olmaları için AT'de tam üye statüsüne sahip olmaları gerekmektedir⁵⁵.

Türkiye, Ortaklık Konseyi'nde verdiği sözlere karşılık 1993 tarihinde ithalatta tek vergi sistemine geçmiştir. Böylece bir yandan basit, saydam, anlaşılabilir bir gümrük rejimi yürürlüğe konulurken, öte yandan ilk kez AT lehine sanayi mamulleri ile seçilmiş

---

52 Ahmet, ÇİMEN, *Gümrük Birliği ve Türkiye - AT İlişkileri*, Ankara, 1996, s. 160.

53 Meltem, MÜFTÜLER, *Türkiye ve Avrupa Birliği*, s. 18.

54 Ahmet, ÇİMEN, a.g.e., s. 162.

55 Meltem, MÜFTÜLER, a.g.e., s. 18.

tarım ürünlerinde bir tercih marjı tanınmıştır.

Avrupa Konseyi'nin 21-22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag'da yapılan zirve toplantısında yayımlanan sonuç bildirisinde Türkiye'nin önemine değinilmiş, AT-Türkiye arasındaki ilişkilerin daha hızlı geliştirilmesi ve Gümrük Birliği'nin onaylanması kararlaştırılmıştır.

Bu takip eden diğer zirve toplantılarında da keza Türkiye'nin önemine değinilmiş ve aynı tavsiyeler tekrarlanarak gümrük birliği'nin gerçekleştirilmesi için AT-Türkiye Ortaklık Konseyi'ni toplantıya davet edilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu olumlu gelişmelere karşın Türkiye'deki iç siyasi olayları neden gösteren Avrupa Parlamentosu 14 Aralık 1994 tarihinde aldığı kararla Karma Parlamento Komisyonunun çalışmalarını askıya olarak Gümrük Birliği görüşmelerinin 6 Mart 1995 tarihine ertelenmesini kararlaştırmıştır.

3.3.1. Gümrük Birliğine Hazırlık

1980 tarihinden sonra fiilen işlemez duruma gelen Ortaklık Konseyi, 30 Eylül 1991'de Brüksel'de Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan tam üyeli bir toplantı ile yeniden işlerlik kazanmıştır. Ortaklık Konseyi'nin Kasım 1992 ve Kasım 1993'te Brüksel'de yapılan sonraki toplantılarında siyasal diyalogun artırılması ve Gümrük birliği hazırlıklarının iletilmesi yönünde karar alınmıştır.

Gümrük birliği hazırlıklarını tamamlama çabalarına ilk ivmeyi kazandıran, Avrupa Zirvesi'nin Haziran 1992 tarihli Lizbon Deklarasyonu olmuştur. Bu deklarasyon, "Avrupa'daki mevcut siyasi koşullarda Türkiye'nin rolünün çok önemli olduğu ve 1964 Ankara Anlaşması'nın öngördüğü, en yüksek düzeyde siyasal diyalogu da içeren perspektif doğrultusunda Türkiye ile işbirliğini yoğunlaştırmak ve ilişkileri geliştirmek için her türlü nedenin bulunduğu" vurgulanmıştır.

Türkiye'nin Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına yönelik hazırlıklarını gözetmek üzere, Avrupa Komisyonu'ndan ve Türkiye'den üst düzey yetkililerini bir araya getirerek bir dizi yönlendirme komitesi toplantısı düzenlenmiştir. Kasım 1993'deki Ortaklık Konseyi toplantısında, Gümrük birliği'nin 1995 süresince tamamlanması için gerekli her türlü önlemin alınması kararlaştırılmıştır.

Ocak 1994'te AT ve EFTA ülkeleri lehine açık tercihler getiren bir tarife rejiminin uygulamaya konulması, Türkiye'nin serbest mal dolaşımına geçiş yönünde attığı, ilk adım olmuştur. İki tarafın, Temmuz 1994'te Gümrük birliği'nin işleyiş tarzını nasıl algıladıkları açıklığa kavuşturulmuş ve zamanlama konusunda da hazırlıkların tamamlanması için Gümrük Birliği'nin 1995 yılı başında değil sonunda yürürlüğe girmesi üzerinde görüş birliğine varılarak başlangıç tarihi 1 Ocak 1996 olarak belirlenmiştir⁵⁶.

3.3.2. Gümrük Birliği'nin Gerçekleşmesi

Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği, 1/95 sayılı Ortaklık Konsey Kararı çerçevesinde, 30.12.1995 tarihli 95/7603 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile fiilen gerçekleştirilmiştir. Bu karar ile 12 ve 22 yıllık listelerde ertelenen son indirimler yapılmış ve bu listelerde Ortak Gümrük Tarifesine uyumlar gerçekleştirilmiştir. Toplu Konut Fonu'nda yüzde 20'den toplam olarak yüzde 40 oranında yapılan indirimden sonra, aynı BKK ile Toplu Konut Fonu uygulamasına son verilmiştir.

Böylece Türkiye, 1995 yılı sonu itibariyle Avrupa Topluluğu ile sanayi ürünlerinde Gümrük Birliğini gerçekleştirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da Avrupa Topluluğu Türk tekstil ve konfeksiyon ürünlerine uyguladığı kotaları 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren kaldırarak Türkiye'yi Kota Kontrol Sistemi dışına çıkartıldığını açıklamıştır.

Türkiye, 1996 tarihi itibariyle Avrupa Topluluğundan sanayi ürünü ithalatında gümrük vergilerini sıfırlarken, üçüncü ülkeler için uygulanan vergiler, Avrupa Toplulu-

⁵⁶ VAKIFBANK, **Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Muhtemel Etkileri**, Araştırma Dizisi No.1, 2. Baskı, Ankara, 1995, s.38-40.

ğunun belirlediği OGT seviyesine çekmiştir. Ayrıca üçüncü ülkelere sanayi ürünü ithalatında ağırlıklı koruma oranı yüzde 10.97’den yüzde 5.8 oranına çekilmiştir. Bu oran Avrupa Topluluğu sanayi ürünleri için sıfırlanmıştır.

Türkiye, demir-çelik ile otomotiv sektöründe gümrükler 1.1.1996 tarihinden itibaren kademeli olarak sıfırlarken, tarıma dayalı işlenmiş sanayi ürünlerinde koruma bir süre daha devam edecektir.

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın içeriği

6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Kararı, 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe girmiş, koşulları Katma Protokol’le öngörülen “Son Döneme” girilmiştir.

Ortaklık Konsey Kararı, Gümrük Birliği’nin henüz tamamlanmamış unsurları ile bu birliğin tamamlanmasından sonra işlerliğini sağlamaya yönelik tedbirleri ve takvimi içermektedir⁵⁷.

Ortaklık Konseyi karar metni, 64 maddeden oluşan bu bölümde, taraflar arasında malların serbest dolaşımını ve mevzuat uyumu konuları düzenlenmiştir. Bu karara göre, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Türkiye’de ve AT’nun herhangi bir ülkesinde üretilen veya üçüncü bir ülke kaynaklı olup AT piyasasına girebilen her mal (tarım ürünleri hariç) serbestçe alınıp satılabilecektir.

Türkiye AT’na karşı uygulamakta olduğu gümrük vergilerini sınıflayacak, eş etkili vergi niteliğini taşıyan TKF’nu ise kaldıracaktır. Yine aynı karara göre, Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren üçüncü ülkelere karşı AT Ortak Gümrük tarifelerini uygulayacaktır. Ancak hassas mallarda Türkiye bunu tek taraflı olarak askıya alabilecek ya da Ortak Gümrük Tarifesinin üzerinde bir tarife uygulayabilecektir.

Kuramsal hükümlerin de yer aldığı bu karar metnine göre taraflar arasında Gümrük

⁵⁷ S. Rıdvan, KARLUK, AB ve Tür.... a.g.e., s.530-544.

Birliği konularında görüş alış verişinde bulunmak, danışmanlık yapmak ve Ortaklık Konseyine önerilerde bulunmak üzere “Ortak Gümrük Birliği Komitesi” ve anlaşmazlıkların giderilmesi için de “Hakemlik Müessesesi”nin kurulması öngörülmüştür.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile birlikte Ortaklık ilişkilerinin diğer alanlarda gözlenmesine ilişkin ilkeleri belirleyen Tavsiye Kararı ile mali işbirliğinin yeniden başlatılmasını öngören karar birlikte yayınlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİNİN DIŞ TİCARETİMİZ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Türkiye ekonomisinin yapısı değerlendirildiğinde, hangi kriterler kullanılırsa kullanılsın, yarı sanayileşmiş bir ülke karşımıza çıkmaktadır. Nitekim gerek GSMH ve istihdam içindeki payı, gerekse üretim deseni ve sistemi tarımın belirleyici konumunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan 1963 yılında Planlı dönemle birlikte başlayan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin son aşaması, yani yatırım mallarında kendilerine yeterlik sağlanmadan dışarıya açılmak zorunda kalması, bugün dış ticaretimizde ortaya çıkan açıkların en önemli nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira özellikle makina-techizat alanında dış bağımlılığın yüksekliği, bu amaçla dışarıya büyük transferler yapılmasına neden olmaktadır⁵⁸.

Üretim teknolojisi açısından bir değerlendirilme yapıldığında, Türkiye’nin sahip olduğu faktör donanımına uygun olarak genelde emek yoğun sektörlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca sermaye-yoğun tekniklerle üretim yapan işletmeler yanında, çok ilkel koşullara sahip olanları da görmek mümkündür. Bu durum sanayileşme sürecini tamamlayamamış bir ülkenin sahip olacağı tipik koşullardır. Bunların yanında Türkiye ekonomisinin belirgin özelliklerinden birisi de, sürekli yüksek oranlı enflasyon ve istikrarsızlık yaşanmasıdır. Bu açıdan Türkiye, “benzeri olmayan” bir ülke ünvanını elinde bulundurmaktadır. Yaşanan ekonomik istikrarsızlık ise daha çok devletin ekonomi içindeki yerinin aşırı şişmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla politik konjonktürde ve kamu kesimi dengelerinde ortaya çıkacak gelişmeler neredeyse bire-bir oranında ekonomiye yansı-

⁵⁸ Hüseyin, ŞAHİN, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 1997, s. 116.

maktadır. Bu ölçülebilir etkiler yanında birçok kesimin devletten büyük beklentilerinin olması ve devlete bağımlılığın kökleşmesi, sorunların gerisindeki önemli bir diğer faktörü ortaya koymaktadır. Devletin “Baba” konumuna yükseltilmesi de bununla ilgili bulunmaktadır. Bu koşullar altında adeta bir “rant dağıtım merkezi” konumuna gelen devlet, bir şeyler dağıtabilmek amacıyla, sürekli bir şeyler toplama çabası içine girmiş ve bunun sonucunda da hem toplarken hem de dağıtırken sorun yaratır olmuştur⁵⁹.

Enflasyonun nominal ve reel olarak yüksek oranlı faizi gündeme getirmesi tasarrufların yatırımlardan çok, üretken olmayan spekülâtif alanlara kayması sonucunu doğurmuş ve böylece reel ekonomi ve finansal kesim arasındaki bağ büyük ölçüde kopmuştur.

Nüfusu yılda yaklaşık bir buçuk milyon kişi artan bir ülkede bu durum, kaçınılmaz olarak yoğun bir işsizlik sorunu doğurmuştur. Kamu gelirlerinden eğitime ayrılan payın çok düşük kalması ise bir taraftan işsizlik ordusu, diğer taraftan nitelikli eleman sorunu bulunan çarpık bir yapılanmayı gündeme getirmiştir.

Ayrıca gerekli yasal ve kuramsal düzenlemelerinin geç yapılması ve bunun yanında rekabet kültürünün henüz çağdaş anlamda yerleşmemiş olması, piyasalarda tekellerin artmasına neden olmuştur. Uzun yıllar koruma duvarlarının bulunmasıyla bu süreç belirginleşirken, dışa açılma başlangıçta belirgin bir “rekabet edememe” olgusunu gündeme getirmiştir. Ancak, bir çok alanda olduğu ve zamanla da görüldüğü gibi, bu süreçte de devlet devreye girmiş ve firmalarımıza parasal desteklerle rekabet gücü kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tarih boyunca değişmelere karşı “uyum esnekliği yüksek” olan toplumumuz bu sorunu da büyük ölçüde aşmış ve aşmaya da devam etmektedir⁶⁰.

Yukarıda ifade edilenlerden çok daha fazla sayıda sorunları bulunan ülkemiz ekonomisinin sorunlarının dış ticarete yansımaları kaçınılmazdır.

---

⁵⁹ Haluk, CEYHAN - Ömer, Polat, AT Karşısında Türkiye'nin Durumu, İKV Yayınları, Sayı: 121, İstanbul, 1992, s. 13-15.

⁶⁰ İ.T.B., Gümrük Birliği ve Dış Ticaret, Haziran, 1997, s. 2.

2. MEVCUT EKONOMİK YAPI İÇİNDE DIŞ TİCARET YAPISININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Kamu kesimi açıklarının büyük oranlara ulaşmış olması, ekonomide parasal genişlemeyi kaçınılmaz kılmakta ve böylece enflasyonist süreç yaşanmaktadır. Bu durumun dış ticaret üzerindeki etkisi faizler yoluyla ortaya çıkmaktadır. Nitekim yüksek oranlı kamu kesimi borçlanma gereği ve bunun sonucu olan yüksek faiz, işletmelerin finansman maliyetlerini yükseltmektedir.

İhracat yaptığımız veya dış piyasalarda rekabet ettiğimiz firmaların ülkerin de yüzde 2-4 oranında değişen oranda reel faiz ödeyen ülkemiz firmalarının rekabet şansını azaltmaktadır. Çünkü, sözkonusu piyasalardaki yoğun rekabet işletmelerin çok küçük kâr marjlarıyla mal satmalarını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla finansman maliyetlerinde mevcut farklılık, girişimcilerimizin dış pazarlara açılmada karşılaştıkları sorunların başında gelmektedir.

Diğer yandan ekonomimizin dış girdi bağımlılığının yüksek olması sürekli olarak büyüme ve dış ticaret açığı arasında bire-bir dolayında bir bağlantı yaratmaktadır. Diğer bir deyişle büyüme dış ticaret açığını kaçınılmaz kılmaktadır. Aynı şekilde ihracat artışı da ithalat artışını gerektirmektedir. İhracat ettiğimiz ürünlerin daha çok, hammadde ve tüketim mallarından oluşması ve dolayısıyla bu ürünlerin düşük katma değerli ucuz ürünler olmasına karşın, ithalat içinde payı yüksek olan ürünlerin yüksek fiyatlı sermaye malları olması dış ticaret açığını açıklayan önemli bir değişkendir⁶¹.

Diğer taraftan sürekli dış ticaret açığı, iç borçlanma imkanlarının da aşırı zorlanmayla dış borçlanmayı artırmaktadır. Ülkemizin uluslararası finans piyasalarındaki notu çerçevesinde dış borçlanma imkanlarının daralması durumunda ise kısa vadeli spekülasyon sermaye girişi (sıcak para) teşvik edilmektedir. Bu amaçla bir taraftan faiz arbitrajı, diğer taraftanda kur arbitrajının kullanılması kriz riskini artırıcı bir unsur

⁶¹ Gülten, KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, 1988, s. 346-348.

olmaktadır. Ayrıca düşük döviz kuru yoluyla enflasyonun baskı altında tutulması bu süreci daha da belirginleştirmektedir.

Böylece bir taraftan spekülâtif sermaye girişi, diğer taraftan eksik değerlendirilmiş kurların ithalatı artırması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun düşürülmesi veya sıcak para girişinin bedeli ihracatçılara ödettilmektedir.

Ülkemizin ihracat ürünleri genelde gelir ve fiyat esnekliği düşük ürünlerden oluşmaktadır. Bir başka deyişle ihracat ürünlerimizin fiyatının düşürülmesi veya ihracat pazarlarındaki tükeçilerin gelirlerinin artması talep miktarında önemli bir değişim yaratmaktadır. Bu nedenle reel devalüasyon türü uygulamalar ülke açıdan önemli bir gelir katkısı sağlamazken, yabancı ülkere ve ihracatçılara transfer yapılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ihraç fiyatlarının etkilenmesinde dikkatli davranılmak gerekir⁶².

Görüldüğü gibi, ülkemizde yüksek kamu kesimi borçlanma gereği, yüksek enflasyon, yüksek faiz kısır döngüsü dış ticaret üzerinde yoğun olarak etkili olmakta ve sözkonusu kısır döngü düşük kur-yüksek ithalat- dış ticaret açığı şeklinde yeni kısır döngüler yaratmaktadır.

2.1. Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye'nin dış ticaret politikası, Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan günümüze kadar, gerek iç gerekse dış koşulların etkisi altında gelişmiştir. Zaman zaman dış koşulların etkisi ön plana geçerek dış ticaret politikasına yön vermiş, bazende iç ekonomi politikasındaki değişme ve tercihler bu değişimde rol oynamıştır.

Genellikle dış ticaret politikasını etkileyen bu farklı etkilere rağmen özellikle dış ticaretimiz diğer ekonomik faaliyetlere göre düşük kalmış, kalkınmayı sürükleyici bir etken olarak kullanılmamıştır. Tabiki bunun doğal sonucu olarak, dış ticaret dengesi İkinci Dünya Savaşından sonra sürekli açık vermiştir.

---

⁶² İ.T.B., Gümrük Birliği ve Dış Ticaret, s. 3-4.

Yüksek gümrük duvarları, kontrollü ithalat ve kambiyo rejimleri ile desteklenen ithalikamesine yönelik dış ticaret politikası, kamuoyunda 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan bir dizi tedbirlerin alındığı 1980 yılına kadar sürmüştür. Bu yıldan itibaren Türkiye, dünya ekonomilerinde meydana gelen değişimlere uyum sağlamak ve ekonominin canlanması amacıyla dışa dönük bir ekonomi politikası ve kalkınma stratejisi izlemeye başlamıştır. Böylece yıllardan beri uygulanagelen ithal ikameci ve içe dönük sanayileşme modeli yerine ihracata dönük sanayileşme modelinin benimsenmesinin doğal sonucu olarak dış ticarete kısıtlamalar kaldırılmış ve dış ticaretimiz giderek serbestleştirilmiştir.

Bu genel açıklamalardan sonra, Türkiye'nin dış ticaretinin gelişimini dönemler itibariyle incelemekte yarar vardır. Çalışmamızın bu bölümünde Türkiye'nin dış ticaretinin gelişimini 1980 öncesi ve sonrası dönemleri itibariyle incelenecek; ayrıca dış ticaretimizde dönüm noktası sayılan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri'nin değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.1.1. 1980 Öncesi

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacmi genel olarak artma eğilimi göstermiştir. Bu artış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yavaş olmuşsa da, sonraki dönemlerde nispi artışlar görülmeye başlanmıştır. 1923-1960 döneminde dış ticaretimizin gelişimi Tablo:2.1'de verilmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi 1925 yılına kadar ihracat ve ithalatın devamlı olarak arttığı, bu yıldan sonra ise her iki kaleminde gerilediği bir dönem olmuştur. Bir taraftan Lozan Anlaşması gereği 1929 yılına kadar yürürlükte kalacak olan düşük gümrük tarifeleri diğer taraftan savaş nedeniyle kısıtlanmış olan ithal talebinin serbest kalması sonucu dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. Başka bir deyişle, ithal eğilimini arttıran nedenler 1923-1929 döneminde dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Toplam ithalatın bu dönemde yaklaşık yarısını tüketim malları oluştururken, yatırım malları ithalatı ancak 1/4 oranına ulaşabilmiştir. Kuşkusuz,

tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki oranının oldukça yüksek olmasını bu dönemde henüz tüketim malları sanayiini kuramamış bir ülke için tabi saymak gerekir.

Söz konusu dönemde tarımsal ürünler ihracatı toplam ihracatın %86'sını kapsarken, sanayi malları ihracatı ancak %8-6 gibi çok düşük bir seviyede kalmıştır⁶³. Gerçekten, bu ihracat yapısı tarıma dayalı bir ekonomik yapının bir sonucudur. Daha genel bir ifadeyle Türkiye'nin ekonomik yapısı, dış ticaret yapısını belirlemiştir⁶⁴.

1930-1938 döneminde Türkiye'nin dış ticareti 1929 yılında yürürlüğe giren yeni gümrük tarifelerinden ve 1929 Dünya ekonomik bunalımından önemli ölçüde etkilenmiştir. Tablo:2.1'de görüldüğü gibi ihracat ve ithalat değerleri 1932 yılında en düşük değerleri almıştır. Türkiye'nin dış ticaretinin bu dönemde, 1923-1929 dönemine göre daha düşük bir düzeyde kalması başlıca iki nedene bağlanmaktadır.

- Dünya ekonomik krizinin olabildiğince az zararlarla atlatabilmesi için 1930 yılında kambiyo denetimi uygulamasına geçilmesi,
- Dış ticaretin açık vermesinin önlenmesi için ithalatın kısılması çabaları.

Bu dönemin özelliği, Türkiye'nin dış ticaretinde ihracatın ithalatı aşması ve dış ticaret dengesinin fazla vermesidir. Ancak bu gelişme ticaret hadlerinin lehte gelişmesinden çok, 1938 yılı dışında ihracat miktarında meydana gelen önemli artışların bir sonucudur⁶⁵.

1934-1938 yılları arası uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının olumlu sonuçlarından sonra üretim artışıyla birlikte ihracatımızda da artış görülmüştür. Tablo:2.1'den de görüleceği gibi 1930 yılından sonra 1947 yılına kadar ihracatımız ithalatımızdan fazla olmuştur. Bu gelişmede ticaret hadlerinin ihracat artışı üzerindeki etkisi sınırlı kalmış,

⁶³ Erdoğan, ALKİN, *Türkiye'nin Dışa Açılma Stratejisi İçinde İhracat Sorunu ve Sanayi Ürünlerinin İhracatını Arttırma İmkanları*, İ.S.O. Araştırma Dairesi Yay., İstanbul, 1981, s.215.

⁶⁴ Teyfik, PEKİN, Temel, ERGUN, *Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme*, E.Ü. Yay., No.6, İzmir, 1984, s.1.

⁶⁵ Necdet, SERİN, *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973*, Ankara, 1975, s.21.

artan üretimle birlikte ihracatta önemli artışlar kaydedilmiştir. II. Dünya Savaşı nedeniyle dış ticaretimizde önemli ölçüde gerileme olduysa da 1950 yıllarına doğru tekrar toparlanma görülmüştür. 1930-1946 döneminde toplam ithalatın %22.4'ü yatırım malları, %24.1'i tüketim malları, %53.5'ini de hammaddeler meydana getirmektedir. Bu dönemde yatırım malları ithalatında artış görülürken, tüketim malları ithalatında azalmalar görülmüştür. Aynı dönemde ihracatımızın büyük bir kısmını tarım ürünleri oluşturmuş sanayi malları ihracatı toplam ihracatın %10'u seviyesinde seyretmiştir.

1946 yılında özellikle ihracatı hızlandırmak amacıyla alınan devalüasyon kararı, beklenen gelişmeyi sağlamamış aksine, önceki dönemde fazla veren dış ticaret bilançosu 1947 yılından itibaren açık vermeye başlamıştır. Tablo: 2.1'den de görüleceği gibi 1947 yılında 21.4 milyon dolarla başlayan açık 1960 yılında 147,3 milyona kadar ulaşmıştır. Ödemeler bilançosundaki bu olumsuz gelişmelerde II. Dünya Savaşı sonrası Türk Ekonomisi'nde görülen ithal mallarına karşı talep artışı önemli rol oynamıştır. Hatta bu dönemde devalüasyon uygulamasına karşılık, ihracatın 1948 yılında bir yıl öncesine göre düşme göstermesi ilginç bir gelişmedir⁶⁶. 1947 - 1949 yılları arası yatırım malları ithalatı %36,2, tüketim malları ithalatı %22,6, hammadde ithalatı %41,1 olarak gerçekleşmiştir.

1950 yılında başlayan dış ticarete liberizasyon uygulamaları 1953 yılına kadar devam etmiştir. 1950-1953 yılları arası uygulanan dış ticaret politikası dış ticaret açıklarının artması sonucunu doğurmuştur. Mevcut döviz rezervlerinin tüketilmesi ile 1953 yılından itibaren ithalatta güçlükler ortaya çıkmış, 1958 yılında ise istikrar önlemleri alınmıştır. Bu dönemde ihracata konu olan malların "Serbest İhracat Malları" ve "Lisansa Bağlı Mallar" olarak iki ayrı listede toplandığı görülmektedir⁶⁷.

⁶⁶ Teyfik, PEKİN, Temel, ERGÜN, a.g.e., s.4.

⁶⁷ S.Rıdvan KARLUK, "Türkiye'de İhracatı Arttırma Politikaları", 2. İktisat Kongresi 2. Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım, 1981, s.62.

TABLO NO: 2.1 1923-1960 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

(Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET DENGESİ
1923	50.8	86.9	-36.1
1924	82.4	100.4	-18.1
1925	102.7	129.0	-26.3
1926	96.4	121.4	-25.0
1927	80.8	107.8	-27.0
1928	88.2	113.8	-25.6
1929	74.9	123.6	-48.7
1930	71.3	69.5	1.8
1931	60.2	60.0	0.2
1932	48.0	40.8	7.2
1933	58.0	45.0	13.0
1934	73.0	68.8	4.2
1935	76.2	70.6	5.6
1936	93.7	73.6	20.1
1937	109.2	90.5	18.7
1938	115.0	118.9	-3.9
1939	99.7	92.4	7.3
1940	81.0	50.0	31.0
1941	91.0	55.3	35.7
1942	126.1	112.9	13.2
1943	196.8	115.3	41.5
1944	178.0	126.2	52.8
1945	168.2	97.0	71.2
1946	214.5	118.9	95.6
1947	223.3	244.7	-21.4
1948	196.8	275.0	-78.2
1949	247.9	290.2	-42.3
1950	263.4	285.7	-22.3
1951	314.0	402.0	-88.0
1952	363.0	556.0	-193.0
1953	396.0	532.5	-136.5
1954	335.0	478.3	-143.3
1955	313.3	497.7	-184.4
1956	305.0	407.3	-102.3
1957	345.2	397.1	-51.9
1958	247.2	315.0	-67.8
1959	353.8	470.0	-116.2
1960	320.8	468.1	-147.3

Kaynak: DİE, Aylık İstatistik Bültenleri, DPT, 1923-1971 Döneminde Türkiye'nin İhracatı ve Sektör Dağılımı, Ankara, 1972, s.353.

İthalatın yeniden kısıtlandığı 1953 yılından istikrar önlemlerin alındığı 1958 yılına kadar ithalatta giderek bir daralma gözlenmiştir. 1950-1960 yılları arasında dış ticaretimiz sürekli açık vermiştir. Bu açığın dönem içinde giderek artması ihracat artışının ithalat artışına nazaran düşük düzeyde kalmasındadır.

Her dönemde olduğu gibi 1950-1960 yılları arasında da ihracatın büyük bir bölümünü tarım ürünleri oluşturmuştur. İhracat gelirlerinin %70'i tarımsal ürün ihracatından sağlanmıştır. İthalatın önemli bir bölümü ise yatırım malları ve hammaddeler meydana getirmiştir. Tüketim malları ithalatı ise devamlı düşme eğilimi göstermiştir⁶⁸.

1960 yılı hem Türkiye hem de Dünya Ekonomisinde önemli sayılabilecek değişmelerin meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönem, serbest dış ticaretin yararlarını vurgulayan, serbest dış ticareti önleyen engellerin kaldırılması gereği üzerinde önemle duran fikri ve teorik gelişmeler dönemi olmuştur⁶⁹. Bu görüşlerin uygulamaya konulmasında rol oynaması beklenen kurumlar IMF ve GATT üzerinde en çok durulan kurumlar olmuştur. Türkiye bu yıllarda Planlı Kalkınma dönemine başlamış ve AT ile Ankara Anlaşması'nı imzalamış ve uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkiye geçmiştir. Fakat bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye dış ticaret politikasında istediği konumu bir türlü elde edememiştir. Bunun nedenlerine gelince, karşılaşılan dış ticaret açıklarını azaltmak için ihracata dönük, dış rekabete açık sanayi kurmak yerine, içe dönük ithal-ikamesine ağırlık veren politikalar izlenmiş olmasıdır⁷⁰.

1963-1980 döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacmi on kat büyümüştür. 1963'te 1.056 milyondolar olan dış ticaret hacmi 1980 yılında 10.820 milyon dolara ulaşmıştır. Ancak dış ticaret hacmindeki büyümede daha çok ithalat artışları etkili olmuştur. Türkiye 1963 yılında Planlı kalkınma dönemine girmiştir. Bütün planlarda genelde seçilen strateji ithal ikamesi olmuştur. Türkiye'nin planlı dönemdeki dış denge hedefi, dış ödemeleri

⁶⁸ DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50. Yılı, Ankara, 1973, s.318.

⁶⁹ Ahmet, KILIÇBAY, Değişen Dünyada Türk Ekonomisi, 1993, s.95.

⁷⁰ DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1967, s.119.

yüksek bir ticaret hacminde dengeye gelmesini sağlamaktır⁷¹.

1963-1967 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde dış ticaret korumacılığa dayalı politikaların benimsenmiş olması, ithal ikamesi yatırımlarını teşvik ettiği için ithalat önemli ölçüde artmıştır.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, ithalat ve ihracatın seyri incelendiğinde dışticaretimizin dönemin her yılında açık verdiği görülür. Aşağıdaki Tablo: 2.2'de 1963-1980 dönemindeki dış ticarete ilişkin rakamsal gelişmelere yer verilmektedir. Tablodanda görüleceği gibi bu kalkınma döneminde ihracatımız istikrarlı bir artış göstererek 1963 yılında %34.9 olan toplam dış ticaret hacmi içindeki payını 1967 yılında % 43.7 oranına kadar çıkarmıştır. Aynı zamanda ödeme güçlükleri nedeniyle plan hedeflerin gerisinde kalmış ve ithalatın dış ticaret hacmi içindeki payı 1963 yılında %65.1 iken 1967 yılında % 56.7'ye düşmüştür.

Bu dönemde ihracat I. Planda saptanan hedefin yaklaşık %8'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun başlıca nedeni, dış talepteki beklenmedik gelişmeler sonucu elde mevcut bazı tarımsal ürün stoklarının eritilmesi ve ihracata yönelik tarımsal ürünlerin üretiminin artırılmasıdır. Bununla beraber ihracatta oldukça serbest bir rejim uygulamasıda bu gelişmeyi sağlamıştır⁷².

---

71 Lerzan, CANKAY, **Dış Ticaret Politikası**, D.E.Ü. Yay. No. 345, İzmir, 1993, s.104.

72 DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1963-1967, Ankara, 1978, s.239.

TABLO : 2.2 1963-1980 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT/ İTHALAT (%)	DIŞ TİCARET	İHRACATIN PAYI (%)	İTHALATIN PAYI (%)
1963	363	688	53.5	1.056	34.9	65.1
1964	411	537	76.5	948	43.3	56.7
1965	464	572	81.1	1.036	44.8	55.2
1966	490	718	68.3	1.208	40.6	59.4
1967	523	685	76.3	1.268	43.3	56.7
1968	469	764	65.0	1.260	39.4	60.6
1969	537	801	67.0	1.338	40.1	59.9
1970	588	948	62.1	1.536	38.3	61.7
1971	677	1.171	57.8	1.848	36.6	63.4
1972	885	1.562	56.6	2.447	36.2	63.8
1973	1.317	2.026	63.1	3.403	38.7	61.3
1974	1.532	3.778	40.6	5.310	28.9	71.1
1975	1.402	4.739	29.6	6.140	22.8	77.2
1976	1.60	5.129	38.2	7.089	27.7	72.3
1977	1.753	5.796	30.2	7.549	23.2	76.8
1978	2.288	4.599	49.8	6.887	33.2	66.8
1979	2.261	5.070	44.6	7.331	30.8	69.2
1980	2.910	7.909	36.3	10.819	26.9	79.1

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, 1980, s.202, 1982, s.204, TOBB, İktisat Raporu, İstanbul, 1982, s.180.

II.Beş Yıllık Kalkınma Planında dış ticaret politikasında öngörülen hedef dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasıdır. Bu dönemde ithalatın yılda %7.4, ihracatın %7.2 oranında artması tahminlenmiştir. Bu plan döneminin ilk üç yılında daha liberal bir dış ticaret politikası izlenmiş, 1970 yılında yapılan devalüasyon ve hızla gelişen işçi dövizleri dış ekonomik ilişkileri rahatlatmıştır.

1968-1972 dönemini kapsayan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ithalat hızlı bir yükselme seyri izlerken dış ticaret açığı gittikçe büyümüştür⁷³. İthalat ve ihracatın dış ticaret hacmi içindeki payı 1968 yılında %60.6 ve %39.4 iken bu oran 1972 yılında

⁷³ Erdoğan, ALKIN, a.g.e., s.272.

%63.8 olarak gerçekleşmiştir.

Bu plan döneminde ihracatımızdaki artışı,1970 yılında yapılan devalüasyona, ithalattaki artışları ise, işçi dövizlerindeki beklenmedik artışlara petrol krizine ve hammadde fiyatlarındaki yükselişe bağlamak mümkündür. Bununla beraber, enflasyon, fiyat politikası, aşırı değerlenmiş Türk Lirası gibi iç faktörlerinde ithalatın artışını hızlandırdığı söylenebilir.

Bu dönemde, dış ticaretimizin dünya serbest piyasasına yönlendirilmesine çalışılmış ve ihracatın teşvikini sağlayan önlemler alınmış, vergi iadesinin etkin bir şekilde uygulanması sağlanmıştır.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise ihracat 1973-1974 yılları arasında artış göstermiştir. Bu artışa Türk Lirasının 1970 yılında devaüle edilmesinin rolü olmuştur. Ayrıca Batı'nın ekonomik konjöntürdeki olumlu gelişmelerde bu gelişmeyi etkilemiştir. 1975 yılında ihracatımızda görülen azalma bir taraftan enflasyonist politikalardan kaynaklanan iç talep genişlemesi ve dünya fiyatlarının çok üstünde seyreden yurt içi fiyatları, diğer taraftan sabit tutulan döviz kurları, Türk Lirasını aşırı değerlemiş⁷⁴ hale getirerek ihracatımızı yavaşlatmıştır.

IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ithalatımız 1979'dan 1980'e %56 ve 1980'den 1991'e %13 oranında artış göstermiştir. Dış ticaret hacmi 1978'de %8.8 oranında daralmış plan döneminin diğer yıllarında ise artma eğilimi göstermiştir. Bu dönemde ihracat 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar ve Kur Politikası'nın önemli etkisi olduğu aşıkardır⁷⁵.

2.1.2. 1980 Sonrası

Türkiye ekonomisi 1980 yılına geldiğinde önemli ölçüde politik ve ekonomik istikrarsızlık yaşamaktaydı. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunların büyük

⁷⁴ TÜSİAD, 1980'li Yılların Ortalarında Türk Ekonomisi, İstanbul,1980, s.50.

⁷⁵ TOBB, 1982, İktisadi Rapor, s.181.

bir kısmı dış ticaretin yetersiz bir düzeyde olmasından ve bunun sonucu olarak sık sık döviz darboğazına girmemizden kaynaklanmıştır. Ayrıca Türkiye ekonomisi, bir sanayileşme modeli olarak, ithal ikamesi politikaları uygulanmıştır. Bu durum ülkemizde sanayi malı ihracatının desteklenmesi yerine sürekli olarak engellenmiştir.

Giderek hızlanan enflasyona karşı, sabit kur politikası uygulanarak ithal ikamesi politikaları yürütülmüştür. üç plan döneminde de bu politikaların sürdürülmesi, döviz darboğazına yol açmış ve ithalatımız yapısal özellikleri nedeniyle ekonomik büyümeyi destekleyici değil, engelleyici nitelikler kazanmıştır.

Bu olumsuz gelişmeler karşısında 24 Ocak 1980 tarihinde Türk ekonomisinde uzun süreden beri devam eden sorunları çözümlenmek için “24 Ocak Kararları” olarak bilinen bir dizi önlemler hazırlanmıştır. Türkiye, ekonomi istikrar önlemleri ile ithal ikamesi politikasını değiştirerek ihracata dönük sanayileşme politikasını uygulamaya başlamıştır. Ekonominin döviz ve enerji darboğazını aşabilmesi için ihracatın artırılması amacıyla teşvik edilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Aşağıda, dış ticaretimiz açısından önemli olan 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerine değinilmiş, 1980 sonrası dönemde ihracat ve ithalatımızın gösterdiği gelişmeler daha ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1.2.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri

Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları ile uygulanmasına geçilen ekonomik istikrar politikaları, öncelikle ekonominin iç ve dengelerini kurmayı hedeflemiştir. 1977-1979 yılları arasında ekonomik kriz en somut biçimde yüksek enflasyon ve darboğazı şeklinde kendini gösterdiğinden, istikrar programı öncelikle fiyat yönünde kısa dönemli politikalar olarak uygulanmaya konulmuştur⁷⁶. Bu aşamada uygulanmaya konulan ekonomi politikaları genel olarak serbest piyasa modeli çerçevesinde oluşturulmuş, serbest piyasa

⁷⁶ Uğur, ESEN, *Türkiye’de Sanayileşme*, Ankara, 1993, s. 72.

ekonomisi ile dış açılmayı gerçekleştirebilmek için yürürlüğe konulan ekonomi politikalarının amacını ise kısaca şu şekilde özetleyebiliriz;

- Merkezden alınan idari kararlar yerine devlet müdahalesinden arındırılmış serbest piyasa güçlerine bırakacak,
- KİT'ler dahil tüm kamu kesimi daraltılacak ve özel girişim teşvik edilecek,
- Fiyat denetimini, ithal malları rekabeti ve içeride yabancı sermaye mallarının rekabeti sağlayacak,
- Mal - hizmet ve sermaye hareketleri, döviz kuru, faiz haddi giderek daha serbest koşullarda oluşacaktır⁷⁷.

24 Ocak sonrası izlenen dışa açık politikaları; ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın liberalizasyonu ve yabancı sermaye politikaları şeklinde üç başlık altında toplamak mümkündür. Bu amaçlar doğrultusunda özellikle dış ticarete ilişkin düzenlemelere bakıldığında dış ticaretin liberalleştirilmesini ihracatın özellikle sanayi ürünleri ihracatının artırılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Çeşitli miktar kısıtlamalarını içeren ithalat sistemi 1983 yılı sonundan itibaren değiştirilmiş, ithali yasak mallar ile ithalatı müsadeye bağlı mallar dışındaki malların ithalatı serbest bırakılmış, gümrük ve istihlal vergi oranları önemli ölçüde azaltılmıştır⁷⁸.

Dış ticaretin liberalleştirilmesi sanayi politikasının da temelini oluşturmuş, sanayinin dışa açılması amaçlanmış ve böylece sanayinin dışa açılmasıyla kalite ve verimlilik artışı zorlayacağı, kaynakların daha etkin ve rasyonel dağılımının sağlanacağı düşünülmüştür. Yabancı sermaye konusunda, devlet aynen dış ticaret politikaları konusunda olduğu gibi, 1980 öncesinde liberal politikalar uygulayamamış fakat bu tutum 1980 sonrası değişmiş yabancı sermaye ile Türk Sermayesi arasındaki fark kaldırılarak 1989 yılında sermaye hareketleri de serbestleştirilmiştir⁷⁹.

⁷⁷ Gülten, KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, 1988, s. 335.

⁷⁸ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesi Gelişmeler, 1972-1983*, Yay. No.: 1975, Ankara, 1985, s. 85.

⁷⁹ Sübidey, TOGAN, *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu*, Türk Eximbank Yay., No.1, s.17.

Uygulamaya konulan istikrar programı çerçevesinde 8/173 nolu karar ile Fiyat Saptama-Kontrol-Koordinasyon Komitesi'nin Kurulması ve Çalışması Esasları Hakkındaki 1978 tarihli Kararnamenin yürürlükten kaldırılması sonucu, fiyat kontrollerine son verilmiş, fiyatların serbest piyasada oluşması amaçlanmıştır⁸⁰.

8/909 nolu Faiz Oranları Hakkındaki Karar ile faiz oranları 1 Temmuz 1980 tarihinden itibaren serbest bırakılmış, ihracatı teşvik fonundan kullanılacak kredilerde faiz oranı ile bankaya bırakılacak miktarın Para Kredi Kurulu'nca tespit edileceği hükme bağlanmıştır.Bu şekilde ihracatçılara daha düşük faiz oranlarında kredi almalarını sağlayacak önlemler getirilmiştir⁸¹.

24 Ocak kararları ile yüzde 49 oranında devalüasyona gidilmiş, günlük kur ayarlamalarının başlatıldığı 1 Mayıs 1981 tarihine kadar yüzde 5'i aşmayan küçük oranlı devalüasyonlar ile paranın değeri sürekli düşürülmüştür. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren kur ayarlamaları yetkisi Maliye Bakanlığında alınarak T.C. Merkez Bankası'na verilmiş,böylece günlük kur ayarlamalarına geçilmiştir. Böylece dış dünya ile Türkiye arasındaki enflasyon oranı farkını giderme, dış ticaret hadlerindeki değişimin etkisini hesaba katma ve ihracatı teşvik, ithalatı sınırlama gibi amaçlara göre TL'nin değerini sürekli ayarlayabilir duruma girmiştir⁸².

Yatırımları ve ihracatı geliştirmek ve teşvik amacıyla 14.1.1980 tarih ve 4.43 sayılı Tezkere ile Başbakanlık Teşvik ve Uygulama Dairesi kurulmuş ve 8/182 sayılı ihracatı teşvik kararı yürürlüğe girmiş, ihracatı teşvikle ilgili işlemlerde bu dairenin yetkili olduğu hükme bağlanmıştır⁸³.

Türkiye 24 Ocak istikrar tedbirleri ve onu izleyen politika ve reformları ile dışa açılma yönündeki çabalarını, 1984 yılı başında, dış ticaretin ve dış ödemeler sisteminin

---

80 R.G. 25.1.1980, Sayı: 16880.

81 R.G., 25.1.1980, Sayı: 16880.

82 Gülten, KAZGAN, a.g.e., s.347.

83 R.G., 25.1.1980, Sayı: 16880.

liberalleşmesini amaçlayan bir dizi yeni politika ve reformlarla pekiştirmiştir⁸⁴. İthalatta liberasyon oranındaki artışlarla (yüzde 90'ı geçmiştir) birlikte ithalat kotaları kaldırılmış, gümrük vergileri düşürülmüş ve döviz kontrolleri gevşetilmiştir. Ayrıca Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu yürürlükten kaldırılarak döviz işlemlerinde kolaylıklar sağlanmış ve ekonomisinin dışa açıklık düzeyi arttırılmıştır⁸⁵.

1984 yılından sonra uygulanan Beşinci Kalkınma Planı'nda da ithalatta liberasyon sınırlarının genişletilerek süreceği ve aşırı fiyatların fonlarla dengelenerek, koruma oranlarının düşürüleceği belirtilmiştir. Bu kalkınma planında ihracat politikası ve teşvik politikasında ihracatçıların sorunlarına daha fazla yardımcı olunacağı ve destek sağlanacağı, potansiyel ihracat gücü olanlara teşviklerin artırılacağı, ihracat ürünlerinin çeşitlenmesi için yüksek oranlı teşvikler sağlanacağı, döviz kuru politikasında da ihracatçının dış rekabetini sürdüreceği daha serbest bir ortam yaratılacağı belirtilmiştir⁸⁶.

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı ve devamında izlenen politikalar daha önceleri her 8-10 yılda bir yürürlüğe konan istikrar programlarından farklı olarak, ekonomi politikasında daha köklü bir değişikliğe yansıtılmaktadır. Nitekim para, maliye, dış ticaret politikaları ile ithal ikamesine dayalı iç piyasaya yönelik sanayileşme yerine "ihracata dayalı dışa yönelik" sanayileşme yönünde bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışılmıştır⁸⁷.

2.1.2.2. İhracatın Gelişimi ve Yapısı

Türkiye 1980 yılından sonra ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikasını bırakarak, ihracata yönelik sanayileşme politikasını izlemeye başlamıştır. Bu politikaların izlenmesindeki temel amaçlar, ihracatı artırarak ödemeler ve dış ticaret dengesi sorunlarını

---

⁸⁴ Hasan, OLGUN, Subidey, TOGAN, **Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu**, 1985, ENKA Birincilik Ödülü, İstanbul,1985, s.26.

⁸⁵ Süreyya, HİÇ, **Türkiye Ekonomisi I**, İstanbul, 1987, s.87.

⁸⁶ DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, DPT Yay., No: 1974, Ankara, 1985, s.30-31.

⁸⁷ Beyhan, ATAÇ, **Maliye Politikası**, A.Ü. E.S.B.E.Vakfı Yay. No: 86, Eskişehir, 1991, s.189.

çözümlemektir. Aşağıda 1980 sonrası ihracatımızın gelişimi ve yapısı çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

Türkiye’de 1980’li yıllarda izlenen ekonomi politikalarının temel amaçlarından birisi hızlı ihracat artışının sağlanmasıydı. Bu amacın gerçekleştirilmesi yönünde uygulanan ihracata yönelik politikalar sonucunda 1979 yılında 2.2 milyar düzeyinde olan toplam ihracatımız, yıllık ortalama yüzde 16’lık bir artışla 1995 yılında 21.6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri çerçevesinde alınan önlemler sonrasında, Dünya İhracatı ile Türkiye İhracatındaki gelişmeler aşağıdaki Tablo: 2.3’deki veriler çerçevesinde incelediğimizde, Türkiye açısından ortaya olumlu sonuçlar çıkmaktadır.

TABLO 2.3: DÜNYA TOPLAM İHRACATI İÇİNDE TÜRKİYE’NİN
PAYI (1980-1995) (Milyar Dolar)

Yıllar	Türkiye	Değişim (%)	Dünya	Değişim (%)	Türkiye’nin Payı (%0)
1980	2.910	28.7	1897.6	20.4	15
1981	4.703	61.6	1865.1	-1.7	25
1982	5.746	22.2	1733.5	-7.1	33
1983	5.727	-0.3	1681.9	-0.3	34
1984	7.133	24.5	1783.5	6.0	40
1985	7.958	11.6	1806.0	1.3	44
1986	7.456	-6.3	1990.5	10.2	37
1987	10.190	36.7	2348.3	18.0	43
1988	11.662	14.4	2685.1	14.3	43
1989	11.627	-0.3	2892.2	7.7	40
1990	12.959	11.5	3315.2	14.6	40
1991	13.593	4.9	3796.0	14.5	35
1992	14.715	8.3	3700.0	-2.6	39
1993	15.345	4.3	3630.0	-1.9	42
1994	18.106	18.0	4222.2	16.3	42
1995	21.636	19.5	5013.9	18.8	43

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeleri, 1923-1994, Ankara, 1996 İGEME,

Dünya Ticaretindeki Gelişmeler, Ankara, 1996.

1980 sonrası giderek artan korumacı politikaların bir sonucu olarak dünya pazarlarında meydana gelen daralmaya rağmen, Türkiye'nin ihracatı yüzde 61.6 oranında artmış ve Dünya ihracatı içindeki payı binde 25'e ulaşmıştır⁸⁸. 1991 ve 1992 yıllarında Dünya ihracat hacminin düşmesine rağmen, Türkiye'nin ihracatını artırması sonucu bu yıllarda dünya ihracatı içindeki payının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmede atıl kapasitenin devreye sokulması ve artan petrol gelirleri sonucunda ekonomik aktiviteleri canlanmaya başlayan Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarına girilmesi katkıda bulunmuştur⁸⁹.

1983 yılında ihracatın desteklenmesine yönelik politikalar üzerinde ağırlıklı olarak durulması, ihracatta gerilemeye neden olmuştur. Ancak dünya ihracatındaki daralmanın bu yılda devam etmesi nedeniyle, Türkiye'nin payı binde 34'e ulaşmıştır. 1994 yılında kur politikasının ihracatı geliştirme yönünde yoğun şekilde kullanılması sonucunda ihracatımız yeniden artmaya başlamış ve 1985 yılında Türkiye'nin dünya ihracatı içindeki payı binde 44'e yükselmiştir⁹⁰.

1985-1990 döneminde, Türkiye'nin değer olarak ihracatındaki artışın dünya ihracatındaki artışa paralel olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin değer olarak ihracatında yıllık ortalama yüzde 9.8'lik artışa karşılık, bu oran yüzde 9 olan dünya ihracatındaki yıllık ortalama artıştan az da olsa yüksektir. Nitekim Türkiye'nin dünya ihracatı içindeki payı 1986 yılında binde 37 iken, yıllar itibariyle hafif dalgalanmalar göstermekle birlikte, 1988 yılında binde 43'e yükselmiş, 1989 ve 1990 yıllarında hafif düşme göstermiş, 1991 yılından sonra istikrar kazanarak iki yıl süreyle binde 42'lik düzeyini korumuştur. 1995 yılında ise hafif bir artış göstererek binde 43'e çıkmıştır.

Ancak, Türkiye'nin ihracatının yıllar itibariyle değişimi incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerin ortalama artış hızını yakalayamadığı görülür. 1980-1994 döneminde gelişmekte olan ülkelerin ihracatının yıllık ortalama artış hızı yüzde 10.7 iken, Türkiye'nin

⁸⁸ Türkinvest, **Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi**, İstanbul, 1993, s. 14-15.

⁸⁹ Nihal, ERGÜN, a.g.e., s. 15.

⁹⁰ Nahit, TÖRE, **Sektörel Gelişmeler**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992.

yıllık ortalama artış hızı yüzde 9.8 olmuştur. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin toplam ihracatında Türkiye'nin payı 1985 yılında yüzde 1.6 iken düzenli bir artış göstererek 1988 yılında yüzde 1.9'a çıkmıştır. Ancak 1989 yılından itibaren bu pay daha düşük düzeylere inmiş, 1994 yılında yüzde 1.5 olmuştur.

Sonuç olarak 1989 yılından itibaren Türkiye'nin ihracatının gelişimi, gelişmekte olan ülkelerin performansının ortalamasının altında kalmıştır⁹¹.

Bir ekonomide ihracatın GSMH oranı, o ülkede üretilen gayri safi mal ve hizmetlerin ne kadarının ihraç edildiğini gösteren oldukça önemli bir ölçüttür. Dolayısıyla bu oran ülkelerin dışa açıklık derecesinin bir göstergesi olup zaman içerisinde giderek yükselmesi özellikle büyüyen bir ekonomide ülke ihracatının önemli ölçüde büyüdüğünü göstermektedir. Dışa açık ekonomi, bir anlamda dış ticaretin ülke milli geliri içinde önemli bir yer kapladığı durumu ifade eder⁹². Aşağıdaki Tablo 2.4'de ihracatımızın GSMH içindeki payı ve gelişimi verilmektedir.

---

91 İGEME, *Dünya Ticaretindeki Gelişmeler*, Ankara, 1996, s.310-311.

92 Tevfik, PEKİN - Temel, ERGÜN, a.g.e., s.10.

TABLO 2.4: İHRACATIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (1980-1995) (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	GSMH (%)	İhracat/ GSMH	Cari İşlem Açığı	Dış Borçlar
1980	2910	-1.1	5.4	-3408	16227
1981	4703	4.2	8.8	-1919	16841
1982	5746	4.6	11.8	-935	17619
1983	5728	3.3	17.6	-1828	18385
1984	7134	5.9	15.5	-1407	20659
1985	7958	5.1	16.3	-1013	25476
1986	7457	8.1	14.1	-1528	32101
1987	10190	7.5	17.4	-982	40228
1988	11664	3.6	18.9	1503	40772
1989	11627	1.9	17.3	966	41751
1990	12960	9.2	13.8	-2625	49035
1991	13594	0.4	9.0	250	50489
1992	14715	6.4	9.2	-974	55592
1993	15345	7.6	8.5	-6433	67331
1994	18106	-6.1	13.8	2631	65641
1995	21636	8.0	12.9	-2339	73278

Kaynak: Finans Dünyası, Sayı: 86, Şubat, 1997, s.64, DTM, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:4, Ocak 1997, s.106.

1980 sonrası serbest piyasa ekonomisini benimseyen Türkiye, ihracata dayalı büyüme modelini yürürlüğe koymuştur. Bu büyüme modeli özellikle 1983 yılından sonra daha kapsamlı uygulanmaya başlanmıştır. Bu büyüme modeli 1980 ile 1989 yılları arasında başarı ile uygulanmış, ekonomideki büyüme ihracata dönük yatırımlar ve ihracat artışı ile sağlanmıştır. İhracatın GSMH'ye oranı yüzde 18-19 seviyesine yükselmiştir.

1989-1993 yılları arasında ihracata dayalı büyüme modeli yerine iç tüketime ve ithalata dayalı büyümenin sağlandığı görülmektedir. Nitekim 1989-1993 yılları arasında ihracat artışı yavaşlarken, ekonomide iç talebe dayalı büyüme hızlanmış, ihracatın GSMH'ye oranı 1989 yılında yüzde 17,3'ten 1993 yılında yüzde 8,5'a düşmüştür. Bu dönemde cari işlemler açıkları yükselmiş, dış borçlar ise dört yıllık süreçte 24 milyar dolar artarak 65,6 milyar dolara ulaşmıştır⁹³.

⁹³ C. Fuat, GÜRLESEL, "Türkiye'nin 1980 Sonrası İhracat Serüveni", Finans Dünyası, Sayı: 86, Şubat 1997, s.64.

Bu gelişmeler neticesinde ekonomi 1980 sonrası ilk kez bir döviz krizinden kaynaklanan ekonomik kriz ile karşılaşmıştır. Kriz sonrasında 1994 ve 1995 yıllarında ihracat artışı ortalama yüzde 17.1 oranında olurken bu dönemde ihracatın GSMH'ye oranı yüzde 13.8 ve 12.9 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

İhracatın ithalatı karşılama oranındaki gelişme, ithalatın finansmanında kullanılacak dövizin sağlıklı bir yoldan teminini göstermesi açısından önemlidir. Türkiye 1980 sonrası ihracata yönelik politikalar yanında, ekonomisini dışa açmak ve liberalleştirmek için ithalatı önemli derecede serbestleştirmesine rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranının 1980'li yıllardan itibaren artma eğilimi göstermesi üzerinde durulması gereken bir noktadır⁹⁴. Tablo: 2.5'te ihracat ile ithalat değerleriyle birlikte, ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmiştir.

TABLO 2.5: İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANLARI (1980-1995)

(Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracat/İthalat (%)
1980	2.910	7.909	36.8
1981	4.703	8.933	52.6
1982	5.746	8.842	65.0
1983	5.727	9.235	62.0
1984	7.133	10.757	66.3
1985	7.958	11.343	70.2
1986	7.457	11.105	67.1
1987	10.190	14.158	72.0
1988	11.662	14.335	81.4
1989	11.625	15.792	73.6
1990	11.959	22.302	58.1
1991	13.593	21.047	64.6
1992	14.715	22.871	64.3
1993	15.345	29.428	52.1
1994	18.106	23.270	77.8
1995	21.637	35.709	60.6

Kaynak: Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor**, 1992-1996, s.131-174.

⁹⁴ DPT, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler**, Ankara, Kasım 1990, s.41-42.

1980 yılında, ihracat sorunlarının çözümlenmesi, ekonomik politikanın öncelikli hedeflerinden biri olmuş, bu amaçla serbest piyasa ekonomisinin dış ticaret alanında gerektirdiği tedbirler alınmış, dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve döviz kuru başta olmak üzere teşvik politikasına önem verilmiştir. Bu politikalar sonucu 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatımız 1988 yılında 11.6 milyar dolara yaklaşmış, 1980 yılında yüzde 36.8 olan ihracat ithalatı karşılama oranı 1988 yılında yüzde 81.1 gibi oldukça yüksek bir değere ulaşmıştır.

1990 yılında ihracat hacminde önceki yıla göre yüzde 11.5 artışla 13 milyar dolara ulaşmış, 1989 yılında yüzde 73.6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 58.1 seviyesine inmiştir⁹⁵.

1990'lı yılların başından itibaren, ihracat artış hızındaki yavaşlama, Körfez savaşının olumsuz etkilerinin devam etmesi ve sanayileşmiş ülke ekonomilerinde görülen resesyon ile "TL"nin aşırı değerli tutulması ve özellikle iç tüketimde görülen önemli artıştan kaynaklanmıştır. Her ne kadar, 1993 yılında ihracat yüzde 4.3'lük artışla 15.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ise de, bu yılda TL'nin aşırı değerlendirilmesi ithalatı önemli ölçüde artırmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 52.1 olmuştur.

1994 yılında dünya ekonomisindeki canlanma ve dünya ticaretindeki artışın gerçekleşmesinin yanında, alınan ekonomik tedbirlerin etkisiyle ihracatımız 18.1 milyar dolara ulaşmış, karşılama oranı ise 77.8 gibi yüksek orana ulaşmıştır. 1995 yılında ise ihracatımız önceki yıla göre yüzde 19.5 oranında artarken, ithalatın yüzde 53.5 oranında artması karşısında karşılama oranı yüzde 60.6 seviyesine düşmüştür⁹⁶.

İhracatın ithalatı karşılama oranına sektörel bazda baktığımızda özellikle teknoloji yoğun sektörlerde, bu oranın artış göstermesi olumlu bir sonuçtur. Türkiye'nin ithalatının ağırlıklı olduğu imalat sanayii sektörlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranının yüksel-

---

95 ITO, **Ekonomik Rapor**, Yayın No: 1991-26, İstanbul, 1991, s.149.

96 DTM, **İhracatımızın Geleceği Üzerine Çalışma**, Ankara, 1996, s.18-21.

mesi, zaman içinde dış ticaret açığının kapanmasına etken olacaktır⁹⁷.

İhracatın global olarak gösterdiği gelişmenin yanı sıra, 1980 sonrası dönemde ihracat yapısında köklü bir değişim ortaya çıkmıştır. Kısaca, ihracatın tarım ürünlerinin hakim olduğu bir yapıdan büyük ölçüde sanayi ürünlerine dayalı bir yapıya geçmesi şeklinde özetlenebilecek olan bu değişim, Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde sanayileşme yönünde yapılan değişim olgusunun hızlandığını gösteren bir gelişme olarak yorumlanabilir⁹⁸. Tablo:2.6'da ihracatın ana sektörler göre dağılımı verilmektedir.

TABLO 2.6: İHRACATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1980-1995) (Milyon Dolar)

ANA SEKTÖRLER								
Yıllar	Toplam		Tarım		Maden		Sanayi	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
1980	2.910.1	100	1.671.7	57	191.0	7	1.047.4	36
1981	4.702.9	100	2.219.4	47	193.4	4	2.290.1	49
1982	5.746.0	100	2.141.2	37	175.3	3	3.429.4	60
1983	5.727.8	100	1.880.6	33	188.9	3	3.658.3	64
1984	7.133.6	100	1.749.2	25	239.8	3	5.144.6	72
1985	7.985.0	100	1.719.4	22	243.8	3	5.994.7	75
1986	7.456.7	100	1.885.6	25	246.9	3	5.324.3	71
1987	10.190.0	100	1.852.5	18	272.3	3	8.065.2	79
1988	11.662.0	100	2.341.3	20	377.2	3	8.943.5	77
1989	11.624.7	100	2.125.7	18	413.2	3	9.085.8	78
1990	12.959.3	100	2.387.8	18	331.5	4	10.240.1	79
1991	13.593.5	100	2.725.5	20	285.9	2	10.582.1	78
1992	14.714.6	100	2.259.1	15	264.2	2	12.191.4	83
1993	15.345.0	100	2.381.0	15.5	238.0	1.5	12.726.0	83
1994	18.107.0	100	2.470.0	13.5	270.0	1.5	15.386.0	85
1995	21.635.0	100	2.314.0	10.7	405.0	1.9	18.916.0	87

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Ankara, 1994, s.13.

⁹⁷ İGEME, Üretim, İhracat, Kapasite Karşılaştırılması ve Dünya Ticareti ile Karşılaştırılması, Ankara, 1996, s.17.

⁹⁸ Nevzat, GÜRAN, Dış Açılma Süreci İçinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü, DPT Yay., Ankara, 1990, s.33.

1980'li yıllarda ihracatın sektörel dağılımında ve ürün bileşimindeki değişimler en az ihracat hacmindeki gelişme kadar dikkat çekicidir. Türkiye'nin ihraç gelirleri içinde tarımsal ürünlerin payı 1980'de yüzde 57.4 iken 1981 yılında yüzde 47.2 civarında gerçekleşmiştir⁹⁹. Tarımsal ürünlerin ihracat gelirlerindeki nispi payı, bu tarihten sonra izlenen teşvik politikalarına ve döviz kurlarındaki ayarlamalara paralel olarak gerileyerek 1995 yılında 10.7'ye kadar düşmüştür¹⁰⁰.

Madencilik ve taşocakçılığı ihracatının toplam ihraç edilen ürünler içindeki payı en az olanıdır. Bu ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1980-1995 yılları arasında belirli birdüşme eğilimi sergilemekle birlikte, 1980 yılındaki ihracat içindeki payı yüzde 6.6'lık payını koruyamamış, 1995 yılında bu pay yüzde 1.6 değerine kadar düşmüştür.

Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı 1980 yılında yüzde 36 iken 15 yıl sonra 1995 yılında yüzde 87'ye yükselmiştir. İhracatın sektörel dağılımının sanayi ürünleri lehine değişmesinde, bu ürünleri üreten sektörlerin 1980 öncesi dönemde korumacılık politikalarıyla belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış olmalarının yanısıra, izlenen teşvik politikaları, döviz kurlarındaki ayarlamalar ve iç talebi kısarak sanayi üretiminin dış piyasalara yönlendirmeye yönelik önlemler etkili olmuştur¹⁰¹.

Türkiye ihracatının alt sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında, toplam tarım ürünleri ihracatı içerisinde bitkisel ürünler yüzde 90.7 ile en büyük paya sahip bulunmaktadır. Madencilik sektöründe metalik olmayan ürünler yüzde 61.4 ve diğer maden cevheri yüzde 35.4, sanayi sektörü ihracatı içerisinde tarıma dayalı işlenmiş ürünler yüzde 11.1, işlenmiş petrol ürünleri yüzde 1.5 paya sahip bulunmaktadır.

1995 yılında ihracatın sektörel dağılımı içerisinde, tarım sektöründe meyveler, sanayi bitkileri ve baklagiller en önemli kalemleri oluşturmaktadır. Ancak sanayi bitkileri ihracatımızın giderek düştüğü gözlenmektedir. Bununla birlikte canlı hayvan ihracatı da

⁹⁹ Hüseyin, ŞAHİN, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 1997, s.289.

¹⁰⁰ S. Rıdvan, KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1996.

¹⁰¹ Nevzat, GÜRAN, a.g.e., s.16.

önemli ölçüde düşme kaydetmektedir. Madencilik sektörü içerisinde maden cevheri giderek önem kazanmaktadır.

Sanayi sektöründe ise bu alanda tarıma dayalı işlenmiş ürünler grubunda, gıda sanayi ürünleri önde giderken, işlenmiş tütün ürünleri ihracatında bir patlama gözlenmektedir. Bunu dokumaya elverişli işlem görmüş elyaflar izlemektedir. Sanayi mamulleri arasında çimento ve demir çelik sanayi mamülleri ihracatında bir miktar düşme olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu alanda en önemli kalemler dokuma-giyim ve demir çelik sanayi mamulleri, elektrikli makina ve cihazlar, taşıt araçları malzeme ve parçaları şeklinde sayılabilir¹⁰². Tablo:2:7'de alt sektörler itibariyle ihracatın sektörlere göre dağılımı verilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin toplam ihracatında en büyük payı yüzde 38.5 ile tekstil ve konfeksiyon ürünleri olmaktadır. Demir çelik ürünleri yüzde 10.4 ile ikinci, makina ve elektrikli cihazlar yüzde 7.4 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Toplam ihracatımızın yaklaşık yüzde 50'si Tekstil ve demirçelik ürünleri tarafından gerçekleştirilmektedir. 1980 sonrası dönemde ihracatta sağlanan başarı tekstil, konfeksiyon, demirçelik veya gıda gibi sektörlerle sınırlı kalmış ve dünya ihracatındaki payı artan makina, elektrik ve elektronik sanayi ihracatı gelişme kaydetmekle beraber önemli bir düzeye ulaşmamıştır¹⁰³.

---

¹⁰² İGEME, *Dünya Ticaretindeki Gelişmeler*, s.308-309.

¹⁰³ İGEME, *Üretim, İhracat, Kapasite... a.g.e.*, s.10.

TABLE 2.7: İHRACATIN ALT SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

	DEĞER (Milyon Dolar)			YÜZDE DEĞİŞME (Bir önceki yıla göre)			TOPLAM PAY (Yüzde)		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995
TOPLAM	15.345	18.106	21.637	4.3	18.0	19.5	100.0	100.0	100.0
I.TARIM	2.381	2.471	2.314	5.4	3.8	-6.4	15.5	13.6	10.7
A. BITKİSEL ÜRÜNLER	2.037	2.165	2.101	-0.9	6.3	-3.0	13.3	12.0	9.7
Hububat	111	151	73	-73.5	36.0	-51.7	0.7	0.8	0.3
Baklagiller	185	167	198	-6.6	-9.7	18.6	1.2	0.9	0.9
Meyveler	917	1.114	1.235	11.6	21.5	10.9	6.0	6.2	5.7
Sebzeler	166	173	180	7.1	4.2	4.0	1.1	1.0	0.8
Diğer	658	560	415	42.7	-14.9	-25.9	4.3	3.1	1.9
B. HAYVAN. ÜRÜN.	294	245	155	110.0	-16.7	-36.7	1.9	1.4	0.7
C. SU ÜRÜNLERİ	44	53	54	-12.0	20.5	1.9	0.3	0.3	0.2
D. ORMAN ÜRÜNLE.	6	8	4	-57.1	33.3	-50.0	0.0	0.0	0.0
II.MADENCİ. VE TAŞOCAK.	238	272	406	-10.2	14.3	49.3	1.6	1.5	1.9
Taşocakçılığı Ürünleri	201	215	249	-5.2	7.0	15.8	1.3	1.2	1.2
Maden Cevheri	32	50	144	-34.7	56.3	188.0	0.2	0.3	0.7
Diğer	5	7	13	25.0	40.0	85.7	0.0	0.0	0.1
III.SANAYİ	12.726	15.363	18.917	4.4	20.7	23.1	82.9	84.9	87.4
A.İŞLENMİŞ TARIM ÜRÜN.	1.320	1.660	2.097	6.4	25.8	26.3	8.6	9.2	9.7
Gıda Ürünleri	1.268	1.615	1.940	6.2	27.4	20.1	8.3	8.9	9.0
İşlenmiş Tütün Ürün.	45	29	137	95.7	-35.6	372.4	0.3	0.2	0.6
İşlenmiş Orman Ürün.	2	6	7	-77.8	200.0	16.7	0.0	0.0	0.0
Diğer	5	10	13	-66.7	100.0	30.0	0.0	0.1	0.1
B.İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜN.	171	235	277	-26.3	37.4	17.9	1.1	1.3	1.3
C. SANAYİ MAMÜLLERİ	11.235	13.468	16.543	4.8	19.9	22.8	73.2	74.4	76.5
Çimento	90	145	141	-34.8	61.1	-2.8	0.6	0.8	0.7
Kimyasal Sanayi Ürün.	465	575	711	-4.1	23.7	23.7	3.0	3.2	3.3
Deri Ürünleri	531	530	538	-4.8	-0.2	1.5	3.5	2.9	2.5
Dokuma-Giyim	5.452	6.366	8.262	3.3	16.8	29.8	35.5	35.2	38.2
Cam-Seramik	366	416	530	-6.4	13.7	27.4	2.4	2.3	2.4
Demir-Çelik Ürün.	1.998	2.356	2.248	28.6	17.9	-4.6	13.0	13.0	10.4
Makina Sanayi Ürün.	352	542	685	10.3	54.0	26.4	2.3	3.0	3.2
Elekt.ve Elektronik Mak. ve Cih.	565	683	915	-3.7	20.9	34.0	3.7	3.8	4.2
Taşıt Araçları Mal. ve Parç.	373	494	804	-1.1	32.4	62.8	2.4	2.7	3.7
Diğer	1.043	1.361	1.709	1.0	30.5	25.6	6.8	7.5	7.9

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1996 Yıllık Ekonomik Rapor, Ankara, 1996, s.170.

Türkiye'nin ihracatı içinde ana mal gruplarının payına baktığımızda ise, tüketim malları ihracatının 1995 yılında 12.5 milyar dolar olup, toplam ihracatın yüzde 58.1'ini oluşturduğunu görmekteyiz. Hammadde ihracatımız ise, 1980'li yıllardan itibaren azalan bir seyir izlenmektedir. 1995 yılı ihracatı 5.5 milyar dolar olup, toplam ihracatın yüzde 25.6'sını oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren artış gösteren yatırım maddeleri ihracatı ise, toplam ihracatın 16.3'ünü oluşturmakta olup, 1995 yılı ihracatı 3.5 milyar dolardır.

1994 yılında sektörler itibariyle ihracatımızın hammadde ve ara malı, tüketim malı ve yatırım malı olarak incelendiğinde, bitkisel ürünlerin yüzde 71'inin tüketim malı, yüzde 28'inin ise hammadde ve ara malı olarak ihraç edildiği görülmektedir. Gıda sanayi ihracatımızın da yüzde 62'sini tüketim malı yüzde 40'ını hammadde ara malı olarak ihraç edilmektedir. Tablo: 2.8'de Türkiye'nin ihracatının ana mal gruplarına göre dağılımı verilmiştir.

Kimya Sanayi ihracatımızın yüzde 26'sı tüketim malı, yüzde 73'ü hammadde ve ara malı olarak ihraç edilmektedir. Deri sektörü ihracatımızın yüzde 89'u tüketim malı ihracatıdır. Aynı şekilde tekstil ve hazır giyim sektörü ihracatımızın yüzde 82'si tüketim malıdır. Ayakkabı ihracatının yüzde 99'u tüketim malıdır.

Demir çelik ve demir dışı metaller sektörü ihracatımızın yüzde 51'i hammadde ve ara malı ihracatıdır. Makina, elektrik ve elektronik sanayi ihracatımız ağırlıklı olarak yatırım malı olmakla beraber, tüketim malı ve hammadde olarak da ihracatı yapılmaktadır.

Ülkemizin katma değeri yüksek olan ürünlerde ihracatçı konumunda olması ve böylece dünya piyasalarından daha fazla pay alabilmesi için söz konusu ürünlerin ihracatında hammadde ve ara malı ihracatından ziyade yatırımmalı ve tüketim malı ihracatı paylarını arttırmalıdır¹⁰⁴.

---

¹⁰⁴ İGEME, Üretim, İhracat, Kapasite... a.g.e., s.14.

TABLO 2.8: TÜRKİYE’NİN İHRACATININ ANA MAL GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (1994-Milyon Dolar)

	Yatırım Mal.	%	Tüketim Mal.	%	Hammadde	%	Toplam
Canlı Hayvanlar	138	37.8	187	51.2	39	10.7	365
Bitkisel Ürünler	0	0.0	1343	71.4	539	28.6	1882
Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	0	0.0	163	59.5	111	40.5	274
Gıda Sanayi	0	0.0	955	62.2	580	37.8	1535
Mineral Maddeler	160	24.3	226	34.3	273	41.4	659
Kimya Sanayi Ürünleri	6	1.1	147	25.8	417	73.2	570
Plastikler ve Mamulleri	183	38.0	83	17.2	217	45.0	482
Deriler, Postlar, Mamul Eşya	0	0.0	474	89.1	58	10.9	532
Ağaç ve Ağaç Eşya	38	61.3	4	6.5	21	33.9	62
Kağıt, Karton ve Mamulleri	10	8.3	39	32.2	73	60.3	121
Tekstil ve Hazır Giyim	4	0.1	5283	82.1	1148	17.8	6435
Ayakkabılar	0	0.0	161	99.4	1	0.6	162
Taş Alçı, Cam ve Seramik	230	55.3	122	29.3	64	15.4	416
Kıymetli Taşlar, Metaller	0	0.0	49	96.1	2	3.9	51
Demir-Çelik, Demir Dışı Metaller	1180	45.1	94	3.6	1340	51.2	2615
Makina, Elektrik-Elektronik	867	66.9	237	18.3	195	15.1	1295
Nakil Vasıtaları	267	54.2	76	15.4	121	24.5	493
Optik Alet ve Cihazlar	16	55.2	5	17.2	9	31.0	29
Silahlar ve Mühimmat	0	0.0	9	100.0	0	0.0	9
Muhtelif Mamul Eşya	17	14.5	98	83.8	3	2.6	117
Genel Toplam	3116		9755		5211		18104

Kaynak: İGEME, Üretim, İhracat, Kapasite..., a.g.e., s.16.

İhracatımızın ülke gruplarına dağılımında, OECD ülkelerinin 1982 yılı hariç 1980-1995 yılları arasında toplam ihracat içinde en yüksek payı almıştır. 24 OECD ülkesi 1970-1980 yıllarında Türkiye'nin ihracatında yüzde 78 oranında pay almıştır. 1980'li yıllarda OECD ülkeleri ihracatımızda ilk sırayı almaya devam etmiştir. Fakat nispi olarak paylarında az da olsa bir düşme gözlenmiş, 1991'li yıllarda pay yeniden artma göstererek 1995 yılında ihracatımızda yüzde 61 oranına ulaşmıştır.

OECD ülkelerinde AB önemli bir yer tutmaktadır. 1980 yılında AB ülkelerine ihracat, toplam ihracatımız içinde yüzde 50'lik bir paya sahip iken bu oran, 1981 ve 1982 yıllarında yüzde 32 ve yüzde 30,6 seviyesine kadar inmiştir. Bunda, petrol fiyatlarındaki artışın önemli payı vardır. Türkiye'nin AB ülkelerinin payı 1983 yılından itibaren yeniden artma eğilimine girmiş, daha sonraki yıllarda giderek yükselmiştir. 1987 yılında toplam ihracatımız içindeki payı yüzde 47,8 iken 1995 yılında yüzde 51,2'lik orana yükselmiştir.

AB ülkeleri arasında ihracatımızda en önemli paya sahip olan ülke Almanya'dır. Bu ülke ihracatımızda daima ilk sırayı korumuş, ikinci sırada ABD, İtalya, İsviçre zaman zaman yer almışlardır. Almanya 1981 yılında genel ihracatımızda yüzde 13,7'lik pay alırken, on beş yılda yüzde 70 oranında artarak 1995 yılında yüzde 23,3 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu gelişim, Türkiye'nin ihracat pazarını büyük ölçüde Almanya ile bağımlı tutması sakıncalıdır. Bu nedenle Türkiye'nin mutlaka yeni pazarlara yönelmesi ve tek bir ülkeye olan bu bağımlılığını en kısa sürede çözmesi gerekir.

OECD ülkeleri içinde yer alan ABD, Türkiye'nin ihracatında önemli bir pazar olmaya başlamıştır. Fakat bu ülkenin Türkiye'nin ihracat potansiyeli olan tekstil ve hazır giyim sektörüne uyguladığı kotaları genişletmemesi, ihracatımızın hızla artmasına engel olmuştur. Bu ülkeye 1991 yılında yüzde 6,7 olan ihracat payı, 1995 yılında yüzde 7'ye çıkmıştır¹⁰⁵.

---

¹⁰⁵ S. Rıvan, KARLUK, a.g.e., s.504-505.

1980'li yılların başından itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika İslam ülkelerinin ihracatımız içindeki payları yükselmeye başlamıştır. Türkiye İslam ülkeleri ile olan ticaretini geliştirmek amacıyla gösterdiği çabalar sonucu 1983 yılında İran, Almanya'yı geride bırakarak Türkiye'nin ihracatında ilk sıraya yükselmiştir. Türkiye'nin İslam ülkelerine olan ihracatı 1981 yılında yüzde 42 iken, 1986 yılında bu pay yüzde 35'lere kadar düşmüştür. 1989 yılında Türkiye'nin İslam ülkelerine olan ihracatı yüzde 25 iken 1995 yılında yüzde 16,3 seviyesinde gerçekleşmiştir¹⁰⁶.

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile ortaya çıkan Cumhuriyetler arasında Rusya Federasyonu ve Bağımsız Devletler Topluluğu Türkiye açısından önemli bir pazar konumuna gelmiştir. Rusya Federasyonu 1995 yılında toplam ihracatımız içinde yüzde 5,6'lık paya sahip iken BDT ise yüzde 2,3 seviyesinde kalmıştır¹⁰⁷.

1995 yılında ihracatımızın önemli ölçüde arttığı ülkeler arasında ilk sırada yine Almanya yer alırken bu ülkeyi İtalya, Rusya Federasyonu, İngiltere ve Fransa izlemektedir. İhracatımızın önemli ölçüde azaldığı ülkeler arasında Çin Halk Cumhuriyeti, Suudi Arabistan, Tayvan ve Hindistan ön sıralarda yer almaktadır. Aşağıdaki Tablo 2.9'da ihracatımızın ülke gruplarına göre dağılımını vermektedir.

---

¹⁰⁶ Hüseyin, ŞAHİN, a.g.e., s.290-291.

¹⁰⁷ İGEME, Dünya Ticare...., a.g.e., s.305.

TABLO 2.9. İHRACATIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (%)

	1981	1987	1989	1991	1993	1994	1995
İhracat (Milyon Dolar)	4702,9	10190,0	11625,0	13598,0	15348,0	18160,0	21635,9
I. OECD	48,1	63,2	61,7	65,2	59,1	59,4	61,0
A. ABD	5,7		8,3	6,7	6,4	8,4	7,0
B. AB	32,0	47,8	46,5	51,8	47,5	47,7	51,2
Almanya	13,7	21,4	18,7	25,1	23,8	21,7	23,3
İtalya	5,2	8,3	8,4	7,1	4,9	5,7	6,7
İngiltere	3,1	5,7	5,3	5,0	5,4	4,9	5,2
Fransa	4,6	4,9	5,1	5,1	5,0	4,7	4,8
C. Diğer OECD	10,4	15,5	15,2	13,3	11,6	5,3	2,8
II. İslam Ülkeleri	41,8	30,6	24,7	20,1	17,1	16,9	15,1
III. Diğer Avrupa Ülkeleri	7,6	5,0	9,5	9,4	12,7	12,7	15,6
V. Diğer	2,5	1,2	4,1	5,3	11,1	11,0	8,3

Kaynak: TCMB, Yıllık Ekonomik Raporlar. DTM, Aylık Dış Ticaret Bültenleri.

2.1.2.3. İthalatın Gelişimi ve Yapısı

Dışa açık politikaların uygulandığı 1980 sonrası dönemde ithal ikamesi politikası terk edilmiş bunun yerine ihracata dönük bir sanayileşme stratejisi esas alınmıştır¹⁰⁸. İthalatta serbestleşmeye 1984 yılında ithalat rejimin ile iki yönlü serbestleşme gerçekleştirilmiştir. Bir yandan ithalatı düzenleyen listelerde özlü değişiklikler yapılmış, bir yandan da gümrük ve istihsal vergi oranları yeniden düzenlenmiştir. Bu rejimde ithal malları tabi oldukları rejim bakımından ithali yasak mallar, ithali izne bağlı mallar ve ithali serbest mallar olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bunların dışında bir de fon ödenerek ithal edilecek mallar listesi yayınlanmıştır. 1984 ithalat rejiminde ithali yasak malların sayısı 1800'den 459'a düşürülmüş, 1985 yılından itibaren silah, mühimmat, uyuşturucu maddeleri ile özel kanunlarda yasaklananlar dışında ithali yasak mal kalmamıştır¹⁰⁹.

1990 tarihli ithalat rejimi ile izne bağlı mallar listesi kaldırılarak ithalat tamamen

¹⁰⁸ Tülay, EVGİN, "1990'lı Yıllarda Ekonomimiz", HDTM Dergisi, Haziran, 1993/3, s.51.

¹⁰⁹ Hüseyin, ŞAHİN, a.g.e., s.294.

serbest bırakılmış, teminat uygulaması kaldırılmış, tek liste uygulamasına geçilmiş, gümrük vergisi oranlarında ve fona tabi mallarda indirim yapılarak ithalatımızın gelişmesinde önemli adımlar atılmıştır¹¹⁰.

1993 yılında yürürlüğe giren yeni ithalat rejimi ile ithalatta ürününe göre tek bir gümrük vergisi alınması ilkesi getirilmiştir. Bu rejimle Türkiye'ye yapılacak ithalatın maliyeti sadece çıkış ülkesi ve ürününün çeşidine göre gümrük vergisi ve fon toplamından ibarettir. Böylece tek vergi sistemiyle ithalattaki koruma mekanizması, saydam, kolay, anlaşılabilir bir nitelik kazanmıştır. 1995 yılında uygulamaya konulan ithalat rejimi ile Türkiye GB aşamasında ithalatta koruma oranlarını hiç bir şekilde yükseltmeyeceğinden, yerli üreticiler ancak standart, kota, gözetim gibi mevzuata dayalı yollarla korunabilecektir. Ayrıca bu rejimle AB ve EFTA ülkelerine yönelik gümrük vergileri yüzde 1,5 oranında indirilmiş, TKF'da yüzde 20 oranında azaldığı için sanayi mamüllerindeki oranı da yüzde 22-25 oranında düşürülmüştür¹¹¹. Aşağıda 1980 sonrası ithalatımızın gelişimi ve yapısı çeşitli yönleriyle incelenmektedir.

1980 sonrası ithalatta liberalleşmeye gidilmiş bunun sonucunda da Türkiye'nin ithalatı bazı yıllar hariç sürekli artış göstermiştir. 1980 yılında 7,9 milyar dolar olan ithalatımız 1993 yılında 29,8 milyar dolara ulaşmıştır. 1980 sonrası dönemde ithalatımızdaki en yüksek artış 1990 yılında olmuş, bir önceki yıla göre yüzde 41,2 oranında artarak 22,6 milyar dolara ulaşmıştır. Dikkati çeken düşüş ise 1991 yılında olmuş, bir önceki yıla göre yüzde 7 oranında düşen ithalatımız 21 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki Tablo: 2.10'da Türkiye ve dünya ithalatının gösterdiği gelişmeler rakamsal olarak ele alınmıştır.

110 Tülay, EVGİN, a.g.e., s.51.

111 S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s.474-475.

TABLO 2.10. DÜNYA TOPLAM İTHALATI İÇİNDE TÜRKİYE’NİN PAYI
(1986-1993) (Milyar Dolar)

Yıllar	Türkiye’nin İthalatı	Dünya İthalatı	Türkiye’nin Dünya İthalatı İçindeki Payı (%)	Türkiye İthalatının Büyüme Oranı (%)	Dünya İthalatının Büyüme Oranı (%)
1986	10,7	2073,0	0,51	-5,0	9,4
1987	13,6	2423,0	0,56	27,1	16,9
1988	13,7	2772,3	0,49	1,1	14,4
1989	16,0	3004,6	0,53	16,7	8,4
1990	22,6	3432,1	0,65	41,2	14,2
1991	21,0	3552,8	0,59	-7,0	3,5
1992	23,1	3775,6	0,61	9,9	6,3
1993	29,8	3705,6	0,80	29,0	-1,9

Kaynak: DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ankara, 1994, s.32.

Türkiye ithalatının dünya toplam ithalatı içindeki payı Tablo 2.10’ dan da görüleceği üzere 1970 yılında binde 32 iken 1980 sonrası dönemde uygulanan serbest ithalat politikası nedeniyle 1986 yılında binde 51’e yükselmiş, 1993 yılında binde 80’e kadar yükselmiştir.

1993 yılında Türkiye’nin ithalatı yüzde 29 oranında artarken, dünya ithalatı yüzde 1,9 oranında gerilemiştir. Gerek Türkiye’nin gerekse dünya ithalatının düzenli bir seyir izlediğini söylemek mümkün değildir. Türkiye’nin ithalatında 1986-1993 yılları arasında ortalama yüzde 13,8’lik bir artış meydana gelirken, dünya ithalatında yüzde 9,1’lik bir artış meydana gelmiştir. Bu oran Türkiye’deki ithalat artış hızının dünya ithalat artış hızından daha yüksek olduğunu göstermektedir.

İthalatın GSMH’ya oranı bir ülkedeki milli hasılanın ne kadarının dış ülkelere harcama olarak gittiğini göstermesi açısından çok önemlidir. Aşağıdaki Tablo 2.11’de 1980 sonrası dönemde ithalatımızın GSMH içindeki payı ve gelişimi rakamsal olarak verilmektedir.

TABLO 2.11. İTHALATIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (1980-1995) (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	GSMH	İTHALAT / GSMH (%)
1980	7.909	68,181	11,6
1981	8.933	71,464	12,5
1982	8.843	64,080	13,8
1983	9.235	60,360	15,3
1984	10.757	59,104	18,2
1985	11.343	66,723	17,0
1986	11.104	75,027	14,8
1987	14.157	85,800	16,5
1988	14.335	90,728	15,8
1989	15.792	107,429	14,7
1990	22.302	150,689	14,8
1991	21.047	150,335	14,0
1992	22.871	157,731	14,5
1993	29.428	178,351	16,5
1994	23.270	132,971	17,5
1995	35.709	165,320	21,6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995), DİE Yay. No. 18883, Ankara, 1996, s.258-261.

Türkiye’de 1970 yılında yüzde 5,3 olan ithalatın GSMH’ya oranı 1980 sonrasında ithalatın liberalleştirilmesi ve korumacılığın kaldırılması çabaları sonucu bu pay hızla artarak 1986 yılında yüzde 14,8’e yükselmiştir. İthalatın liberalleştirilmesi toplumumuzun daha çok ithal mal tüketmesine neden olmuş, 1993 ve 1995 yıllarında ithalatın GSMH oranı 1980 sonrası dönemde en yüksek seviyeye ulaşarak sırasıyla milli gelirin yüzde 16,5 ve yüzde 21,6’sını oluşturmuşlardır. Tablo 2.11’den de görüleceği gibi 1980 sonrası ithalatın GSMH’ya oranı ortalama yüzde 15 civarında seyretmiştir. Bu oranın 1980-1995 döneminde bu kadar yükselmesi ithalattaki artış oranının GSMH’deki artış oranından daha hızlı artmasından kaynaklanmıştır.

İthalatın GSMH’ya oranını diğer ülkelerle karşılaştırma yapıldığında Türkiye ithalatının GSMH içindeki payı 1992 yılı itibariyle İtalya (yüzde 14,3), İspanya (yüzde 16,7), Fransa (yüzde 17,1), Güney Kore (yüzde 14,8)’ye oldukça yakın, Amerika

(yüzde 6,3), Japonya (yüzde 5,4) ve Rusya (yüzde 9,5)'dan daha fazladır.

Türkiye'nin aynen ihracatında olduğu gibi, ithalatın GSMH içindeki payı 1980 sonrası dönemde artmış, dolayısıyla Türk ekonomisinin dışa açılma süreci bir anlamda ithalat yönünde sağlanmıştır.

Türkiye'nin ithalatı, ülkenin ekonomik kalkınma çabaları ve daha önce değinilen 1980 öncesi ithal politikalarının sonucu olarak büyük ölçüde, ara ve yatırım mallarından oluşan "zorunlu ithalat" niteliğindedir¹¹². Aşağıdaki Tablo 2.12'de 1980 sonrası dönemde ithalatımızın sektörlere göre dağılımı verilmiştir.

TABLO 2.12. İTHALATIN SEKTÖREL DAĞILIMI (1980-1995) (Milyon Dolar)

Yıllar	TOPLAM		ANA SEKTÖREL					
	Değer	%	Tarım		Maden		Sanayi	
			Değer	%	Değer	%	Değer	%
1980	7,909,4	100	50,9	1	3,194,9	40	4,663,7	59
1981	7,933,4	100	125,0	2	2,478,0	31	5,330,4	67
1982	8,842,7	100	176,2	2	3,739,1	42	4,927,3	56
1983	9,235,0	100	138,1	1	3,441,5	37	5,665,4	61
1984	10,756,9	100	417,7	4	3,644,1	34	6,695,1	62
1985	11,343,4	100	375,3	3	3,626,3	32	7,341,8	65
1986	11,104,8	100	457,5	4	2,145,4	19	8,501,9	77
1987	14,157,8	100	782,3	6	3,034,0	21	10,341,5	73
1988	14,335,4	100	505,5	4	2,861,3	20	10,968,5	77
1989	15,792,1	100	1,047,5	7	2,902,5	18	11,842,2	75
1990	22,302,1	100	1,322,9	6	3,989,3	18	16,989,9	76
1991	21,047,0	100	813,0	4	2,991,6	14	17,242,5	82
1992	22,871,1	100	1,184,2	5	3,054,4	13	18,632,4	81
1993	29,478,0	100	1,674,0	6	3,401,0	10	24,713,0	84
1994	23,270,0	100	1,212,0	5	2,995,0	13	19,104,0	82
1995	35,709,0	100	2,452,0	6,9	2,479,0	9,7	29,778,0	83,5

DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Ankara 1993, s.13

DİE, İstatistik göstergeler (1923-1995), Ankara 1996, s.264.

¹¹² Nevzat, GÜRAN, a.g.e., s.45.

1980 sonrası dönemde, sektörler itibariyle ithalatın yapısı incelenecek olursa; tarımsal ürün ithalatının mevsimsel nedenler ve iç piyasadaki rekolte durumuna bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Buna rağmen tarım ürünleri ithalatının 1980 sonrası dönemde az miktarda da olsa giderek arttığı söylenebilir. Tarım ürünleri ithalatının toplam ithalatımız içindeki payı 1980 yılında yüzde 1 iken 1989 yılında yüzde 7 olarak gerçekleşmiş ve 1994 yılında bir puan düşüşle yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. 1989 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle toplam ithalat içinde payı yüzde 7'lere ulaşan tarım ürünleri 1991 yılında yüzde 4'lere kadar düşmüş fakat bu yıldan sonra tekrar artma eğilimine girmiştir. 1994 yılı itibariyle tarım ürünleri ithalatımız 1,212 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1995 yılı itibariyle tarım sektörü bir önceki yıla göre yüzde 102,1 oranında artışla 2,452 milyon dolara ulaşmış ve toplam ithalatımız içindeki payı yüzde 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda tarım sektörü ithalatı içerisinde bitkisel ürünler yüzde 55,8, hayvansal ürünler yüzde 37,8, ormancılık ürünleri yüzde 5, su ürünleri yüzde 1,4 paya sahiptir. Bu sektörde hayvansal ve bitkisel ürünler ithalatının payı büyürken ormancılık ürünleri ithalatının payı nispi olarak azalmaktadır¹¹³.

Madencilik ve taşocakları ithalatı ise 1980 sonrası bu grup içinde yer alan ham petrol ithalatının değer olarak azalması sonucunda düşüş göstermiştir. 1980 yılında 3,195 milyon dolar olan Madencilik ve Taşocakları ithalatının toplam ithalat içindeki payı yüzde 40 iken 1986 yılında 2,145 milyon dolar ve yüzde 19'lük bir orana gerilemiş, 1994 yılında ise 3,995 milyon dolar ve yüzde 13 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1980 sonrası dönemde Madencilik ve Taşocakları ithalatı hızla düşüş göstermiştir. 1995 yılında ise bu sektör 1994 yılına göre yüzde 16,9 oranında artışla 2,479 milyon dolara ulaşmış ve toplam ithalatımız içindeki payı yüzde 9,7'ye gerilemiştir. Bu sektör ithalatı içerisinde en yüksek pay ise yüzde 93,1 ile yakıt maddeleri ithalatı yer almaktadır.

Türkiye'nin ithalatının sektörel dağılımı açısından, en önemli sektörün sanayi

¹¹³ DTM, *İhracatımızın Geleceği Üzerine Bir Çalışma*, Ankara, 1996, s.20-21.

ürünleri olduğu Tablo 2.12'den de görülmektedir.1980 yılında 4,664 milyon dolar olan sanayi ürünleri ithalatının toplam ithalatımız içindeki payı yüzde 59 olarak gerçekleşmiştir. 1980 sonrası sanayi ürünleri ithalatı hızlı bir artış seyri izleyerek 1988 yılında 10,968 milyon dolara ve yüzde 77'lik bir orana yükselmiştir. Bu sektörün, 1990 ve 1994 yılları arasında ithalatımızda ortalama yüzde 80 paya sahip olduğu görülür. 1995 yılında sanayi ürünleri ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 56,1 artışla 29,7 milyon dolar ve yüzde 83,4 olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak 1980-1995 yılları arası, toplam ithalat içerisinde tarım ve sanayi ürünlerinin payı artarken madencilik ve taşocakları ürünlerinin payı ise azalmıştır. İthalatın sektörel dağılımı içerisinde, tarım sektöründe son yıllarda hububat ve yağlı tohumlar ile canlı hayvanların ithalatında artış görülürken, madencilik sektöründe ise maden cevherleri ithalatı önemli ölçüde artarken, yakıt maddeleri ithalatı önemi korumuştur. Sanayi sektörü ithalatına gelince, tarıma dayalı işlenmiş ürünler grubundaki en önemli kalemi gıda sanayi ürünleri oluşturmakta, işlenmiş tütün ürünleri ithalatı giderek azalmakta buna karşılık işlenmiş orman ürünleri ithalatı ise önemli ölçüde artış gözlenmektedir.

1980 sonrası dönemde “Mal Gruplarına Göre İthalat”ın seyri incelendiğinde, ithalatın payı ana hatlarıyla kalmışsa da, ithalat rejiminin liberalleştirilmesi tüketim malı ithalatında belirli bir artışa yol açmıştır. Aşağıdaki Tablo 2.13'de ithalatın mal gruplarına göre dağılımı verilmiştir.

TABLO 2.13. İTHALATIN MAL GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (1980-1995) (%)

Yıllar	Yatırım Malları	Tüketim Malları	Hammadde ve Ara Malları
1980	20	2	78
1981	25	2	73
1982	26	2	72
1983	25	3	72
1984	25	4	71
1985	23	8	69
1986	31	9	60
1987	27	8	65
1988	28	8	64
1989	24	9	67
1990	26	13	61
1991	29	14	57
1992	30	13	57
1993	32,5	14	53,5
1994	30	12	58
1995	29,4	12,3	58,3

Kaynak: D.İ.E., 1995 Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, 1996, s.558.

1980-1995 döneminde mal gruplarına göre ithalatın bileşimindeki değişme, Tablo: 2.13'den de görüleceği gibi ithalatın ortalama yüzde 25,2'si yatırım malları, yüzde 69'u ara malları ve hammaddelerden ve yüzde 5,8'i de tüketim mallarından oluşmuştur. Bu üç grup içinde yatırım malları ithalatında dönem başı ve dönem sonu itibariyle önemli bir değişme olmamıştır. 1980 yılında yüzde 20 olan yatırım malları ithalatı payı, 1986 yılında yüzde 31'lere kadar yükselmiş fakat 1989 yılında yüzde 24'lere inmiş ve 1995 yılında 29,4 olarak gerçekleşmiştir.

1986 yılından sonra ihracat subvansiyonlarının azaltılmaya başlanması ile yurt içinde özellikle ihracata yönelik üretim yapan sektörlerin yatırım malları taleplerinde azalmalara yol açması, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki görece payının dalgalanmasına neden olmuş, fakat ortalamadan fazla sapmamıştır.

Tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payı 1980’de yüzde 2 dolaylarında iken, 1993-1995’de bu oran yüzde 12’ler düzeyine yükselmiştir. İthalatın bileşiminde tüketim malları lehine olan değişim, ithalat rejimindeki serbestleşme ile açıklamak mümkündür. 1981 yılında kotaların kaldırılması ile büyük ölçüde serbestleştirilen ithalat rejimi ile tüketim malları fon ödenerek ithal edilecek mallar listesine girmiş ve daha önceleri ithaline izin verilmeyen ve çoğunlukla kaçak yollardan ülkeye giren tüketim malları ithalatının normal kanallara çekilmesi, tüketim malları ithalatının miktar olarak yükselmesine neden olmuştur.

Hammadde ve ara malı ithalatının, toplam ithalattaki payı ise 1980 yılında yüzde 70’lerin üzerinde seyrederken, 1981-1982’de yüzde 72,5 düzeyinden 1994-1995 yıllarında yüzde 58,8 seviyesine gerilemiştir. Bu mal grubu ithalatının azalmasında, petrol fiyatlarındaki düşmenin etkisiyle ham petrole ödenen dövizin fazla artmamasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye’de ithalatın mal bileşimi, uygulana gelen sanayileşme modelini ve sanayileşmenin ulaştığı aşamayı yansıtmaktadır. Ara malları ve yatırım malları ithalatının toplam ithalat değeri içinde çok büyük bir paya sahip olması ve tüketim malları ithalatının son yıllardaki genişlemesine rağmen, sınırlı bir yer tutması anlamlıdır. Mevcut sanayi ara ve yatırım malları bakımından ileri derecede ithalata bağımlıdır. Buna karşılık, tüketim mallarının yerli üretiminde ülkemizin belirli bir konuma geldiği aşıkardır.

1980 sonrası dönemde ithalatımızın ülke gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ihracatta olduğu gibi en büyük OECD ülkeleriyle bu grup içinde yeralan AB ülkelerinin sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde gerek OECD ve AB ülkelerinden gerekse Doğu Bloku ülkelerinden ve islam ülkelerinden yapılan ithalatta artış kaydedilmiştir. Aşağıdaki Tablo 2.13’de ithalatımızın ülke grupları itibariyle dağılımı rakamsal olarak verilmiştir.

TABLO 2.13. İTHALATIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (%)

	1981	1987	1989	1991	1993	1994	1995
İthalat (Milyon Dolar)	4703	13551	15999	21047	29428	23270	35709
I. OECD	48,9	64,2	62,9	66,9	67,9	65,9	66,1
A. ABD	6,6	9,6	13,3	10,7	11,4	10,4	10,4
B. AB	28,2	40,4	38,4	43,8	44,0	46,9	47,2
Almanya	10,5	15,3	14,0	15,4	15,4	15,7	15,5
İtalya	4,2	7,6	6,8	8,8	8,7	8,6	8,9
İngiltere	4,9	4,6	4,6	5,5	5,3	5,0	5,1
Fransa	4,5	4,0	4,7	5,8	6,6	6,3	5,9
C. Diğer OECD	14,1	14,2	11,2	12,4	12,5	8,6	8,5
II. İslam Ülkeleri	38,9	22,2	18,5	15,2	12,0	14,5	12,1
III. Diğer Avrupa Ülkeleri	9,0	6,5	10,0	10,0	11,3	11,1	12,7
V. Diğer	2,8	7,1	8,6	8,4	8,8	8,5	9,1

Kaynak: TCMB, Yıllık Ekonomik Raporlar. DTM, Aylık Dış Ticaret Bültenleri.

Tablodan da görüldüğü üzere, AB ülkelerinin toplam ithalatımızdaki payı 1980 yılında yüzde 29,8 iken 1985’de yüzde 34,5 olarak gerçekleşmiştir. 1986’dan sonra 1989 yılı hariç (yüzde 38) AB ülkelerinden ithalat yüzde 40’lardan aşağıya inmemiştir. 1995 yılında oran ise yüzde 47,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası dönemde diğer OECD ülkelerin ithalatımızdaki payı 1981 yılından sonra yüzde 21’lerden aşağıya düşmezken, 1992’de yüzde 17,4, 1995’de yüzde 16,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde İslam ülkelerinin payı, petrol fiyatlarının gerilemesiyle yüzde 41,2’den 1995 yılında 12,1’e düşmüştür. Doğu Avrupa ülkelerinin payı 1982 yılında yüzde 4,8’e düştükten sonra 1995 yılında 15,6 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin gerçekleştirdiği ithalat ülkeler itibariyle ele alındığında en fazla ithalatın ihracatta olduğu gibi Almanya’dan yapıldığı görülmektedir. Toplam ithalat içinde Almanya’dan 1981’de yüzde 10,5 olan ithalat oranı, sonraki yıllarda yüzde 15 seviyesine yükselmiş ve 1995’de yüzde 15,5 olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırayı 1993 yılı itibariyle yüzde 11,4 payla ABD almaktadır. Üçüncü sırada yine aynı yılda yüzde 8,7’lik payla İtalya yer almaktadır.

İhracatta olduğu gibi ithalatta da Doğu Avrupa ülkeleri içinde en önemli yeri BDT almaktadır. BDT'den 1994 ve 1995 yılında yaptığımız ithalatın payı yüzde 7,8 ve yüzde 9,5 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 1995 yılı itibariyle en fazla ithalat yaptığı ülkeler sırasıyla Almanya (yüzde 15,5), ABD (yüzde 10,4), İtalya (yüzde 8,9), Rusya Federasyonu (yüzde 5,8), Fransa (yüzde 5,6), İngiltere (yüzde 5,1) olmuştur. Bu yılda ithalatımızın önemli ölçüde azaldığı ülkeler arasında ise Birleşik Arap Emirlikleri, Güney Afrika Cumhuriyeti, Özbekistan, Norveç ve Filipinler yer almaktadır.

3. TÜRKİYE - AT DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE TOPLULUK İLİŞKİLERİNİN ETKİSİ

Avrupa Topluluğu, gerek coğrafi konumu itibariyle, gerekse tarihsel süreç içinde kurulan yakın ilişkiler sonucunda, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı konumuna gelmiştir. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümleri gereğince Türkiye'ye tanınan tavizler ile az da olsa Türkiye'nin Topluluk çıkışlı mallara karşı uygulamış olduğu tavizli rejim, bu gelişmede önemli rol oynamış bulunmaktadır. Nitekim 1 Ekim 1971 tarihinden itibaren Geçici Anlaşma ile Topluluğun Türkiye çıkışlı ithalata uygulamış olduğu yüzde yüz gümrük indirimi ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye'nin AT'na yönelik ihracatında büyük bir sıçrama meydana getirirken, kısmen artan Liberasyon ve az da olsa indirilen gümrükler, AT'dan yapılan ithalatta da bir artış meydana getirmiştir.

Katma Protokol'ün imzalanmasının ardından topluluk ile hızlanan ticari ilişkiler, 1978'deki ilişkilerimizi dondurma kararının ardında duraklama dönemine girmiş, 1980 yılından sonra yeniden toplulukla olan ticari ilişkilerimiz artışa geçmiştir. Artışların en belirgin olduğu dönem, doğal olarak Türkiye'nin 1987 yılındaki tam üyelik başvurusu sonrasında Katma Protokolde öngörülen gümrük indirimlerinin hızla gerçekleştirilmeye başlanması ile AT kaynaklı ithalatımızda önemli artışlar yaşanarak Topluluk ile olan ticaret açıklarımızda artışlar görülmüştür.

Türkiye'nin Toplulukla ticaretinin genel ticaret hacmi içerisindeki payı, ilişkilerin gelişimi itibariyle incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin ve dünya ile etkileşimin sonucunda belli dönemlerde istikrarlı ve yüksek, bazı dönemlerde ise çeşitli ekonomik ve siyasi olayların etkisiyle dalgalı ve düşük bir seyir izlediği görülmüştür.

Türkiye'nin dış finansman kaynakları bulmada güçlük çekmediği, gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere yoğun kaynak transferinin görüldüğü 1967-1977 döneminde, toplam ticaret hacmi içerisinde AT'nun payı yüzde 50 civarında gerçekleşmiştir. Ancak daha sonra dünya'da yaşanan ekonomik daralma ve Türkiye'deki siyasi gelişmeler ile ekonomik sorunların etkisiyle AT'nun payı 1978-1985 döneminde yüzde 30'lara kadar düşmüştür.

1985-1995 döneminde ise, Türkiye - AT ticaretinin genel ticaretimiz içindeki payının istikrarlı bir seyir izlediği gözlenmektedir. Bu gelişmede, yürürlükteki ihracata yönelik Liberal dış ticaret politikası ile fiyat, kalite ve çeşit açısından diğer pazarlara yönelim etkili olmuştur.

Bu dönem ayrıca, Türkiye'nin AT'na tam üyelik başvurusunu yaptığı, tüm dünyada bölgesel entegrasyonların önem kazandığı, globalleşmenin yoğun olarak tartışıldığı ve daha liberal bir ticaret ortamına doğru önemli adımların atıldığı bir süreçtir. Bu süreçte, Türkiye-AT'na karşı yükümlülükleri çerçevesinde, ithalatta alınan her türlü vergi, resim ve harçların tamamen kaldırılmasını sağlarken, bir yandan da Gümrük Birliği sonrasında üçüncü ülkelere uygulayacağı Ortak Gümrük Tarifesi hadlerine uyumun sağlandığı bir süreç olmuştur.

Çalışmamızın bu bölümünde amacımız, Türkiye - AT ilişkilerini dış ticaretin ve ekonominin gelişimiyle ilişkili olarak incelemek, bu süreçte Topluluğun çeşitli uygulamalarının etkilerini belirtmektir.

3.1. Türkiye - AT Dış Ticaretinin Yapısı ve Özellikleri

Avrupa Topluluğu dış dünyayı oldukça açık bir alandır. Topluluğun ticari ilişkilerinin biçimlenmesinde coğrafi konumu, Topluluğun kuruluşundaki tarihi olaylar ve uluslararası düzeyde varılan anlaşmalar rol oynamaktadır. Bu nedenle, AT dünya'nın en büyük mal ve hizmet ihracatçısı ve ithalatçısıdır ve uluslararası doğrudan yatırımlarda da öncü konumundadır.

Avrupa Birliği Anlaşması'nın 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte, AB'nin uluslararası arenadaki konumu çok daha güçlenmiştir. 1993 tarihi, AB'nin uluslararası ticarete ve kuramsal yapısına damgasını vuran gelişmelerin yer aldığı yıl olmuştur. Bu yılda ayrıca, Topluluk üyelerinin Avrupa Ekonomik Alanı'nın oluşturulması doğrultusunda onay vermeleri ve 1995 yılından itibaren 15 üyeli bir birliğe dönüşmesi söz konusu olmuştur¹¹⁴.

Avrupa Birliği'nin en önemli özelliği, topluluğa üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaretin yoğunluğunun bir uzantısı olarak, Topluluk içi ticaret akımlarının gerek ithalatta gerekse ihracatta toplam ticaretinin içinde çok yüksek bir paya ulaşmasıdır.

Avrupa Birliği'nin diğer bir önemli özelliği ise, merkezi planlama ile yönetilen ülkelerin pazar ekonomilerine dönüşümlerini sağlamada önemli rol üstlenmesidir. Bu amaçla, Polonya, Macaristan ile 1992 yılında imzalanan anlaşmalar ve Baltık Cumhuriyetleri ve Slovanya ile yapılan ortaklık anlaşmalarını takiben Bulgaristan, Romanya, Çekoslovakya ve Slovak Cumhuriyetleri ile 1993 yılında anlaşmalar imzalanmıştır. AB'nin dünya'da pazar payını genişletme çabaları, 1994 yılında Ukranya ve Rusya ile yapılan ortaklık anlaşmaları ile devam etmiştir¹¹⁵.

Avrupa Birliği, ticaretinin yarıdan fazlasını sanayileşmiş ülkelerle, üçte birlik kısmını ise geliştirmekte olan ülkelerle yapmaktadır. Birliğin ihracatının yüzde 80'lik kısmı

¹¹⁴ -----, "AB Uluslararası Ticareti", Forum Dergisi, Aralık 1996, s. 34-35.

¹¹⁵ TOBB, Türkiye-AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Verilerle Karşılaştırılması, TOBB Yayını, No: 115, s. 31-32.

ve ithalatının yarısından fazlasını sanayi malları oluştururken, tarımsal ürünlerin ithalatı ise sadece yüzde 20 dolaylarında bir paya sahiptir. Bu durum Avrupa Birliği'nin enerji kaynaklarının yetersizliğinin yanında tarımsal üretim gücünün bir göstergesidir.

Dünya'nın en büyük ticari gücü durumunda olan Avrupa Birliği, Dünya ticaretinin yüzde 21.5'ini elinde bulundurmaktadır. Birlik içi ticaretinin yer almadığı bu oranın büyük bir kısmını sanayileşmiş ülkelerle gerçekleştirmiştir.1993 yılında AB'nin ithalatının yüzde 57'si ve ihracatının yüzde 53'ü sanayileşmiş ülkelere yöneliktir.

AB'nin sanayileşmiş, ülkelerle olan mamül ticaretinde en önemli kalemi sanayi malları (makina, ulaşım araçları) oluşturur. Birliğin gelişmekte olan ülkelerle ticareti ise, ithalatta yüzde 29.5 iken, ihracatta ise yüzde 34.8'lik bir paya sahiptir. Türkiye'nin de yer aldığı bu grupta ülkemizin sanayi ürün ihracatı açısından önemli üç mamulü (dokuma, giyim ve demir-çelik) ve AB ithalatı içinde her üç mamulün yüzde 5'lik küçük paylara sahip olması, ticaretimizin yetersizliğini göstermektedir¹¹⁶.

Türkiye'nin dış ticaretinde, Topluluk kaynaklı ithalatının büyük ölçüde başta makina ve taşıt araçları olmak üzere sanayi mallarından ve yakıtlardan oluşurken, tarımsal ürünlerin toplam içinde önemsiz denecek kadar az bir paya sahiptir. Fakat son yıllardaki ihracat atılımı sonucu sanayi malları, ihracatımız içinde önemli bir paya ulaştığı görülür.

Son olarak, Türkiye-AT ticaretine dış ticaret dengesi açısından baktığımızda, Topluluğa yönelik ihracatının dörtte üçünü sadece iki sektör (giyim, dokuma) oluştururken, ithalat içinde demir-çelik, elektrikli makinalar önemli bir paya sahip olduğu görülür. Bu nedenle Toplulukta ticarete ortaya çıkan dış ticaret açığı büyük ölçüde makina ve taşıt araçları sektörlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Tek pazarda amaç rekabet olanağını elde edebilmektir. Tek pazarda ne kadar rekabet edilebilir diye düşündüğümüz zaman, tek pazarın bazı özelliklerini belirtmek gerekir. Bu

¹¹⁶ Meltem, MÜFTÜLER, "Türkiye ve Avrupa Birliği" Ekonomik Denge, A.T.O. Yayını, Ocak 1996, s. 16-18.

özellikler; her ülke kendi pazarı yerine daha büyük bir pazara yani tüketici kitlesine hitap edecektir. Böylece makro seviyede stratejiler çizilebilecektir. Büyük kuruluşların elde edeceği olanaklar ile daha verimli teknolojiler bulunacaktır. Bu verimlilik kalite ve büyük pazar unsurları bir araya gelince daha güçlü rekabet edilebilecek ortam oluşacaktır.

3.2. Maastricht Anlaşması'nın Türk Dış Ticaretini Etkileme Yönleri

Avrupa Topluluğu, Aralık 1991'de Maastricht Zirvesi toplantısı sonucunda, üye devletler Toplulukta bir "Ekonomik ve Parasal Birlik" ile "Siyasi Birlik" kurulması yolunda anlaşmaya varmışlardır¹¹⁷. İşte gerek bu iki birliğin gerçekleştirilmesi hususunda gerekli hükümleri öngören, gerekse Roma Anlaşması, 1992 tarihinde Maastricht'te imzalanmıştır. Bu anlaşmanın üye devletlerin kabulü ile 1993 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır.

Bu anlaşma hükümleri uyarınca özellikle iç sınırların kalktığı bir alanın yaratılması, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi ve belli bir vade de tek parayı içerek şekilde ekonomik ve parasal bir birliğin kurulması yolu ile dengeli ve sürekli bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır¹¹⁸.

Maastricht Anlaşması temelde ekonomik ve parasal birlik ve siyasi birliği amaçladığından özellikle ekonomik ve parasal birlik konusunda alınan kararlar yönünden Türkiye'nin AT ile dış ticaretini etkilemesi olasıdır. Bu nedenle Türkiye-AT dış ticaret ilişkileri gözönünde tutularak, Türk dış ticaretine muhtemel etkileri değerlendirmek gerekir.

Avrupa Topluluğu'nun uzun zamandır sürdürülen ve üye ülkeler arasındaki ekonomik yakınlaşma çabalarının daha da artırılması yolundaki kararlar ve bunu gerçekleştirmek için ortaya konan koşullar sadece Türkiye için değil, fakat bir takım üye

¹¹⁷ İKV, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye-AT İlişkileri*, İKV Yayını, Sayı: 113, İstanbul, 1992, s. 16.

¹¹⁸ Mehmet, ERGÜNAL, "Türkiye - Avrupa Topluluğu Bütünleşmesi", HDT Dergisi, s. 76.

ülkeler içinde zorunlukla yerine getirilecek koşullardır. Bu duruma göre:

- Birliğe üye ülkelerin yıllık enflasyon ortalaması, Topluluktaki en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin enflasyon ortalamasından en çok 1,5 puan daha fazla olabilir.
- Üye ülkede devlet borçları gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 60'ını geçemez,
- Bütçe açığı, gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 3'den fazla olamaz.
- Birliğe üye ülkelerin uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle en iyi performans gösteren 3 üye ülkenin faiz oranından en çok yüzde 2 daha yüksek olabilecektir¹¹⁹.

Gerçekten de bu standartlar katı bir şekilde belirlenmiştir ve Türkiye'nin uyum çabalarını zorlaştıracak niteliktedir. Bununla birlikte bu koşullar Avrupa Topluluğu içinde ister istemez iki ayrı grubun oluşmasına yol açması kaçınılmazdır. Gerçektende ileri seviyede ekonomiye sahip olan ülkeler bu entegrasyonu daha kolaylıkla sağlarken, tam üye olsa bile bir takım ülkeler (Yunanistan, Portekiz, İrlanda ve İspanya), ikinci sınıf durumunda kalacaklardır. Türkiye'nin de yer aldığı bu grupta özellikle Türkiye'nin ekonomik cephede aranan bu şartları yerine getirmesinin çok zor olduğu itiraf etmek gerekir. Diğer bir deyişle Türkiye'nin 1991 yılı itibariyle, yüzde 71 enflasyon oranı (Topluluk kriteri yüzde 3,1), yüzde 74'lük uzun vadeli faiz oranı (Topluluk kriteri yüzde 10,1), yüzde 6'lık bütçe açığının GSYİH'ya oranı (Topluluk kriteri yüzde 3) ve yüzde 73,3'lük devalüasyon oranı ile beş kriterden dördünü yerine getiremezken, ancak yüzde 60'lık kamu borçlarının GSYİH'ya oranışartını yerine getirebilmektedir¹²⁰.

Ekonomik alanda bu geri planda kalma dolaylı olarak Türkiye'nin Topluluk içinde zikredilmemesi gibi bir zonucu ortaya koymaktadır.

Topluluğun nispeten geri kalmış yörelere yapılacak yardımları artırması ise; ülkemizin ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından Topluluğu yakalama çabalarında daha

¹¹⁹ Nejat, ERK, - Mahir FİSUNOĞLU, Türkiye - AT İlişkileri, Adana, 1993, s. 32.

¹²⁰ İKV, AT Karşısında Türkiye'nin Durumu, İKV Yayını, İstanbul, 1992, s. 105.

gayretli olmasının ve daha çok kaynak ayırmasını istemektedirler. Esasen Türkiye'nin AT ile yaptığı ortaklık anlaşmasının amaçlarından biri de, Topluluğun yapacağı yardımlardır. Bu yardımların, ekonominin gelişmesinde sanayi alt yapılarının tesisinde kullanımı şart konmuştur¹²¹.

Türkiye dış ticareti açısından diğer en önemli etki ise, Topluluğun Tek pazarın çeşitli olanaklarını kullanarak rekabet gücünü artıran üye ülkeler olacaklardır. Bu durum karşısında Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet edilecek sektörlerle yönelmesi zorunluluk olmaktadır. Tam üyelik halinde bile rekabet gücü sorunu aynı boyutlarda yine gündeme gelecektir¹²².

Ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız AT'nun uygulamalarından Maastricht Anlaşması ve Tek Pazarın Türkiye-AT dış ticaretine muhtemel etkilerine karşı alınması gereken önlemler genelde bilinen şeylerdir. Bunlar; yabancı sermaye girişini artırmak, özel girişimciliğe dayalı kalkınma modeli geliştirmek, ithalat rejiminde rasyonel bir şekilde liberallemeye gitmek, eğitim sağlık ve diğer sosyal konularda Topluluğun koyduğu standartları yakalamak ve kalkınma çabalarımızı olumlu yönde etkileyecek bir yatırım temposu tutturmak olarak belirlenebilir¹²³.

3.3. Türkiye - AT Dış Ticareti ve Türk Dış Ticaretinde Topluluğun Payı

Türkiye'nin dış ticaretinde AT ülkeleri giderek önemli bir yer almaya başlamışlardır. Şüphesiz bu olumlu gelişmede Türkiye'nin Topluluk için kurmuş olduğu ilişkilerin büyük önemi vardır. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümleri gereğince Türkiye'ye tanınan tavizler ile az da olsa Türkiye'nin Topluluk çıkışlı mallara karşı uygulamış olduğu tavizli rejim, Toplulukla olan dış ticaretimizin gelişmesinde

---

¹²¹ Nejat, ERK, - Mahir, FÜSUNOĞLU, a.g.e., s. 32.

¹²² Jak, KAMHI, **Avrupa Tek Pazarı ve Üye Olmayan Devletler Üzerine Etkileri**, İKV Yayını, İstanbul, 1992, s. 140-141.

¹²³ Nejat, ERK, - Mahir, FÜSUNOĞLU, a.g.e., s. 32.

önemli rol oynamıştır¹²⁴. Nitekim Hazırlık döneminde, 1964-1971 arasında, AT ile yapılan ticarete, Türkiye'nin Topluluk çıkışlı malların ithalatı, AT'ye yapılan ihracattan daha fazla artış göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin AT ile olan ithalatı yüzde 71.6 iken, ihracatı ise yüzde 40,7 oranında artış göstermiştir¹²⁵.

1 Eylül 1971 tarihinden bu yana Geçici Anlaşma ile Topluluğun Türkiye çıkışlı ithalata uygulamış olduğu yüzde yüz gümrük indirimi ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye'nin AT'na yönelik ihracatında büyük bir sıçrama meydana getirirken, kısmen artan liberasyon ve az da olsa indirilen gümrükler, AT'dan yapılan ithalatta bir artış meydana getirmiştir¹²⁶. Türkiye-AT dış ticaretinin 1967-1996 yılları arasındaki seyri Tablo: 2.14'de gösterilmiştir.

1971-1973 yılları arasında gözlenen artışın büyük ölçüde Katma Protokol'ün ticari hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle açıklanmaktadır. Bu dönemde Topluluğun dış ticaretimizdeki payı ortalama yüzde 55,2 seviyesine kadar yükselmiştir. 1975 yılından sonra belli bir düşme eğilimine giren Topluluğun dış ticaretimizdeki payı 1978 yılında yüzde 44,4 seviyesine kadar düşmüştür. Bu düşüşte, Toplulukla bu yılda ilişkilerinin dondurulmasının yanı sıra ihracatımızın yeni pazarlara yönelmesi nedenlerinden kaynaklanmıştır¹²⁷.

24 Ocak 1980 kararları ile ekonomide yeniden yapılanma programı çerçevesinde dışa açık ihracata yönelik ve iç piyasalarda ithalat ile rekabet edilebilen bir ekonomik yapıya kavuşan Türkiye, 1980 yılından sonra tekrar AT ile olan ticari ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Gerçekten de bu yıldan itibaren AT'nun dış ticaretimizdeki payı artışa geçmiştir. Bu artışların en belirgin olduğu dönem, doğal olarak Türkiye'nin 1987 yılındaki tam üyelik başvurusudur. Bu yılda Topluluğun dış ticaretimizdeki payı yüzde

¹²⁴ S. Rıdvan, KARLUK, **Türkiye'nin AET ile Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri**, Türkiye Ekonomisi Araştırma Enst. Yayın No: 1, Eskişehir, 1974, s. 67.

¹²⁵ Meltem, MÜFTÜLER, a.g.e., s. 16.

¹²⁶ S. Rıdvan, KARLUK, a.g.e., s. 67.

¹²⁷ -----, **AT Karşısında Türkiye'nin Durumu**, s. 81.

43,2 seviyesine kadar yükselmiştir. Başvuru sonrası Katma Protokol'de öngörülen gümrük indirimlerinin hızla gerçekleştirilmeye başlanması ile AT kaynaklı ithalatımızda hızlı artışlar yaşanmış, Topluluk ile olan ticaret açıklarımızda artışlar görülmüştür. 1980-1987 döneminde Topluluğa yönelik ihracatımız Topluluk kaynaklı ithalatı karşılama oranı yüzde 55,1'den yüzde 85,9'a yükselmiştir¹²⁸.

Son dönemler itibariyle (1987-1995), Türkiye-AT ticaretinin genel ticaret içindeki payının istikrarlı bir seyir izlediği gözlenmektedir. Bu dönemde AT'nun toplam ticaret içindeki payı yüzde 11.69 oranında artarak yüzde 48,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu seyirde, yürürlükteki ihracata yönelik liberal dış ticaret politikası ile fiyat, kalite ve çeşitli açısından Topluluk dışı pazarlara yönelim etkili olmuştur.

1987 sonrası dönemde, Türkiye'nin AT'na tam üyelik başvurusunu yaptığı, tüm dünyada bölgesel entegrasyonların önem kazandığı, globalleşmenin yoğun olarak tartışıldığı ve GATT Uruguay görüşmeleri sonucunda dünyada daha liberal bir ticaret ortamına doğru önemli adımların atıldığı bir süreçtir. Bu süreçte, Türkiye-AT'ye karşı yükümlülükleri çerçevesinde ithalatta alınan her türlü vergi ve harçların tamamen kaldırılmasının sağlandığı bir yandan da Gümrük Birliği sonrasında üçüncü ülkeler menşeli mamuller için uygulayacağı AT'nun Ortak Gümrük Tarifesi hadlerine uyumunu sürdürdüğü bir dönem olmuştur.

Türkiye-AT arasında gerçekleştirilen tüm bu yakınlaşma ilişkileri Topluluk ticaretimizi pek olumlu etkilememiştir. Topluluğa yönelik ihracatımız (1987-1995) bu dönemde yüzde 127,5 oranında artarak 11077,9 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken, Topluluk kaynaklı ihracatımız ise yüzde 197,6 oranında artarak 16860,6 milyon dolar seviyesine yükselmiştir¹²⁹.

¹²⁸ A. Haşim, KÖSE - Erinç, YELDAN, "GB Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifleri", Ekonomik Denge, Özel Sayı: 17-18, 1996, s. 81-82.

¹²⁹ DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1996, s. 246.

1996 yılında kurulan AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin dış ticaret üzerindeki etkilerinin ortaya çıkması için yeterli süre geçmediği belirtilse de, birinci yılında dış ticaret verileri, beklentileri uygun bir şekilde gelişmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde belirttiğimiz gibi AB, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle Türkiye'den yaptığı sanayi ürünleri ithalatında gümrük korumalarını azaltmıştır. Buna karşılık Türkiye, AB'den yaptığı ithalatta uygulanan gümrük vergilerini 12 ve 22 yıllık listeler kapsamında azaltarak, 1996 yılı başında geçerli olacak şekilde sıfırlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin AB'ne olan ihracatı, daha önce tanınan tavizlerden yararlandığı için gümrük birliği sonrası artış göstermemiştir. Bunun sonucu olarak 1995 yılında 11.078 milyar dolar olan ihracatımız 11.485 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Buna karşılık Türkiye'nin AB'den yapmış olduğu ithalata uygulanan gümrük vergilerini tamamen kaldırması sonucu ithalat talebinde önemli bir sıçrama olmuştur. Bunun sonucu olarak, 1995 yılında 16,8 milyar dolar olan ithalat 22,3 milyar dolara kadar yükselmiştir ve dolayısıyla AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı yüzde 47,6'dan yüzde 52,6'ya yükselmiştir¹³⁰.

---

¹³⁰ İ.T.B., **Gümrük Birliği ve Dış Ticaret**, İzmir Ticaret Borsası Yayını, Haziran, 1997, s. 7-8.

Tablo: 2.14: AT ile Ticari İlişkilerimizdeki Gelişmeler (1967 - 1996) (Milyon Dolar)

Yıllar	AT'na İhracat	Toplam İhracattaki Payı (%)	AT'dan İthalat	Toplam İthalattaki Payı (%)	Ticaret Hacmi	Toplam Ticarettaki Payı (%)
1967	234.1	44.82	333.7	48.74	567.8	47.05
1968	225.5	45.44	392.9	51.46	618.5	49.09
1969	266.7	49.69	393.0	49.05	659.7	49.31
1970(1)	294.4	50.04	426.9	45.06	721.4	46.97
1971(2)	329.4	48.69	571.5	49.67	910.9	49.31
1972	428.0	48.37	851.0	54.47	1279.1	52.26
1973(3)	624.1	49.51	1160.9	55.65	1813.1	63.27
1974	761.0	49.67	1747.6	46.26	2508.6	47.25
1975	644.6	46.01	2377.9	50.18	2022.5	49.23
1976	1016.5	51.86	2411.4	47.02	3428.0	48.36
1977	896.5	51.15	2558.9	44.15	3455.4	45.77
1978	1127.2	49.26	1930.7	41.98	3057.9	44.40
1979	1131.5	50.04	1941.8	38.30	3073.3	41.93
1980(4)	1299.7	44.66	2360.3	29.84	3660.0	33.83
1981(5)	1564.0	33.26	2632.4	29.47	4196.5	30.78
1982	1801.6	31.35	2565.8	29.02	1367.4	29.94
1983	2066.3	36.07	2775.4	30.05	1841.7	32.36
1984	2780.4	38.98	3314.3	30.81	6094.8	34.07
1985	3204.0	40.26	3895.1	34.34	7099.1	36.78
1986(6)	3263.1	43.76	4564.9	41.11	7828.1	42.17
1987	4867.7	47.77	5665.8	40.02	10533.6	43.26
1988	5098.3	43.72	5895.1	41.12	10993.4	42.29
1989	5407.8	46.52	6055.2	38.34	11463.0	41.81
1990	6892.8	53.19	9328.3	41.82	16221.1	46.00
1991	7042.0	51.08	9221.4	43.80	16263.4	46.96
1992	7933.0	53.90	10656.0	46.60	18589.0	49.45
1993	7597.0	49.50	13874.0	47.10	21471.0	47.95
1994	8635.3	47.70	10915.2	46.90	19550.5	47.30
1995(7)	11077.9	51.20	16860.6	47.20	27938.5	48.70
1996	11485.0	49.80	22335.0	47.40	33820.0	48.41

(1) Katma Protokol İmzalandı.

(2) Katma Protokolün Ticari Hükümleri Geçici Anlaşma ile yürürlüğe konuldu.

(3) Katma Protokol yürürlüğe girdi. İngiltere, İrlanda ve Danimarka Topluluğa katıldı.

(4) 24 Ocak 1980 Kararları yürürlüğe kondu.

(5) Yunanistan Topluluğa katıldı.

(6) İspanya ve Portekiz Topluluğa katıldı.

(7) İsveç, Finlandiya ve Avusturya AT'na katıldı.

Kaynak : DTM.

Sonuç olarak, Türkiye-AT dış ticaretinde, Türkiye'nin Topluluğa karşı ihracatının ithalatını karşılama oranına bakıldığında, Türkiye'nin AT ile olan ticaretinin net bilançosunun her zaman negatif olduğu, yani Topluluğun Türkiye'ye satın aldığından daha fazlasını sattığı görülmektedir.

Özetlemeye çalıştığımız, Türkiye-AT ilişkilerinin dış ticaretimiz üzerindeki etkileri ve sonuçlarını, Türkiye'nin AT'na yönelik ihracat ve Topluluk kaynaklı ithalatın gelişimi şeklinde, aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenmektedir.

3.3.1. Türkiye'nin AT'na Yönelik İhracatının Gelişimi

Türkiye gibi kalkınmakta olan ülkelerin karşılaştıkları en büyük sorunlardan birisi de kalkınmanın finansmanında kullanacakları gerekli dövizleri elde etmede karşılaştıkları darboğazlardır. Bu darboğazı genişletmenin ve kalkınma için gerekli olan dövizleri elde etmenin en sağlıklı yolu, ihracat gelirlerini artırmaktır. Şüphesiz ihracatı artırmak, gerek ülkenin ekonomik yapısına ve gerekse ihracat yapacağı pazarların durumuna bağlıdır.

Türkiye-AT arasında Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle, Türkiye ile Topluluk arasındaki ihracatta hissedilir ölçüde artışlar meydana gelmiştir. Nitekim, (1964-1973) hazırlık dönemi süresince Türkiye'nin ihracatının ancak yüzde 33,5'i AT ülkelerine yapılırken, 1973 yılında bu oran yüzde 49,5'e kadar yükselmiştir. Artan ihracatımızın bir kısmının AT ülkelerine kayması, bu ülkelerden Katma Protokol gereğince alınan tek taraflı tavizler ve Türkiye ile Topluluk ekonomilerinin rakip değil daha çok tamamlayıcı ekonomiler olmasına bağlanmaktadır¹³¹.

1973-1976 dönemi kısılalığına rağmen, Toplulukla olan ihracatımız açısından en yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde taraflar arasında gümrük birliğinin sağlanması amacıyla ayrıntılı bir takvim ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı için temel esaslar belirlenmiştir. AT, Türk Sanayi ürünleri için serbest giriş sağlarken, Türkiye'nin rekabet

¹³¹ S. Rıdvan, KARLUK, Türkiye'nin AET ile Olan Ortaklık İlişkileri ve ...., a.g.e., s. 73.

gücü yüksek tekstil ürünleri kapsam dışı bırakılmış, tarım ürünleri için ise bazı ihracat ayrıcalıkları sağlanmıştır.

Türkiye ile Topluluk arasında yaşanan bu gelişmeler sonucu, 1974 yılında Topluluğa yönelik ihracatımızı etkilemiş ve topluluğa yönelik ihracatımızın payı yüzde 49,7 seviyesinde iken 1976 yılında bu oran yüzde 51,1 seviyesine kadar yükselmiştir¹³².

Bu gelişmeler karşısında Türkiye, 1977 yılından sonra içinde bulunduğu ekonomik belirsizlik, dünya petrol fiyatlarının artması ve Topluluğun Türk tarım ürünlerine tarife dışı engeller uygulamasının yanısıra sanayi ürünlerine miktar kısıtlamalarını artırması, Toplulukla ilişkilerimizin bozulmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamın yarattığı belirsizlik sonucu Türkiye, 1978 yılında Toplulukla ilişkilerin dondurulması kararı almasına neden olmuştur.

Türkiye ile Topluluk arasında yaşanan bu olumsuz gelişmeler, Topluluğa yönelik ihracatımızı da etkilemiştir. 1979 yılına kadar Topluluğa yönelik ihracatımız, toplam içindeki payı yüzde 50'nin altına düşmez iken, 1981 ve 1982 dönemlerinde yüzde 33 ve 31 seviyesine kadar inmiştir¹³³.

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleriyle, ekonomide yeniden yapılanma programının ana hedeflerinden olan, dışa açık ihracata yönelik ve iç piyasada ithalat ile rekabet edebilen bir ekonomik yapıya kavuşmaktı. Bu amaçla ihracat çeşitli şekillerde özendirilmesiyle beraber gelişme sürecine giren ihracatımız, Orta Doğu ülkelerine yönelmiştir. Bu nedenle Topluluğa yönelen ihracatımız payı 1986 yılına kadar ortalama yüzde 35 seviyesinde kalmıştır¹³⁴.

---

132 TOBB, **İktisadi Rapor**, TOBB Yayını, Ankara, 1978, s. 501-503.

133 A. Haşim, KÖSE, - Erinç, YELDAN, a.g.e., s. 81-82.

134 Lerza, Özkale KILIÇ, "AT ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Gümrük Birliği Açısından Değerlendirilmesi", 3. İzmir İktisat Kongresi, DPT Yayını, İzmir, 1992, s. 71.

Orta Doğu Pazarlarının Türkiye açısından geleceğinin belirsizliği, Türkiye'yi AT ile ilişkilerini yeniden canlandırmasına yönelmiştir. Bu amaçla Türkiye 1987 yılında AT'na Tam üyelik başvurusunda bulunmuş, Katma Protokolde öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmeye başlamasıyla Topluluğa yönelik ihracatında belirgin artışlara neden olmuştur. 1987 yılında AT ile gerçekleştirilen ihracatın toplam ihracatımızdaki payı yüzde 47,7 iken bu oran 1992 yılında yüzde 53,9 ile 7933 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1992-1995 döneminde topluluğa yönelik ihracatımızda bazı dalgalanmalar olduysa da ihracatımızın performansı açısından yeterli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, Türkiye'nin Topluluğa ihracatında önemli yeri olan tekstile uyguladığı kotalar, ortak tarım politikasının olumsuz etkileri gözönüne alındığında bu gelişmenin hiç de azımsanmayacağı anlaşılır¹³⁵.

1995 yılında, ihracatta görülen artış, bilindiği gibi AB'nin üye sayısının 12'den 15'e yükselmesi şeklindeki bu genişleme nedeniyle ihracatımızda AB'nin payı yüzde 45,7'den 51,2'ye yükselerek, 11077,9 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

1996 yılında kurulan AB-Türkiye Gümrük Birliğinin etkileri, Topluluğa yönelik ihracat tutarı üzerinde önemli bir artış gösterememiştir. Çünkü, Türkiye'nin AB'ne olan ihracatı, Katma Protokol hükümleri gereğince daha önceden Topluluk tarafından tanınan tavizlerden yararlandığı için gümrük birliğinin kurulmasıyla bir artış olmamıştır. Ayrıca başta Almanya olmak üzere AB üyesi ülkelerde yaşanan ekonomik durgunlukta, ihracatımızın artmasını engelleyen diğer bir etkidir.

1995 yılında AB'nin toplam ihracatımız içindeki payı yüzde 51,2'den 1996 yılında yüzde 49,8'e düşerek 11,485 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir¹³⁶.

---

¹³⁵ Okan, AKTAN, "Türkiye-AT İlişkileri ve Sanayide Koruma", İşletme ve Finans, Mart, 1993, Sayı: 84, s. 19.

¹³⁶ İ.T.B., "Gümrük Birliği ve Dış Ticaret.....", a.g.e., s. 6-7.

3.3.1.1. İhracatın İthalatını Karşılama Oranı

Bilindiği gibi ihracatın/ithalatı karşılama oranı, ithalatın finansmanında kullanılacak dövizin sağlıklı bir yoldan teminini göstermesinin yanısıra dışa bağımlılığını gösteren oldukça önemli bir ölçüdür.

Türkiye-AT ilişkilerinde, Katma Protokol sonrası gelişen Türkiye-AT dış ticaretinde en önemli sorun, sürekli dış ticaretin Avrupa Topluluğu Lehine gelişmesi olmuştur. Bu amaçla, Türkiye'nin AT'na yönelik ihracatının ithalatını karşılama oranı indeksi hesaplanarak ihracatımızın gerçek durumu ve gelecekte alabileceği durumortaya çıkarılmaya çalışılmıştır¹³⁷.

Tablo 2.15 Türkiye'nin AT'ye yönelik ihracatının/ithalatını karşılama oranı indeksi verilmektedir.

TABLO: 2.15 TÜRKİYE-AT İHRACATININ İTHALATINI KARŞILAMA ORANI
İNDEKSİ (1973 = 100)

1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
81,04	50,42	78,41	65,16	108,59	108,39	108,39	102,43	110,51	130,48	155,47
1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
153,00	132,96	159,80	160,87	166,12	137,44	142,04	138,48	101,85	147,15	122,21

Kaynak: Veriler, DTM, Kendi hesaplarımız.

¹³⁷ K, BORATAV, "Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları", Ankara, 1984, s. 259.

TABLO: 2.16 TÜRKİYE-AT'YE YÖNELİK İHRACAT SAPMA İNDEKSİ

(1973 = 100)

1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
99,61	85,89	175,82	105,64	98,00	101,00	81,46	117,28	62,67	56,95	64,39
1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
68,02	78,52	92,30	78,37	87,76	114,66	108,47	118,05	98,96	92,02	105,89

Kaynak: Veriler DHM, kendi hesaplarımız.

Türkiye'nin 1973-1995 yılları arasında AT ile olan dış ticaretinde ihracatın/ithalatını karşılama oranı indeksi değerlerine bakıldığında, Katma Protokol sonrası gelişen ortaklık ilişkilerinin 1973-1977 yılları arası indeks değerlerinin Türkiye'nin aleyhine olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Topluluk kaynaklı ithalatın ihracattan daha fazla artış gösterdiğini ortaya koyarken, 1978 yılı ve izleyen yıllarda durumun Türkiye'nin lehine geliştiği görülmektedir.

Bu gelişmelerde Türkiye'nin AT pazarına yönelmesinin rolü, ihracat sapma indeksiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin AT'na yönelik ihracat sapına indeksi Tablo: 2.16'da verilmektedir.

İhracatın, Topluluk pazarına yöneldiği yıllarda, ithalatını karşılama oranının daha iyi olduğu Tablo: 2.16'da görülmektedir. 1981, 1990-1993 dönemlerinde sapma indeksi "100'ün" üstünde gerçekleşirken, yani Topluluk pazarına yönelirken, ihracatın/ithalatını karşılama indeksi 110,51 iken 1990-1993 döneminde 137,4, 142,04 ve 138,48 olması bu durumu örneklendirmektedir.

Türkiye-AT dış ticaretini genel olarak incelediğimizde, Türkiye'nin Topluluğa yönelik ihracatındaki artış, ithalatın artışından yüksek olduğu ve 1978 yılından itibaren Türkiye'nin lehine gelişme göstermektedir.

Türkiye'nin Topluluk pazarına yönelik ihracat eğilimi ise, sapma indeksi sonuçlarına göre, ihracatın özellikle Katma Protokol sonrası AT tarafından Türkiye'ye tanınan tavizlerin etkisiyle 1976 yılından itibaren Topluluk pazarına yöneldiğini göstermektedir. Takip eden yıllarda, Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerini dondurması ve 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa dönük sanayileşme politikası nedeniyle Topluluğa yönelik ihracat akışını etkilediğini Tablo: 2.16'da görmek mümkündür.

Türkiye 1987 yılında AT'na tam üyelik başvurusunu takip eden yıllardır, üslendiği yükümlülükleri yerine getirmeye başlamasıyla, Topluluk pazarına daha ağırlık verirken, ihracatını sürekli olarak artırmayı başarmıştır.

3.3.1.2. İhracatımızın Sektörlere ve Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Ankara Anlaşması'nın 11. maddesi tarım ürünlerinin ihracatı ile ilgilidir. Daha çok genel hükümler içeren bu anlaşmaya göre, hazırlık döneminde Topluluk Türkiye'den ithal edilen "kuru üzüm, kuru incir ve fındık içi" yıllık belil tarife kotaları tahsis edilmiştir.

Hazırlık döneminde, Türk tarım ürünlerine tanınan bu ödümler sınırlı olsa etkisini göstermiş ve 1963-1972 döneminde Türkiye'nin Topluluğa toplam ihracatı sadece yüzde 54 oranında artarken, bu artışta yukarıda adı geçen dört tarım ürününün ihracatı yüzde 118 oranında artmıştır. Böyle bir gelişme bu tarım ürünlerinin Türkiye'nin Topluluğa yaptığı ihracatındaki payını yüzde 35'ten yüzde 50'ye yükseltmiştir.

1970 yılında imzalanan Katma Protokol, geçiş dönemi boyunca Türkiye ile Topluluk arasındaki tarım ürünleri ile gümrük birliği'nin ve serbest dolaşımının nasıl sağlanacağı konusunda açıklık bulunmamaktadır. Sadece, Türkiye tarım politikasını Ortak Tarım Politikasına uyumlu hale getireceği belirtilmiştir. Bu belirsizlik sonucu, Topluluğa yapılan ihracatın temelini oluşturan tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin toplam ihracatımız içindeki payları takip eden yıllarda düşme eğilimine girmiştir¹³⁸.

Sektörler itibariyle AT'na yapılan ihracatın değişimi Tablo: 2.17'de verilmektedir.

¹³⁸ Ahmet, ŞAHİNÖZ, AT'da Ortak Tarım ve Dış Ticaret Politikası, A.Ü. AT Araş. Dizisi. Yayın No: 12, Ankara, 1993, s. 109-111.

TABLO: 2.17 SEKTÖRLER İTİBARIYLA AT'NA İHRACATIN DEĞİŞİMİ (1973-1987)

(MİLYON DOLAR)

Sektörler	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
AT'na İhracatımız	624.1	761.0	644.6	1016.5	896.5	1127.2	1131.5	1299.7	1564.0	1801.6	2066.3	2780.4	3204.0	3263.1	4867.7
Tarım	314	344	258.4	371.3	450.3	569.7	562.9	606.9	701	529.4	538.3	546.4	581.6	752.7	691.9
Madencilik	12.6	43.8	29.9	57.6	28.4	37.1	33.6	57.6	73.7	57.7	72.8	94.7	99.6	111.2	132.8
Sanayi	297.5	373.2	356.3	587.7	417.6	520.4	534.3	633.7	789.4	1214.4	1455.3	2139.4	2522.9	2399.3	4042.9
İhracat İçindeki Payları (%)															
Tarım	50.3	45.2	40.1	36.5	50.2	50.5	49.7	46.7	44.8	29.4	26.1	19.6	18.2	23.1	14.2
Madencilik	2.01	5.7	4.6	5.6	3.2	3.3	2.9	4.4	4.7	3.2	3.5	3.5	3.1	3.4	2.7
Sanayi	47.6	49.1	55.3	57.9	46.6	46.1	47.4	48.9	50.5	67.4	70.4	76.9	78.7	73.5	83.1

Kaynak: Mustafa Renksiz Bulut, AT ile Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler, İKV Dergisi, Sayı: 25-36, Ankara, 1983-1984, s. 13-15

HDTM, AET Üyeleri Arasındaki Ticari İlişkiler (1981-1987), Nisan, 1988, s. 17-23.

Tablo: 2.17'den de görüleceği gibi 1973-1982 döneminde Topluluğa yönelik ihracatımızda önemli payı bulunan tarım sektörü ihracatı 1973 yılında yüzde 50,3 payla 314 milyon dolar seviyesinde iken 1982 yılında payı yüzde 29,4 ile 529 milyon dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Aynı dönemde sanayi sektörü ihracatı ise 1973 yılında yüzde 47,6 payla 297 milyon dolar iken 1982 yılında yüzde 67,4 payla 1214,4 milyon dolara kadar yükselmiştir.

Tarım ürünleri ihracatındaki ağırlığının, Türkiye-AT ticaretinin gelişme sürecinde azalması beklenen bir sonuçtur. AT'na yapılan ihracatta tarım ürünlerinin payının yüzde 50'nin üzerinde iken yüzde 20'nin altına düşmesi, ekonomik gelişme sürecinde tarım ürünleri ihracatında yaşanan tıkanmadan ileri geldiğini söylemek mümkündür.

1980 yılında dışa dönük ve ihracata yönelik sanayileşme politikasının uygulanmasıyla, sanayi sektörü belirli bir olgunluğa ve rekabet gücüne erişmiş olduğunu, Topluluk ihracatımızda sanayi sektörü ihracat ürünleri performansını artırarak göstermiştir.

Özellikle 1976 yılından itibaren iç pazara egemen olan durgunluk nedeniyle sıkışık duruma düşen sanayi sektörü, 1980'den sonra Topluluk pazarına yönelmiş ve bu dönem sonrası Topluluk ihracatındaki artışların motoru olmuştur. 1980 yılında sanayisektörü ürünlerinin Topluluk ihracatındaki payı yüzde 46,7 iken bu oran 1987 yılında yüzde 83,1'e yükselmiştir. Bu dönemde tarım sektörünün payı ise yüzde 46,7'den yüzde 14,2'ye seviyesine kadar inmiştir. Bu olumsuz gelişmede, Türkiye'nin 1980 sonrası uygulanan ve tarım kesimini daraltan ekonomik politikalarının yanı sıra AT'nun 1980 sonrası dönemde gerek Akdeniz gerekse gelişmekte olan ülkelere tanıdığı tavizler, Türkiye'ye tanınan tavizlerin yıpranması etkili olmuştur.

Avrupa Topluluğu'na ihracatımızda ilk sıralarda yer alan ürünler Tablo: 2.18'de verilmektedir.

TABLO : 2.18 SEKTÖREL VE ÜRÜN GRUPLARINA GÖRE TÜRKİYE'NİN AT'NA İHRACATI (1989-1996)

SEKTÖRLER	1989	Pay (%)	1990	Pay (%)	1991	Pay (%)	1992	Pay (%)	1993	Pay (%)	1994	Pay (%)	1995	Pay (%)
AT'na İhracatımız	5407.8	100	6892.8	100	7042.0	100	7934	100	7599	100	8634	100	11078	100
Tarım	867	16.0	1047.6	15.2	1072.4	15.2	925	11.6	1124	14.8	1212	14.0	1335	12.0
Madencilik	197	3.6	147.0	2.1	136.4	1.9	149	1.8	133	1.7	154	1.7	194	1.7
Sanayi Ürün Grupları	4343.8	80.4	5698.2	82.7	5833.1	82.8	6863	86.6	6342	83.5	7268	84.3	9549	86.3
Dokumacılık Mamul.	2342.8	45.0	3017.6	43.8	3273.6	46.5	3992	50.3	3884	51.1	4075	47.1	5296	47.6
Meyveler	389.2	7.2	581.9	8.4	541.4	7.7	550	6.9	678	8.9	783	9.1	924	8.3
Deri Kösele Mamul.	418.2	7.7	584.3	8.5	487.4	6.9	454	5.7	414	5.4	374	4.3	369	3.3
Gıda Sanayi Mamul.	205.6	3.8	317.8	4.6	407.9	5.8	427	5.4	410	5.3	427	4.9	620	5.5
Sanayi Bitkileri	232.8	4.3	226.1	3.3	286.9	4.1	133	1.6	237	3.1	190	2.2	149	1.3
Demir-Çelik San.Mam.	245.6	4.5	363.8	5.3	172.4	2.4	207	2.6	146	1.9	298	3.4	506	4.5
Kimya Sanayi Mam.	200.6	3.7	173.1	2.5	134.7	1.9	152	1.9	140	1.8	219	2.5	237	2.1
Lastik-Plastik San.Mam.	93.4	1.7	89.6	1.3	106.9	1.5	129	1.6	130	1.7	159	1.8	244	2.2
Makina Sanayi Mam.	78.3	1.4	111.2	1.6	103.4	1.5	153	1.9	133	1.8	251	2.9	349	3.1
Demir dışı Met. San.Mam.	92.9	1.7	102.3	1.5	84.9	1.2	84	1.0	60	0.7	79	0.9	136	1.2
Seçil.Ürün/Ürün Grubu top.	4299.4	81.0	5567.7	80.8	5599.5	79.5	6281	79.1	6232	82.0	6855	79.4	8803	79.5

Kaynak: HDTM, Avrupa Topluluğu ve Türkiye, s. 230

DTM, Türkiye'nin AB ile Ticaretine İlişkin İstatistiki Bilgiler, Ankara, 1997, s. 170.

Tablo:2.18 incelendiğinde, Topluluğa ihracatımız içinde başta tekstil giyim ürünleri olmak üzere sanayi ürünlerinin payı'nın 1989-1995 döneminde hızla artarak, 1989'da yüzde 80,4 iken 1995 yılında yüzde 86,3'e yükseldiği görülmektedir. Aynı dönemde tarım ürünlerinin payı ise yüzde 12'lere kadar düşmüştür.

Topluluk ihracatımızda ilk sırayı teşkil eden ürünlerin başında dokumacılık mamulleri olmak üzere,büyük ölçüde sanayi ürünleri olduğu Tablo:2.18'de görmek mümkündür. Örgü ve tekstil ürünleri Türkiye'nin AT'na ihracatında önemlilik sıralamasında birinci sırada yer almaktadır.1989 yılında Topluluk ihracatındaki payı yüzde 45 düzeyinde iken 1995 yılında yüzde 47,7 seviyesine kadar yükselmiştir. Bu sektör, Türkiye'nin uluslararası piyasada ve özellikle AT ülkeleri ile rekabet gücüne sahip olduğu sektörlerin en önemlisidir. Topluluğa ihracat sıralamasında tekstil ürünlerini meyveler ve deri mamulleri izlemektedir.

3.3.2. Türkiye'nin AT'den İthalatının Gelişimi

Türkiye'nin AT'dan yapmış olduğu ithalatta, Topluluğa yönelik ihracatına paralel olarak hızlıbir gelişme seyri gözlenmektedir. Ortaklık Anlaşmasından önce azalma eğiliminde olan Topluluk kökenli ithalatımız, Ankara Anlaşmasının hazırlık döneminde ithalat bakımından AT ülkelerine herhangi bir taviz ve imtiyaz tanınmamış olduğu halde, ithalatımız 1963'ten 1970'e kadar yüzde 65,9 oranında artış göstermiştir. Yıllık ortalaması 9,4 olan bu artışın yüzde 5,4 olan genel ithalatımızın artışı ortalamasına göre hızlı olduğu göze çarpmaktadır.Türkiye'nin AT'dan ithalatının 1965-1980 dönem gelişme seyri Tablo: 2.19'da verilmiştir.

TABLO: 2.19 TÜRKİYE'NİN AT İLE İTHALATININ GELİŞİMİ (1965-1980)

(Milyon Dolar)

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
AT'dan İthalat	166.9	236.4	333.7	392.9	393.0	426.9	571.5	851.0	1160.9	1747.6	2377.9	2411.4	2558.9	1930.7	1941.8	2360.3
Toplam İthalat	28.4	32.9	48.7	51.5	49.0	45.1	49.7	54.5	55.7	46.3	50.1	47.0	44.1	41.9	38.3	29.8
İçindeki Payı (%)																
Değişim (%)	7.4	41.6	41.1	17.8	1	8.6	33.9	48.9	36.4	50.5	36.1	1.4	6.1	-24.5	0.6	2.5

Kaynak: S. Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 79.

Türkiye-AT ilişkilerinin ikinci safhasını oluşturan Geçiş döneminin yürürlüğe girmesiyle, Türkiye Katma Protokol gereğince gümrük indirimlerinin ilk dilimini 1971 yılında yerine getirmesi ve Topluluk ülkelerine gönderilen işçilerin Türkiye'ye göndermiş oldukları işçi döviz transferlerinin süratle artmasının yanısıra liberasyon oranlarının artması Türkiye ile Topluluk arasındaki ithalatın genişlemesine etken olmuştur. Nitekim, 1970 yılında Topluluk kökenli ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 8,6 oranında artarak 426,9 milyon dolar olurken, 1972 yılında yüzde 48,9 oranında artarak 351 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

Fakat, 1973-1974 birinci ve ikinci Petrol krizleriyle, petrol fiyatlarının artması ve temel, ara mallarının fiyatlarının yükselmesi Türkiye-AT kökenli ithalathacminin önemli boyutta artmasına neden olmuştur. Öyleki 1974 yılındaki ithalatımız önceki yıla göre yüzde 50,5 gibi büyük bir oranda artış göstererek 1747,6 milyon dolara ulaşmıştır.

Türkiye'nin uyguladığı ekonomik politikalar ve içe dönük ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin yarattığı olumsuz etkiler Türkiye ekonomisini derinden etkilemiş, sonuçta oluşan ekonomik krizin etkisiyle Türkiye, AT'na karşı üstlendiği yükümlülükleri yerine getiremeyeceğini bildirerek, ilişkilerin dondurulması kararı almıştır. Türkiye ile Topluluk ilişkilerindeki bu olumsuz gelişme, Topluluk kökenli ithalatımızı önemli ölçüde etkilemiştir.

1974 yılında topluluk ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 50,5 gibi büyük bir oranda artarken, 1975 yılında bu oran yüzde 36,1'e ve 1976 yılında ise yüzde 1,4 seviyesine kadar azalmıştır. Türkiye, Katma Protokol gereğince üstlendiği yükümlülüğün ikinci turunu 1976 yılında, gümrük indirimi ve ithalatının yüzde 40'ını Libere etmesine rağmen, bu yıldan sonra Türkiye-AT ilişkilerinde sorunlar ortaya çıkmış ve Katma Protokol'ün uygulama sürecinde fiili bir durgunluk başlamıştır. Nitekim Topluluk ilişkilerindeki bu sertleşme, Topluluk kökenli ithalatımızı, özellikle 1978 yılında bir önceki yıla göre yüzde 24,5 oranında azalmasıyla göstermiştir.

1978 yılından itibaren bozulan Türkiye-AT ilişkilerinin canlandırılması amacıyla 1979 yılında bir dizi girişimler başlatılmışsa da, ilişkiler altı yıl sonrasına kadar normale dönememiştir.

Türkiye, giderek derinleşen ekonomik kriz karşısında uygulamaya koyduğu 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türk ekonomisinde dışa açılma politikası benimsenmiş ve 1976 yılından beri devamlı ertelenen yükümlülüklerini 1987 yılındaki tam üyelik başvurusundan sonra yerine getirmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye-AT ticari ilişkilerinde önemli olan, 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulamaya konulan dışa açık büyüme modeli içinde ithalatın özellikle 1984 yılından sonra büyük ölçüde libere edilmesi, Topluluk ülkelerinin Türkiye pazarındaki avantajını kaybetmelerine neden olmuştur. Çünkü, izlenen liberal dış ticaret politikası sonucu Türkiye, bir çok malın vergi oranlarını Katma Protokolde öngörülen indirim ile ulaşılacak vergi oranlarının altına düşürmüştür. Bunun sonucunda Topluluk ülkelerinden, üçüncü ülkeler için geçerli olan vergi uygulanmaya başlanmıştır. Sonuçta Topluluğun Türk pazarındaki tercih marjı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Türkiye ile AT ilişkilerinde yaşanan bu gelişmelerin Topluluk kökenli ithalat hacmine etkisinin seyri Tablo: 2.20'de verilmiştir.

TABLO: 2.20 TÜRKİYE'NİN AT İLE İTHALATININ GELİŞİMİ (1981-1996)

(Milyon Dolar)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
AT'dan İthalat	2632.4	2565.8	2775.4	3314.3	3895.1	4564.9	5665.8	5895.1	6055.2	9328.3	9221.4	10656.0	13874.0	10915.2	16860.6	22335.0
Toplam İthalat	29.5	29.0	30.1	30.8	34.3	41.1	40.0	41.1	38.3	41.8	43.8	46.6	47.1	46.9	47.2	52.6
İçindeki Payı (%)																
Değişim (%)	11.5	-2.5	4.3	19.1	17.5	17.2	24.1	4.1	2.7	54.1	-1.2	15.6	30.2	-21.3	54.5	32.5

Tablo : 2.20'den de görüldüğü gibi Türkiye 1980 yılından itibaren aldığı tek taraflı kararlar, Topluluk kaynaklı ithalatımızı büyük bir değişime uğratmıştır. Özellikle 1982 yılında ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 2,5 oranında azalırken, izleyen yıllarda yeniden Topluluk ülkelerine yönelme başlamıştır. Topluluk mallarına yönelmenin en belirgin olduğu dönem ise doğal olarak Türkiye'nin 1987 yılındaki Tam üyelik başvurusunun ardından daha da yoğunlaşmıştır.

Başvuru sonrası Katma Protokol'de öngörülen yükümlülüklerin hızla gerçekleştirilmesi, Topluluk kaynaklı ithalatımızda önemli artışların yaşanmasına neden olmuştur. 1982 yılına kadar sürekli azalma eğilimi gösteren ithalatımız, bu olumlu gelişmeler sonrasında toparlanarak 1990 yılında bir önceki yıla göre yüzde 54.1 oranında artarak 9328,3 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

1992 yılı Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde globalleşme ve bölgesel entegrasyonlara katılma çabası içinde geçmiştir. Bir yandan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu ve EFTA ülkeleri ile serbest Ticaret ve İşbirliği Anlaşmasını imzalamış, diğer yandan da AT ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik çabalara devam etmiştir.

1995 yılında AT ile gerçekleştirilecek Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına yönelik çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır. Bu amaçla 1993 yılında yürürlüğe giren yeni ithalat rejimi ile ithalatta alınan gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu dışındaki tüm vergi ve resimleri kaldırarak ithalatta Tek Vergi uygulamasına gidilmiştir. Ayrıca yeni ithalat rejimi ile Topluluk çıkışlı mallara 2-15 puanlık tercih marjı tanınmıştır.

Diğer taraftan Katma Protokol'den kaynaklanan taahhütlerine bağlı olarak AT'ye karşı OGT'ne uyum ve gümrük indirimlerini yerine getirmiştir.

Türkiye-AT ilişkilerinde yaşanan bu olumlu gelişmelerle 1991 yılında yüzde 1,2 oranında azalma gösteren topluluk kaynaklı ithalatımız 1992 yılında yüzde 15,6, 1993 yılında ise yüzde 30,2 oranında artış göstererek 13874 milyon dolara yükselmiştir.

İthalattaki bu artışa AT ülkelerinde yaşanan durgunluk nedeniyle ithalat ürünleri fiyatlarının düşmesi, Türkiye’de izlenen kur politikası ve iç tüketimdeki canlılığın ithal mallarına olan talebi artırması etkili olmuştur.

1994 yılında ise, Topluluk kaynaklı ithalatımızdaki yüksek oranlı artışın reaksiyonu ve reel devalüasyon nedeniyle yurt içi talebi daraltması üzerine Topluluk ithalatımızın yanı sıra toplam ithalatımızda da azalma görülmüştür. Bu yılda Topluluk ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 21,3 oranında azalma göstermiştir.

1995 yılında Türkiye’nin AT Gümrük Birliği’ne uyum çerçevesinde gerçekleştirdiği fon ve gümrük vergilerinde indirim ve yılın ilk yarısında görülen TL’nin değerlendirilmesinin yanı sıra bu yılda AT üye sayısının 12’den 15’e yükselmesi Topluluk ithalatımızı önemli ölçüde etkisi altına almıştır. Bu bağlamda 1995 yılında ithalatımız bir önceki yıla göre yüzde 54,5 oranında artış göstererek 16860,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu gelişmenin akabinde 1996 yılında Türkiye’nin AT ile gerçekleştirdiği Gümrük Birliği ile, Topluluk kaynaklı ithalat talebinde önemli bir sıçrama olmuştur. Bunun sonucu olarak 1995 yılında 16860,6 milyon dolar olan ithalatımız 1996 yılında 22335 milyon dolara yükselerek yüzde 32,5 oranında artış göstermiştir ve dolayısıyla AT’nun Türkiye’nin ithalatındaki payı yüzde 52,6’ya yükselmiştir.

3.3.3. Türkiye’nin AT’na Olan İhracat Ve İthalatının Topluluğa Üye Ülkelere Göre Dağılımı

Türkiye’nin AT’na dış ticaretinde, 1973 Katma Protokol’ün yürürlüğe girmesinden günümüze kadar ilk sırada daima Batı Almanya alırken, Türkiye’nin genel ihracatı ve ithalatı içinde de ilk sırayı yine Batı Almanya almaktadır. Zaten ele alınan dönemde gerek ihracat gerekse ithalat içinde yıllara göre bazende ikinci sırada bu Topluluk üyesi ülke bulunmaktadır. Türkiye’nin AT’dan ithalatının üye ülkeler itibariyle dağılımı Tablo: 2.21’de verilmiştir.

TABLO : 2.21 TÜRKİYE'NİN AT'DEN ÜYE ÜLKELER İTİBARIYLA İTHALATI

(Milyon Dolar)

	1973	1976	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995 (a)	1996 (b)
Batı Almanya	437.3	945.6	2108.8	3499.7	3232	3754	4533	3646	5548	2217
Avusturya	—	—	—	—	—	—	—	—	294	134
Belçika/Lüks.	70.0	103.3	402.7	522.7	557	551	683	532	912	331
Danimarka	6.3	19.4	48.8	101.9	95	105	136	96	189	56
Finlandiya	—	—	—	—	—	—	—	—	241	65
Fransa	133.6	308.7	607.8	1340.6	1227	1351	1952	1458	1996	934
Hollanda	99.8	168.0	366.8	573.3	642	698	870	740	1084	443
İngiltere	223.9	409.9	697.4	1013.7	1166	1187	1546	1170	193	688
İrlanda	1.2	1.0	17.7	61.4	43	51	72	101	591	39
İspanya	—	—	199.2	345.2	320	321	431	380	518	391
İsveç	—	—	—	—	—	—	—	—	3193	181
İtalya	170.2	386.1	1076.1	1727.3	1845	1919	2558	2009	72	1229
Portekiz	—	—	14.4	17.4	18	24	48	42	201	28
Yunanistan	—	—	126.5	128.5	77	88	121	105		56
TOPLAM	1142.3	2342.0	5666.3	9331.7	9897	10656	13875	10915	16862	6791

(a) İsveç, Finlandiya, Avusturya AT'na katıldı.

(b) Ocak-Nisan itibariyle

Kaynak: İktisadi Rapor, TOBB Yayını, Ankara, 1977, s. 504.

Türkiye'nin AB ile Ticaretine İlişkin İstatistikî Bilgiler, DTM Yayını, Ankara, 1997, s. 169.

Batı Almanya ile ithalatımız incelendiğinde, 1981, 1991 ve 1994 yılları hariç sürekli bir artış olduğu görülür. 1973 yılında 473,3 milyon dolar olan ithalatımız 1976 yılında yüzde 116,2 oranında artarak 945,6 milyona yükselmiştir. 1987 ile 1995 yılları itibariyle Batı Almanya'dan yılda ortalama 3760,1 milyon dolarlık ithalat yapılmış ve Topluluk kaynaklı ithalatımız içinde yılda ortalama 34,3 oranında bir paya sahip olmuştur. 1987 yılında 2108,8 milyon dolar olan ithalat hacmi, 1995 yılında 1987 yılına göre yüzde 163,1 oranında artarak 5548,0 milyona yükselmiştir.

AT ülkeleri içinde en fazla ihracat yaptığımız üye ülke sıralamasında Batı Almanya yine ilk sırada yer almaktadır. Bu ülkeye yönelik ihracatımız, 1973 yılında 221,2 milyon dolar iken 1976 yılında yüzde 70,3 oranında artarak 376,8 milyona kadar yükselmiştir. Türkiye'nin AT'na yönelik ihracatının üye ülkeler itibariyle dağılımı Tablo 2.22'de verilmiştir.

TABLO : 2.22 TÜRKİYE'NİN AT'DEN ÜYE ÜLKELER İTİBARIYLA İHRACATI

(Milyon Dolar)

	1973	1976	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995 (a)	1996 (b)
Batı Almanya	221.2	376.8	2183.7	3066.6	3413	3360	3655	3934	5036	1611
Avusturya	—	—	—	—	—	—	—	—	275	94
Belçika/Lüks.	42.9	85.9	318.5	311.7	288	290	295	371	452	156
Danimarka	15.1	11.9	43.6	86.6	86	93	84	91	133	44
Finlandiya	—	—	—	—	—	—	—	—	42	15
Fransa	72.8	108.3	499.6	736.8	689	809	771	851	1033	342
Hollanda	41.0	63.8	280.6	433.4	474	500	517	621	737	233
İngiltere	100.5	137.6	541.4	744.8	676	796	835	889	1136	380
İrlanda	2.4	3.1	12.7	24.8	19	24	23	33	48	12
İspanya	—	—	70.2	199.1	238	299	196	232	354	126
İsveç	—	—	—	—	—	—	—	—	106	38
İtalya	115.6	171.5	850.6	1106.3	972	943	750	1034	1457	494
Portekiz	—	—	8.3	44.3	43	42	45	44	60	29
Yunanistan	—	—	58.9	139.4	144	146	169	169	210	63

(a) İsveç, Finlandiya, Avusturya AT'na katıldı.

(b) Ocak-Nisan itibariyle

Kaynak: TOBB, a.g.e., s. 157..

DTM, a.g.e., s. 169.

Almanya'ya 1973-1995 yılları arası ihracatımızın yıllık ortalaması 2468,8 milyon dolar iken Topluluğa yönelik toplam ihracatımızdaki payı 1995 yılında yüzde 45,4 olarak belirlenmiştir.

Türkiye ile Almanya arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler, Türkiye-AT arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde yürütülmektedir. Ayrıca Türkiye ile Almanya arasında 16.02.1952 tarihinde yapılmış iki taraflı bir ticaret anlaşması da bulunmaktadır.

Almanya'ya yönelik ihracatımızın sektörel dağılımında 1980 yılına kadar tarımın artan payı bu yıldan itibaren düşme eğilimi içerisine girmiştir.1981 yılında yüzde 43,7 olan tarımın payı 1987'de yüzde 13'lere kadar düşmüştür.Buna karşın sanayi sektörünün payı giderek artmıştır.1976'da yüzde 42,3, 1981'de yüzde 54,5 ve 1987 yılında yüzde 85,9 olmuştur.

Almanya'ya yönelik ihracatımızda ilk sıralarda yer alan ürün grupları ise, dokumacılık, mamulleri yüzde 59,9, deri kösele mamulleri yüzde 10,6 ve bitkisel ürünler yüzde 10,2'lik paya sahiptirler.

Almanya'dan yapılan ithalatımızın sektörel dağılımında tarım ürünlerinin payı giderek artmakla birlikte toplam ithalat içindeki yüzdesinin sanayi grubu ürünlerine göre nispeten çok düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Bu itibarla 1976 yılında Almanya'dan yapılan toplam ithalat içinde tarımın payı yüzde 0,46 iken 1987'de yüzde 1,47 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün payı ise 1976 yılında yüzde 99,16 iken,1987 yılında 98,42 oranında gerçekleşmiştir.

Batı Almanya'dan sonra AT'nun diğer bir üyesi olan İtalya ile olan dış ticaret hacmi, Topluluk içinde ikinci sırayı almaktadır.Bu ülke son yıllarda ihracatımızdaki artışlarla birlikte, AT ülkelerine yönelik olarak yaptığımız ihracatımızda önemli bir paya sahip olmuştur. AT'na yönelik ihracatımızda, 1995 yılında 1457 milyon dolarlık ihracat hacmi ile yüzde 13,2'lik paya sahip olup ikinci sırada yer almaktadır.

Bu ÷lkeye yapılan ihracatımızı değerlendirecek olursak, 1973 yılında 115,6 milyon dolar olan ihracatımız yüzde 112,8 oranda artarak 1981 yılında 246,1 milyon dolara yükseldiği gör÷lmektedir. Bu yıldan sonra artmaya devam eden ihracatımız 1990'da 1106,3 milyon dolara ve 1995 yılında ise 1457,0 milyon dolara yükselmiştir.

İtalya'ya yönelik ihracatımızın sektörler itibariyle dağılımı incelendiğinde, sanayi sektörünün devamlı artan bir paya sahip olduğu görülür. 1976 yılında sanayi sektörünün payı yüzde 46,3 iken bu pay 1987'de yüzde 83,9'a kadar yükselmiştir. Diğer iki sektörün payları ise sürekli düşüş göstermiştir.

İtalya'ya ihracatımızın ürünleri itibariyle en fazla paya sahip olanlar, meyveler (%6,24), dokumacılık mamulleri (%27,8) ve deri kösele mamulleri ise %13,03'lük paya sahiptirler.

Bu ÷lkeden yapılan ithalatımız incelendiğinde sürekli artış olduğu görülür. 1976 yılında 386,1 milyon dolar olan ithalatımız 1981'de 386,1 milyon dolar, 1987'de 1076,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında bu ÷lkeden yapılan ithalat yaklaşık üç misli artarak 3193,0 milyon dolara yükselmiştir.

İtalya'dan yapılan tarım grubu ve madencilik ve taşocakcılığı grubu ürünler ithalatının nispi önemsizliğine karşın sanayi grubu ürünleri ÷lkeden yapılan ithalat içinde en önemli paya sahip olmuştur. Bu grubun 1976 yılında toplam ithalat içindeki payı yüzde 99,6 iken 1987 yılında yüzde 96,4 olarak gerçekleşmiştir.

Batı Almanya ve İtalya'dan sonra Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ÷lke İngiltere olmuştur. AT'nun başta gelen üyelerinden olan İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler son yıllarda artmış ve İngiltere ihracatımızda ilk sıralarda yer alan ÷lkelerden olmuştur. Bu ÷lkeye 1976 yılında 137,6 milyon dolar olan ihracatımız 1990 yılında 744,8 milyon dolar ve 1995 yılında 1136,0 milyon dolar olmuş ve İngiltere ihracatımızda Topluluğa üye ÷lkeler arasında üçüncü sırada yer almıştır.

AT ülkeleri içerisinde İngiltere'ye yönelik ihracatımızın payı 1976'da yüzde 14,3, 1981'de yüzde 9,8 ve 1987'de ise yüzde 9,5 olmuştur. Ancak 1993 yılındaki payı yüzde 6,01 iken, 1994 yılında yüzde 8,14'e ve 1995 yılında yüzde 6,7 oranında gerçekleşmiştir. Bu ülkeye ihracatımızda sanayi sektörünün payı artarken, tarım ürünlerinin payı ise sürekli azalma göstermiştir.

Bu ülkeden yapılan ithalatımız incelendiğinde sürekli bir artış olduğu görülür. 1976 yılında 409,9 milyon dolar olan ithalat hacmi 1990 yılında 1013,7 milyon dolara yükselmiş, 1995 yılında ise 1830 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bu ülkeden ithalatımızın sektörel dağılımında tarım ürünlerinin payı önemsiz oranlarda artarken, madencilik ürünlerinin payı da son derece düşüktür. Sanayi grubu ürünleri ise bu ülkeden yapılan ithalat içinde önemli bir paya sahip bulunmaktadır. 1976 yılında yüzde 98,3 olan sanayi grubunun payı 1987 yılında yüzde 97,2 olarak gerçekleşmiştir.

İngiltere ile dış ticaretimiz 1995 yılına kadar sürekli açıklar vermiştir. 1995 yılında 1830,0 milyon dolar ithalat hacmine karşın 1136,0 milyon dolar ihracat ile 694,0 milyon dolar açık vermiştir.

Fransa'nın dış ticaretimizdeki payı, diğer üç topluluk üyesi ülke kadar önemli bulunmamaktadır. Dönemin içinde genel dış ticaret hacmi içinde bu ülke yılda ortalama yüzde 9,6 oranında yer tutarken, ithalatımızda yılda ortalama yüzde 12,9'luk payla son dönemlerde İngiltere'nin yerini alarak ithalatımızda üçüncü konuma gelmiştir. İhracatımızda ise yılda ortalama yüzde 10,3'lük payla en fazla ihracat yapılan üye ülkeler içerisinde dördüncü konumda yer almaktadır.

Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'dan oluşan Benalux devletleri, gerek ihracatımız gerekse ithalatımız içinde küçük bir paya sahip olmuşlardır. Bu ülkelerin ihracatımızdaki payı ortalama yüzde 9,9'luk payasahip iken ithalatımızdaki payı ise 11,6'dır.

Topluluk üyesi Danimarka ve İrlanda, ihracat ve ithalatımızda küçük bir paya sahiptir. Yunanistan'la olan dış ticaretimiz ise diğer ülkelere nazaran sürekli açık veren

ticaret dengesi, bu ülke ile 1990 yılından itibaren ihracat fazlası vermiştir.1995 yılı itibariyle ihracatımız 210,0 milyon dolar iken ithalatımız 201,0 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1995 yılında AT'na katılan İsveç, Finlandiya ve Avusturya ise özellikle ithalatımız açısından bu pazarlara doğru bir yönelme olmutur. İhracatımız içindeki payları ise önemsiz denecek kadar az bir paya sahiptir. Bu üç ülkenin 1995 yılı itibariyle toplam ithalatımızdaki payı yüzde 1,7 iken ihracatımızdaki payı ise yüzde 1,3 olarak gerçekleşmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AT GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

1. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bir ekonomi bütünleşme hareketi olan gümrük birliği, üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin sıfırlanması yanında, üçüncü ülkelerle olan ticaretle ortak bir gümrük tarifesinin kullanılması esasına dayanır. Bu nedenle de üye ülkelerin daha önce birlik dışı ülkelerle yaptıkları ticaretin birlik içine kayması şeklinde bir sonuç ortaya çıkması beklenir. Bu etki “Ticaret saptırıcı etki” olarak anılmaktadır. Bunun yanında daha önce gümrük vergisi uyguladığı için yerli üretimin tercih edildiği bazı mallarda, gümrük birliği sonrasında üye ülkelerden ithalat başlayabilir. Bu şekilde ortaya çıkan etkiye de “ticaret yaratıcı etki” denilmektedir. Ticaret yaratıcı etki dünya refahına bir katkı olarak değerlendirilirken, ticaret saptırıcı etki dünya refahından bir azalmaya neden olmakta, zira kaynak kullanımında etkinliği düşürmektedir.

Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri “statik etkiler” olarak karşımıza çıkarken, birliğin gelişimine ve üye ülkelerdeki ekonomik yapılanmalara bağlı olarak zaman içinde “Dinamik etkiler”de ortaya çıkmaktadır. Dinamik etkilerin başında firmaların daha büyük pazar için üretim yapmalarından kaynaklanan ölçek ekonomilerinden yararlanmaları ve böylece içsel ve dışsal tasarrufların elde edilmesi gelmektedir.

Gümrük birliğinin ekonomik entegrasyon biçimi olarak meydana getireceği statik etkiler daha çok “Ticaret Yaratıcı” ve “Ticaret Saptırıcı” gibi statik refah etkileri ile ölçek ekonomileri, yatırımlar ve rekabet düzeyindeki değişimler gibi dinamik etkiler ampirik olarak ölçülmektedir. Her ölçme yöntemi kendi içinde ve varsayımları çerçevesinde anlamlı sonuçlar vermektedir:

1.1. Ölçme Yöntemleri

Gümrük Birliği'nin etkilerini ölçmeye yönelik yöntemler sınırlı sayıda olmasına karşın kullanımları oldukça yaygındır. Ölçme yöntemleri ise üçe ayrılırlar:

- i. Analitik yöntem,
- ii. Artık yöntemi,
- iii. Araştırma yöntemi.

1.1.1. Analitik Yöntem

Analitik yöntem bir ekonomik entegrasyon sonrası ekonomik değişkenlerde meydana gelebilecek gerçek değişimleri tahmin eden bir yöntemdir.

Analitik yöntemler bu özellikleri nedeniyle, ex-ante analizleri için kullanılması zorunlu bir yöntem olurlar. Ex-post uygulamalarda da kısmen analitik yöntem kullanılmaktadır¹³⁹.

Ex-post modellerde kullanılmaları durumunda, ex-post modellerde mevcut olan ve açıklanamayan değişkenlerden ileri gelen sapmalar daha da artacağı için, tahmin sonuçları daha da sapmalı hale gelir. Bu nedenle ex-post modellerde kullanılmaları elverişsizdir.

Analitik yaklaşımda entegrasyonun etkileri direkt olarak belirlenmiş bir analitik modele dayandırılır. Parametrelerin tahmini, standart istatistik ve ekonometrik teknikler kullanılarak, mevcut ampirik verilerle yapılır.

Analitik yöntemlerin artık yöntemine göre en önemli avantajı test edilmeye uygun oluşları ve entegrasyon sonrası ex-post tahminler içinde kullanılabilir olmalarıdır.

---

¹³⁹ D.G. MAYES, "The Effects of Economic Integration on Trade", Journal of Common Market Studies, 1978, Cilt: 17, s. 16.

Analitik yöntemler ayrıca hem basittirler hem de tanımlanmış ithalat fonksiyonları durumunda çok iyi sonuçlar vermeleridir¹⁴⁰.

1.1.2. Artık Yöntemi

Artık yöntemi hipotetik anti-monde durumunda ekonomik değişkenlerin alabileceği değerleri tahmin etmek için kullanılır. Entegrasyonsuz bir durumda değişkenlerin alabileceği değerler analiz edilir.

Tüm hipotetik (entegrasyonsuz durum) modellerde olduğu gibi bu yöntemde de varılan sonuçların geçerliliği değişik gözlem dönemlerine ve kullanılan varsayımlara bağlı olarak değişir. Bu yaklaşımın sonuçlarını test etme imkanı yoktur. Açıklayıcı değişken sayısı arttıkça hipotetik durumu tahmin etmekte kolaylaşır¹⁴¹.

Artık yöntemi genellikle ex-post tahminlerde kullanılır. Entegrasyonun statik ve dinamik etkilerini toplam şekilde ölçmeye imkan verir, fakat bu etkileri daha sonra bileşenlerine ayırmak mümkün değildir.

Artık yöntem ex-ante tahminlerde de kullanılmak istenirse, hipotetik durumun tahmin edilmesi gerekir ki, bu durumda tahmin sapmaları daha da çok artmış olur.

1.1.3. Araştırma Yöntemi

Araştırma yönteminde, ekonomik entegrasyonun belirli sektör ve endüstrilerdeki etkilerinin tahmini, ilgili sektör ve endüstrideki iş adamlarının ve uzmanlarının görüşlerine başvurularak yapılır.

Bu yöntem hem ex-ante, hem de ex-post analizlerde kullanılır. Bu analizlerde zaman zaman analitik yöntemler ve saha çalışmaları da kullanılır¹⁴².

¹⁴⁰ D.G. MAYES, a.g.e., s. 19.

¹⁴¹ D.G. MAYES, a.g.e., s. 4.

¹⁴² P. ROBSON, *The Economics of International Integration*, 3 rd edition. Routledge, London, 1993, s. 241.

1.2. Statik Etkileri Ölçme Yöntemleri

Bir ekonomik entegrasyonun ekonomik değişkenler üzerinde özellikle kısa dönemde meydana getirdiği değişimleri ölçmeyi amaçlar. Geleneksel olarak ex-ante ve ex-post olmak üzere iki temel analiz yöntemi kullanılır.

Kullanılan modeller ve varsayımlar kendi içlerinde değerlendirilmesine karşın, bu modellerde kullanılan değişkenler dört grupta toplanabilir;

- i. İthalatçı ülkedeki davranışları belirlemeye çalışan (ekonomik aktivite, nüfus, fiyatlar, talep baskısı vb.) ekonomik değişkenler.
- ii. İhracatçı ülkedeki davranışları belirlemeye çalışan (ekonomik aktivite, nüfus, fiyatlar, arz baskısı vb.) ekonomik değişkenler.
- iii. İthalatçı ve ihracatçı iki ülke arasında ticaret hacmini belirlemeye çalışan (coğrafi durum, ticaret tercihleri vb.) özel değişkenler.
- iv. Ekonomik entegrasyon dışı kalmış ülkelerin davranışlarını açıklamaya yönelik (ithalat, ihracat, fiyatlar, ekonomik aktiviteler vb.) değişkenler¹⁴³.

1.2.1. Ex-ante Yöntemler

Bir ekonomik entegrasyonun statik etkileri ex-ante olarak, entegrasyon öncesi ampirik veriler kullanılarak bazı esneklik ve değişim oranlarının hesaplanması yoluyla tahmin edilir.

Bu yaklaşımın öncülüğünü Verdoorn (1952) yapmıştır. Avrupa Topluluğu gümrük birliğinin etkilerini, dış ticaret matrisleri ile tahmin etmeye çalışmıştır. Verdoorn (1952)'yi, Balassa (1967) ve Kreinin (1972) izlemiştir¹⁴⁴.

Ex-ante yöntemi planlanan bir ekonomik entegrasyonun veya genişletilmesi planlanan mevcut bir entegrasyonun meydana getireceği ekonomik değişimleri ölçmeyi

¹⁴³ D.G. MAYES, a.g.e., s. 2.

¹⁴⁴ P. ROBSON, a.g.e., s. 239.

amaçlar¹⁴⁵.

Mayes (1978)'e göre ex-ante modeller, ex-post modellere göre ileriye dönük tahminlerde daha az endojen (içsel) ve daha fazla exzojen (dışsal) değişkene ihtiyaç duyar¹⁴⁶.

Geleceği tahmin etmenin zor bir süreç olmasına karşın, ex-ante modeller genellikle basit olarak belirlenirler ve çoğunlukla ithalat talep fonksiyonlarına dayalı denklemleri içerirler. Bu modellerde entegrasyonun “Ticaret Yaratma” etkisini tanımlamak için, gelir ithal edilmiş veya yerli malların bir göstergesi olarak analiz edilirler. Dolayısıyla fiyatlar ve gümrük tarifelerindeki değişmelerin, ithalat düzeyindeki değişmeleri belirlediği varsayıldığı için, Ticaret Yaratma etkisi de belirlenmiş olur.

Entegrasyonun “Ticareti Saptırma” etkisini tahmin etmek için ise entegrasyon içi ülkeler ve dışı ülkeler arasındaki fiyatların ikame esneklikleri tahmin edilir.

Ex-ante yöntemlerine yöneltilen en ciddi eleştiri, ex-ante yöntemlerin entegrasyon öncesi verileri kullanarak tahmin ettikleri parametrelerin entegrasyon sonrası da aynı kalacağı ve değişmeyeceği yolundaki varsayımlarıdır¹⁴⁷.

1.2.2. Ex-post Yöntemler

Ex-post yöntem gerçek bir entegrasyon durumu ile entegrasyonsuz bir durum arasındaki farkın ekonomik değişkenler üzerinde doğuracağı etkileri ölçer.

Artık yaklaşımı ile ex-post olarak ekonomik entegrasyonun etkilerini ölçmek daha elverişlidir. Ex-post ölçümlerde Balassa (1967) öncü olmuştur.

¹⁴⁵ K. ANDERSON - R. BLACKHURST, **Regional Integration and The Global Trading System**, Harvester - Wheatsheaf, Exeter, 1993, s. 62.

¹⁴⁶ D.G. MAYES, a.g.e., s. 2.

¹⁴⁷ R. DAYAL - N. DAYAL, “Trade Creation and Trade Diversion: New Concepts, New Methods of Measurement”, Archiv, Cilt: 13, 1977, s. 125.

Ex-post ölçümlerde, anti-monde belirlenmesi çok önemlidir. Entegrasyonsuz bir durumdaki ekonomik değişkenlerdeki değişimler entegrasyon öncesi verilere dayanılarak yapılan tahminlere göre belirlenir. Tarihsel deneyimlerden yararlanmaları nedeniyle araştırmalara bir süreklilik kazandırır, fakat bu yöntem entegrasyon sonrası hipotetik dönemdeki gelişmeleri belirleyememektedir¹⁴⁸.

1.2.3. Anti - Monde Kavramı

Ekonomik entegrasyonların etkilerini ölçme yöntemleri içinde çok sıkça kullanılan “Anti-Monde” Vinelle (1965) tarafından kullanıma sokulmuştur. Fransız kökenli olan bu kavram “dünyasız, dünya karşıtı” hayali bir durumu gösterir. Ekonomik entegrasyonun değişik faktörler üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için değişkenlerin hipotetik (entegrasyonsuz durum) değerlerinin bulunmasına anti-monde denir.

Ekonomik entegrasyonun ticari akımlar üzerinde özellikle ithalat değişkeni (M) üzerinde etkili olduğu kabul edilir. Entegrasyonun ithalat değişkeni üzerindeki etkileri (ΔM), ithalatın anti-monde değerinin ex-post veya ex-ante olarak tahmin edilmesiyle ölçülür.

Ex-post tahmin için (entegrasyon sonrası), ithalatın alacağı hipotetik değer (M^{**}) den, ithalatın entegrasyon sonrası aldığı gerçek değer (M^*) çıkarılırsa, ithalatın anti-monde değeri (ΔM) bulunmuş olur. M^{**} değeri ise entegrasyon öncesi ithalat değerine (M_0) bakılarak tahmin edilir. Ex-ante tahmin için ise (entegrasyon öncesi) M'nin anti-monde değerini bulmak istersek bu durumda, M^{**} yanında M^* değerini de tahmin ederiz ΔM ise bu iki değer arasındaki farka eşittir.

Anti-monde, ex-ante ve ex-post ölçümlerde artık yaklaşımı uygulaması durumunda kullanılır. Anti-monde kavramının içine girecek değişkenlerin ne olabileceği konusunda bir sınırlama yoktur, bu durum araştırma konusuna göre değişir. Bu nedenle araştırma

¹⁴⁸ A.M. El-Agraa, *Economics of The European Community*, 3 rd. edition, Phillip Allan, Cambridge, 1990, s. 132.

konusu içinde her değişkenin bir anti-monde değerini bulmak mümkündür¹⁴⁹.

1.3. Dinamik Etkileri Ölçme Yöntemleri

Ekonomik entegrasyonun ekonomik değişkenler üzerindeki uzun dönemli ve kalıcı etkilerini ölçmeyi amaçlayan analizlere dinamik etkileri ölçme yöntemleri denir.

Entegrasyonun statik etkilerinin boyutları, entegrasyona katılan ülkelerin milli gelirlerinin küçük yüzdeleri olarak ifade edilmelerine karşın, dinamik etkilerin daha büyük oranlı olarak ortaya çıktıkları gözlemlenmiştir. Bunun temel nedeni, ekonomik yapı ve teknolojik düzeyi sabit iken tarifelerdeki değişmelerin ithalat üzerindeki etkilerini analiz eden modellerin sabit üretim maliyeti varsayımı ile yapılmış olmalarıdır.

Buna karşın ekonomik değişkenlerin değişme hızlarını, teknolojik değişmeyi ve değişir maliyet yapılarını dikkate alan dinamik analizler, statik kısa dönemli analizlere göre çok daha fazla değişken üzerindeki değişimleri ölçebilmektedir.

Ekonomik değişkenler arasındaki içsel ve dışsal etkilerin boyutlarını ampirik olarak belirlemek ve bunları ekonomik entegrasyon ile ilişkilendirmek oldukça zor bir süreç olduğu için, dinamik etkilerin ölçümü genellikle ölçek ekonomileri, yatırımlar, endüstri içi ticaret gibi konularla sınırlanmaktadır¹⁵⁰.

1.4. Ölçme Yöntemlerinin Değerlendirilmesi

Ekonomik entegrasyonların ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini (statik ve dinamik) ölçmeyi amaçlayan yöntemlerin eleştirisel değerlendirilmesi daha çok bu yöntemlerin güvenilirlikleri çerçevesinde yapılabilir.

Lipsey (1977) ticari akımlarda entegrasyona bağlı olarak meydana gelen

¹⁴⁹ G. ERLAT, **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri: Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ex-ante Ölçülmesi**, AITIA, Ankara, 1980, s. 146-147.

¹⁵⁰ K. ANDERSON, R. Blackhurs, a.g.e., s. 62.

değişmelerin etkilerinin entegrasyon süresi uzadıkça azalacağını bu nedenle yapılan analizlerin kısa dönemli etkileri ortaya çıkabileceğini, uzun dönemli etkilerin varlığının entegrasyonun uyardığı büyüme oranları içinde olabileceğini, fakat bunların etkilerinin tam olarak ölçülemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle yapılan ampirik çalışmalarda daha çok kısa dönemli ve statik bir yapıda olmaktadır¹⁵¹.

Ampirik çalışmalarda Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırma etkilerinin değişik yöntemlerle tanımlanması, bu etkilerin vinerci anlamlarını değiştirmemektedir.

Ampirik çalışmaların büyük bir çoğunluğu uluslararası dış ticaret verileri ile ticaret akımları üzerindeki TY ve TS etkilerini ölçmekte, üretim ve büyüme değişkenlerini ihmal etmektedir.

Ekonomik entegrasyonların etkilerinin temelde ithalat değişkenine bağlı olarak ortaya çıktığı dikkate alındığında istatistiksel çalışmalarında bu değişkenin fonksiyonu üzerinde yoğunlaşmalar doğal olmaktadır.

Buna karşın bu fonksiyonun tahmin edilmesinde ex-ante tahminlerde esnekliklerin doğru olarak tahmin edilmesi çok önem kazanır. Çünkü tarifelerin değişimi nedeniyle elde edilen esneklik değerleri genellikle fiyat değişmelerinin yarattığı esneklik değerlerinden daha büyüktür. Ortak gümrük tarifesinin sıfırlanması veya büyük ölçüde indirilmesi ithalat üzerindeki etkisi, fiyat değişimlerine göre daha fazla olacaktır. Buna karşın bu etki kısa dönemli olacağı için ileriye dönük ex-ante tahminlerde kısa dönemli olacaktır.

Ex-post yöntemler ise entegrasyonsuz durumda, otonom fiyat değişmeleri, tarife ve tarife dışı engeller, dış ticaretin Liberazasyonu vb. değişkenleri dikkate almadan sadece gelir, tüketim vb. makro değişkenleri kullanarak ithalat fonksiyonu tahmin ettikleri için, güvenilirlikleri ex-ante yöntemlerine göre daha düşüktür.

Ex-ante ve ex-post ölçümlerin, çok kısıtlayıcı varsayımlarla yapıldıkları ve

¹⁵¹ R.G. LIPSEY, *The Theory of Customs Unions: A General Equilibrium Analysis*, Nicolson, London, 1970, s. 37-38.

uyguladıkları dönemler itibariyle kabul edilmeleri, gerektiği yolundaki eleştiriler kabul görmemektedir.

2. EKONOMETRİK MODELLERDE PARAMETRELERİN TAHMİNİNDE KULLANILAN İSTATİSTİKSEL YÖNTEM

Türkiye-AT gümrük birliğinin Türk Dış Ticareti üzerinde meydana getireceği statik ve dinamik etkilerin ölçümü amacıyla oluşturulan modellerde istatistiksel yöntem olarak, “Çoklu Regrasyon Yöntemi” kullanılmıştır.

Oluşturulan modellerde parametrelerin tahmininde ise parametre tahmininde, en tarafsız tahmini vereceğini kabul ettiğimiz “En Küçük Kareler Yöntemi” kullanılmıştır.

Ekonometrik tahminlerin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadıklarının değerlendirilmesinde ise t ve F testleri ile otokorelasyon içinde Durbin-Watson (D.W) istatistiğinden yararlanılmıştır.

Kullandığımız istatistiksel yöntem ile ilgili açıklamalar aşağıda verilmiştir.

2.1. Çoklu Regrasyon Yöntemi

Regrasyon Analizi aslında bir tahminleme tekniğidir. Diğer bir deyişle regrasyon; bilinenlerden yararlanıp bilinmeyen durumların tahmin edilmesinde kullanılan bir tekniktir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi önce tespit, sonra da kurulan regrasyon modeli ile çevresinde bağımsız değişkendeki herhangi bir değişimin bağımlı değişkende meydana getireceği değişmeyi tahmin etmeye imkan verir. Burada önemli nokta model parametrelerini tahmininde kullanılacak veri adetini ve dönemini hatayı en aza indirebilecek derecede tespit etmek ve matematiksel modeli bağımlı ve bağımsız değişken veya değişkenler arasındaki ilişkiyi en anlamlı bir biçimde yansıtmak şeklinde kurmaktır¹⁵².

¹⁵² Uğur, KORUM, *Matematiksel İstatistiğe Giriş*, A.Ü.S.B.F. Yay.No: 543, 3. Baskı, Ankara, 1995, s. 319.

İstatistik teorisinde Çoklu Regrasyon ilişkisinin en genel gösteriş şekli;

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_k X_{ik} + \varepsilon_i \quad (i = 1, 2, 3, \dots, n)$$

dir. Bu ilişkide her parametre için ilgili bir değişkenin varolduğu görülür.

Bu fonksiyonel ilişki matris cebri notasyonu ile;

$$Y = X\beta + \varepsilon$$

şeklinde yazılabilir. Ana kütle ile ilgili gözlem sayısı her değişken için N'dir. ε ; hata terimi ifade eder. Hata terimleri; ortalaması sıfır ve standart sapması σ olan normal dağılıma sahip terimlerdir.

X_k ; k tane bağımsız değişkeni ifade eder. Y ise bağımlı değişkendir. Modelde β ile gösterilen terimler, bilinmeyen parametrelerdir. β_0 ise sabit terimdir ki bütün X'ler sıfır olduğundan bağımlı değişken Y'nin alacağı ortalama değeri gösterir. $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ degrasyon katsayıları; çoklu regrasyon analizinde X'lerin verilen değerleri için Y'nin beklenen değerini veya ortalamasını ifade ederler.

2.2. Çoklu Regrasyon Yönteminin Varsayımları

Regrasyon analizinde, doğrusal regrasyon modelinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren parametrelerin kestiriminden önce, yapılan bu kestirimlerin ana kütle parametre değerlerine yakınlığının test edilebilmesi için bazı varsayımlar gözönünde bulundurularak, öncelikle bu varsayımların sağlanıp sağlanmadığı araştırılır. Çünkü parametrelerin tahmininde ve tahminlerin güvenilirliğinin test edilmesinde kullanılan formüller bu varsayımların gerçekleştiği durumlar için söz konusudur. Bu nedenle parametre kestirimlerinin güvenilirliği aşağıda kısaca değineceğimiz söz konusu varsayımların gerçekleşmesine bağlıdır.

i - Hata terimi rassal değişkendir

Hata terimi, pozitif veya negatif her iki yöndeki çok sayıda sebeplerin toplamının etkisini göstermektedir. Bu nedenle hata terimi, bağımsız değişkenin her değeri için şansa bağlı olarak pozitif, negatif veya sıfır değerlerini belli bir ihtimalle alabilmektedir¹⁵³.

ii- Hata teriminin aritmetik ortalaması sıfırdır

Birinci varsayıma göre hata terimi rassal bir değişken olduğunu belirtmiştik. Ancak hata teriminin alabileceği bütün değerler dikkate alındığında, herhangi bir X değeri için hata terimlerinin ortalaması sıfıra eşittir¹⁵⁴. Bu ifade;

$$E(u_i) = 0 \quad (i = 1, 2, 3, \dots, n)$$

şeklinde gösteriler. Hata teriminin ortalamasının sıfır olduğu varsayılınca Y'nin beklenen değeri:

$$E(Y) = E(b_0 + b_1X) + E(u) = b_0 + b_1 E(X)$$

şeklinde ifade edilir. Bu ifade X ve Y arasında ortalama sağlanan doğrusal bir ilişki olarak yorumlanabilir. Ancak X'in belli bir değerine karşılık olan bağımlı değişkenin değeri bazen Y_i'den büyük, bazen küçük olabilir. Fakat ortalama olarak X değişkeni X_i değerini aldığında, Y'de Y_i'ye eşit olacaktır. Bu durumda ortalama olarak u sıfıra eşittir¹⁵⁵.

iii- Hata teriminin varyansı değişmez yani sabittir

Hata teriminin kendi ortalamasına göre varyansı bağımsız değişkenin tüm değerleri için aynıdır. Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenin bütün değerleri için hata terimleri

¹⁵³ Şahin, AKKAYA - M.Vedat, PAZARLIOğLU, *Ekonometri I*, İzmir, 1995, s. 90.

¹⁵⁴ Özer, SERPER, *Uygulamalı, İstatistik 2*, İstanbul, 1996, s. 196.

¹⁵⁵ A. KOUTSOYIANNIS, (Çev.: Ü. Şenesen, G. Şenesen), *Ekonometri Kuramı*, Ankara, 1989, s. 183.

kendi ortalamaları etrafında aynı değişkenliğe sahiptir. Bu ifadeyi simgeleştirecek;

$$\text{Var}(u) = E(u_i - E(u))^2 = \sigma_u^2 \text{ SABİT}$$

şeklinde ifade edilen bu varsayıma sabit varyans varsayımı denir. Sabit varyans varsayımı, doğrusal regresyon modelinde kestirimlerin standart hatalarının küçük ve dolayısıyla kestirimlerin güvenilirliğini artırmakta yardımcı olur¹⁵⁶.

iv - Gözlem sayısının parametre sayısından büyük olması

Regresyon analizinde parametre kestirimlerinin yapılabilmesi için gözlem sayısının parametre sayısından fazla ($n > k$) olması gerekir. Gözlem sayısı parametre sayısına eşit ($n = k$) olduğunda yalnız bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir. $n < k$ olduğunda ise, sonsuz sayıda bir ilişki elde edilir¹⁵⁷.

v - Hata terimlerinin birbirlerinden bağımsız olması

Bu varsayıma göre, farklı gözlemlerin hata terimleri (ϵ_i, ϵ_j) birbirinden bağımsızdır. Bunun anlamı, herhangi bir ϵ_i teriminin başka bir ϵ_j ile olan ortak varyanslarının sıfıra eşit olmasıdır. Varsayım;

ϵ_i ve ϵ_j rassal değişkenler ise

$$\text{Kov}(\epsilon_i, \epsilon_j) = E(\epsilon_i) E(\epsilon_j) = 0$$

şeklinde ifade edilir. Parametre kestirimlerinin gerçek değere yakın olmasını sağlayan bu varsayımın kurulan model için sağlanıp sağlanmadığını belirlemede en çok Durbin-Watson testi kullanılır¹⁵⁸.

¹⁵⁶ A. KOUTSOYIANNIS, a.g.e., s. 55-185.

¹⁵⁷ Tümay, ERTEK, *Ekonometriye Giriş*, İstanbul, 1982, s. 117.

¹⁵⁸ Şahin, AKKAYA - M. Vedat, Pazarlıoğlu, a.g.e., s. 97.

2.3. Parametrelerin Tahmini

Regresyon modelinde yeralan parametrelerin tahmininde en küçük kareler, maksimum benzerlikler gibi farklı yöntemlerle normal denklem elde edilir. Tüm yöntemlerle aynı denklemler elde edileceğinden burada sadece en küçük kareler yönteminden söz edilecektir.

En küçük kareler yöntemi; bağımlı değişkenin gözlem ve tahmini değerleri arasındaki farkı en aza indirecek olan bir tekniktir. Bu yöntemin temeli ise gözlem değerleri arasından öyle bir doğru geçsin ki bu gözlem noktalarının doğruya uzaklıkları en küçük değeri versin¹⁵⁹.

Sözel olarak ifade ettiğimiz bu özellikleri matematiksel olarak göstermeye çalışalım.

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_n X_{in} + \varepsilon_i$$

Çoklu doğrusal modelinde;

Y_i = Bağımlı değişken

X_i = Bağımsız değişken

β_0 = Modelin sabiti, bütün değişkenler sıfır olduğunda Y_i 'nin ortalama değerine eşit kabul edilir.

ε_i = Stokastik sapma ve hata payı

Hata teriminin açık yazılımı:

$$\varepsilon_i = Y_i - (\beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_n X_{in})$$

Hata terimlerinin karelerinin toplamına A denirse;

---

¹⁵⁹ Ahmet, KILIÇBAY, **Ekonometrinin Temelleri**, İ.Ü. Yay. No. 2701, 1980, İstanbul, s.25-28.

$$A = \sum_{i=1}^n \left(Y_i - \beta_0 - \beta_1 X_{i1} - \dots - \beta_n X_{in} \right)^2$$

Parametrelere göre kısmi türevleri alınıp sıfıra eşitlendiğinde A'yı minimize edecek değerler elde edilir.

$$\frac{\delta A}{\delta \beta_0} = -2 \sum_{i=1}^n \left(Y_i - \beta_0 - \beta_1 X_{i1} - \dots - \beta_n X_{in} \right) = 0$$

$$\frac{\delta A}{\delta \beta_1} = -2 \sum_{i=1}^n X_{i1} \left(Y_i - \beta_0 - \beta_1 X_{i1} - \dots - \beta_n X_{in} \right) = 0$$

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

$$\frac{\delta A}{\delta \beta_n} = -2 \sum_{i=1}^n X_{in} \left(Y_i - \beta_0 - \beta_1 X_{i1} - \dots - \beta_n X_{in} \right) = 0$$

Sonuç olarak normal denklemler şöyle ortaya çıkar.

$$\sum_{i=1}^n Y_i = \beta_0 + \dots + \hat{\beta}_n \sum_{i=1}^n X_{in}$$

$$\sum_{i=1}^n Y_i X_{i1} = \hat{\beta}_0 \sum_{i=1}^n X_{i1} + \dots + \hat{\beta}_n \sum_{i=1}^n X_{in} X_{i1}$$

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

$$\sum_{i=1}^n Y_i X_{in} = \hat{\beta}_0 \sum_{i=1}^n X_{in} + \dots + \hat{\beta}_n \sum_{i=1}^n X_{in}^2$$

Bunlar çok değişkenli doğrusal model için normal denklemler olarak adlandırılır.

Bu denklemlerin çözümü sonunda,

$$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$$

parametrelerinin en küçük kareler yöntemiyle elde edilen tahmin edilmiş değerleri olan,

$$\hat{\beta}_0, \hat{\beta}_1, \hat{\beta}_2, \dots, \hat{\beta}_n$$

bulunmuş olur.

Çoklu regrasyonda değişken sayısının artması ile katsayıların tahmininin güçleşeceği açıktır. Bu neden parametrelerin matrisler yardımıyla tahmin edilir. Yukarıda verilen normal denklemleri matris yardımı ile şöyle gösterebiliriz.

$$\beta = (X^T X)^{-1} X^T Y$$

Bu formül en küçük kareler kestirimleri için temel sonuçtur¹⁶⁰.

2.4. Kestirilen Parametrelerin Anlamlılık Sınamaları

Ekonometride ana kütlede alınan bir örnek gözlenip olaya ilişkin elde edilen verilerle regrasyon denklemleri tahmin edilir. İstatistik tümevarımda en önemli dayanağımızı oluşturan bu tahminlerin isabet derecesi büyük önem taşır. Kestirimlerinin isabet derecesinin, başka bir deyimle gerçeğe yakınlığının belirlenmesinde F ve t testi gibi testlerin yanında, modeldeki değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ölçen korelasyon katsayısı da kestirimlerin isabet derecesini belirlemede kullanılır.

Regrasyon analizinde kestirimlerin güvenilirliğinin sınanmasında kullanılan ve kendi çalışmamda kullandığım testler için açıklamalar aşağıda verilmiştir.

---

¹⁶⁰ Ahmet KILIÇBAY, a.g.e., s. 75-88.

2.4.1. t Testi

Regrasyon analizinde bir parametre veya parametreler kombinezonunun açıklanan değişken üzerinde etkili olup olmadığının belirli bir önemlilik derecesinde yapılmasında kullanılan istatistiksel bir testtir.

t testi için;

$$H_0 : \beta_0 = 0$$

$$H_1 : \beta_1 \neq 0$$

hipotezi kurulur. H_0 hipotezi parametre (β)'nin açıklanan değişken üzerinde meydana gelen değişimleri açıklamada bir etkisinin olmadığını, alternatifi H_1 ise bunun tersinin geçerli olduğunu savunur. Bu hipotezlerden hangisinin doğru olduğunu bulmak için, regrasyondan elde edilen t tahmin değeri istatistiksel olarak belirli önemlilik derecesinde hesaplanan t tablo değeri ile karşılaştırılır.

Eğer, t - tahmin > t - tablo ise, H_0 hipotezi red, H_1 hipotezi kabul edilir. Aksi durumda, H_0 kabul H_1 red edilir.

t - tablo değerini bulmak için, (n-k) serbestlik düzeyinde belirli bir önemlilik derecesi (α) kullanılarak, standart olarak hazırlanmış t istatistik tablosu kullanılır. t tahmin değeri için ise;

$$t = \frac{\beta_k - \beta_k}{S\beta_k}$$

formülü kullanılır.

Belirli bir α derecesinde t testi yapmaya bir alternatif olarak, t-tahmin değerinin mutlak değerinin büyüklüğüne bakılarak ilgili değişkenin açıklanan değişkenle arasında ne derece sıkı bir ilişki bulunduğu hakkında birdeğerlendirme yapılabilir. Kabaca, $|t| < 2$ zayıf bir ilişkiyi, $2 \leq |t| \leq 3$ orta derecede sıkı bir ilişkiyi, $|t| > 3$ ise sıkı bir ilişkiyi

belirtir. $|t|$ ne kadar küçük olursa ilişki o derece zayıf, $|t|$ ne kadar büyük olursa ilişki o denli kuvvetlidir. Bu değerlendirme serbestlik derecesi çok küçük olmadıkça ($n-k < 10$) oldukça tatminkar sonuçlar verir¹⁶¹.

2.4.2. F Testi

F testi, regrasyonda iki ayrı anlamlılık sınavında kullanılır. Bunlar regrasyon denkleminin bütünüyle anlamlılığının sınavması ve korelasyon katsayısının anlamlılığının sınavmasıdır.

2.4.2.1. Regrasyon Katsayılarının Anlamlılığının Sınavması

Regrasyon analizinde F testi, birden çok bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkili olup olmadığını anlamak amacıyla uygulanabilir¹⁶². Diğer bir deyişle F testi ile bağımlı değişken Y'nin açıklayıcı değişkenlerin hepsiyle doğrusal olarak bağımlı olup olmadığını F testi ile sınavabilir. Ayrıca F testi sonucunda Y ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olduğu sonucuna varılmasına rağmen, bu ilişkinin hangi değişken nedeniyle meydana geldiğini belirtmez.

Modeldeki değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığını belirlemek için hipotezler şu şekilde formüle edilir;

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0$$

$$H_1 : \beta_1 \neq \beta_2 \neq \dots \neq \beta_k = 0$$

H_0 hipotezi, bağımlı değişken ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını, yapılan parametre kestirimlerinin isabetli olmadığını ifade eder.

¹⁶¹ Tümay, ERTEK, *Ekonomiye Giriş*, İstanbul, 1996, s. 215-217.

¹⁶² Emel, İMİR, *Çoklu Bağımlı Doğrusal Modellerde Ridge Regrasyon Yöntemiyle Parametre Kestirimi*, A.Ü. Yayınları, Yay. No: 212, Eskişehir, 1986, s. 2.

H_1 alternatif hipotezi, parametrelerden en az ikisinin sıfırdan farklı olduğunu, dolayısıyla modelin geçerli ve anlamlı olduğunu ifade eder.

Bütün parametre kestirimlerinin anlamlılığı için yapılan F testinde, çoklu korelasyon katsayısının karesi olan R^2 'den (Belirlilik Katsayısı) yararlanılır. F istatistiğinin hesaplanmasında kullanılan formül

$$F = \frac{\frac{R^2}{(k-1)}}{\frac{(1-R)^2}{(n-1)}} = \frac{R^2 (n-k)}{(1-R)^2 (k-1)}$$

şeklindedir. Formülde;

- R^2 : Çoklu korelasyon katsayısının karesi (Belirlilik Katsayısı),
- k : modelde kestirimi yapılacak parametre sayısı,
- $(k-1)$: Bağımsız değişken sayısı,
- n : Gözlem sayısıdır.

Belirli bir anlam düzeyinde, F tablosundan $(k-1)$ ve $(n-k)$ serbestlik derecesine denk gelen değer bulunarak bu değer, hesaplanan F istatistiği ile karşılaştırılır. Hesaplanan F istatistiği, tablo F değerinden büyük ise sıfır hipotezi red edilerek modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olduğuna karar verilir.

2.4.2.2. Çoklu Korelasyon Katsayısının Anlamlılığının Sınanması

Çoklu Korelasyon Katsayısı, birden fazla bağımsız değişkenin söz konusu olduğu durumlarda, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkisinin derecesini gösterir. Ancak uygulamalarda yorumun daha kolay olması nedeniyle daha çok belirlilik katsayısı R^2 hesaplanır. Çünkü kısmi korelasyon katsayılarının farklı işaretler olması nedeniyle korelasyon katsayısı R 'ye (+) ve (-) hiç bir işaret verilmez¹⁶³. R^2 , uyumun iyiliğinin bir ölçüsüdür. Belirlilik katsayısı, bağımlı değişkendeki değişimin yüzde kaçının, bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ifade eder. Diğer bir ifadeyle

¹⁶³ Şahin, AKKAYA - M. Vedat, PAZARLIOĞLU, a.g.e., s. 94.

belirlilik katsayısı; kurulan çoklu regrasyon modelinin matematiksel kalıbının ne kadar doğru belirlenmiş olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Belirlilik katsayısının alabileceği değerler 0 ile +1 arasında değişir. $R^2 = 0$ durumu değişkenler arasında hiç bir ilişkinin olmadığını ifade eder. R^2 'nin 1 veya 1'e yakın değerler alması ölçüsünde, değişkenler arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğunu ve yapılan kestirimlerin isabet derecesinin yüksek olduğu söylenir. Ancak modelde yeralan değişken sayısının gözlem sayısına yaklaştığı durumlarda, belirlilik katsayısı R^2 sifıra yakın, değişkenler arasında ilişki olmadığı durumlarda da 1'e yakın değerler alabilmektedir. Özellikle açıklayıcı değişkenlerden bazılarının aralarındaki ilişkinin kuvvetli olması durumunda (Çoklu Doğrusal Bağlantı), parametre tahminlerinin standart hatalarının büyümesi, parametre tahminlerinin anlamlılığının sınanmasında, korelasyon katsayısı R 'nin de sınanmasını gerektirir¹⁶⁴.

Regrasyon katsayıların anlamlılığının sınanmasında belirttiğimiz F istatistiği formülünde F ile R^2 arasındaki ilişkiyi şöyle ifade edebiliriz; $R^2 = 0$ iken $F = 0$ dır ve R^2 arttıkça F değeri de artmaktadır. Bu nedenle bütün parametrelerin sifıra eşitliği şeklinde ifade edilen sıfır hipotezinin testiyle aynı zamanda ana kütle gerçek belirlilik katsayısının sifıra eşitliğini de test etmiş oluyoruz. Bu nedenle parametreler sifırdan farklı ise R^2 de anlamlıdır. Böylece R^2 , ayrı olarak sınamaya gerek kalmadan sınanmış olur.

Bağımlı değişken Y, bağımsız değişkenler X_i olduğunda, toplam değişkenlik; regrasyon denklemi ile açıklanan ve açıklanamayan değişkenlerin toplamına eşit olur¹⁶⁵. Bu durumda F istatistiği;

$$F = \frac{\sigma_{Y' - \bar{Y}}^2}{\sigma_{Y' - Y}^2} = \frac{\sum_1^n \left[\frac{(Y' - \bar{Y})^2}{(k - 1)} \right]}{\sum_1^n \left[\frac{(Y' - \bar{Y})^2}{(n - 1)} \right]}$$

şeklinde formüle edilir¹⁶⁶

¹⁶⁴ Şahin, AKKAYA - M. Vedat PAZARLIOĞLU, a.g.e., s. 203.

¹⁶⁵ Necla ÇÖMLEKÇİ, **Temel İstatistik**, Eskişehir, 1994, s. 446.

¹⁶⁶ Emel İMİR, a.g.e., s. 4.

2.5. Otokorelasyon

Hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olması durumuna otokorelasyon denir. Bu durum Çoklu Regrasyon modelindeki hata terimlerinin birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımına dayanır. eğer hata terimleri birbirleriyle ilişki ise, otokorelasyon varsa;

$$E(\epsilon_i, \epsilon_j) \neq 0$$

olacaktır¹⁶⁷. Otokorelasyonun olması çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. Bunlar;

- Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyen modelin yanlış seçilmesi,
- Model dışı bırakılmış değişkenlerin etkilerinin daima aynı yönde olması,
- Bağımlı değişkende belli bir yönde gelişen ölçme hatalarının varlığı,

şeklinde belirtebiliriz¹⁶⁸.

2.5.1. Otokorelasyonun Tespiti

Otokorelasyonun olması parametre tahminlerinin sapmasız olmasını engellemez. Fakat istatistiklerin standart hatalarının büyük, dolayısıyla hesaplanan değerlerinin küçük çıkmasına yol açar. Bu ise yokluk hipotezlerinin reddini zorlaştıracaktır.

Hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığının tespiti için bazı testlerin yapılması gerekir¹⁶⁹.

2.5.1.1. Durbin - Watson Testi

Durbin - Watson Testinde kullanılan d istatistiği,

---

¹⁶⁷ Emel, İMİR, a.g.e., s.14.

¹⁶⁸ Özer, SERPER, a.g.e., s.232.

¹⁶⁹ Özkan, ÜNVER - Hamza, GAMGAM, Uygulamalı İstatistik Yöntemler, Ankara,1996, s.346.

$$d = \frac{\sum_{t=2}^n (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n (e_t)^2}$$

formülü kullanılır. Bu formülde;

$$e_t = Y_t - \hat{Y}_t$$

$$e_{t-1} = Y_{t-1} - \hat{Y}_{t-1}$$

dir.

d istatistiği formülünden anlaşılacağı gibi, t ve t₋₁ dönemdeki hata terimleri arasında pozitif otokorelasyonun varlığı halinde bu terimler değerce birbirlerine çok yakındır. Bunun sonucu olarak e_t - e_{t-1} farkları ve d istatistiği küçük olacaktır. Buna karşılık t ve t₋₁ dönemlerindeki hata terimleri arasında negatif otokorelasyon bulunduğu anda e_t - e_{t-1} farkları ve d istatistiği büyük olur¹⁷⁰.

d istatistiği 0 ile 4 arasında bulunmasını şöyle ifade edebiliriz.

$$d \approx 2(1 - \hat{\rho})$$

Burada $\hat{\rho}$ otokorelasyonun katsayısının tahmini değeridir ve d istatistiği;

$$0 < d < 4$$

arasında değerler alır. Bu durumda,

$\hat{\rho} = 0$ olduğunda d = 2 ise, otokorelasyonun olmadığı,

$\hat{\rho} = 1$ ve d = 0 ise, tam pozitif otokorelasyon halini,

$\hat{\rho} = -1$ iken d = 4 olup tam negatif otokorelasyon,

söz konusudur¹⁷¹.

¹⁷⁰ Özer, SERPER, a.g.e., s.232-234.

¹⁷¹ Şahin, AKKAYA - M.Vedat PAZARLIOĞLU, a.g.e., s.364.

d 'nin değerlerinin sınırlarının belirlenmesi için Durbin-Watson d istatistiği tablosuna bakılır. Bu tabloda bazı önemlilik dereceleri için d 'nin alt (d_L) ve üst (d_U) sınırları gözlem sayısı ve parametre sayısına bağlı olarak verilmektedir. Hesaplanan d değerleri tablodan bulunacak d_L ve d_U ile karşılaştırılır¹⁷².

d istatistiği pozitif otokorelasyon testinde d_L ve d_U ile karşılaştırılır. Bu durumlar;

$d < d_L$ pozitif otokorelasyon var,

$d_U < d$ pozitif otokorelasyonun olmadığını,

$d_L \leq d \leq d_U$ Belirsiz durum,

söz konusudur.

Negatif otokorelasyon testi için $4-d_L$ ve $4-d_U$ dönüşümü yapılan kritik değerlerle karşılaştırılır. Bu durumlar ise;

$4 + d_L < d$ Negatif otokorelasyonun varlığını,

$d < 4 - d_U$ Negatif otokorelasyonun olmadığını,

$4 - d_U \leq d \leq 4 - d_L$ Belirsiz durum,

şeklinde belirtilir. Burada özel bir durum olarak $4 - d_U < d < 4 - d_L$ olduğunda hiçbir şey yapılamaz veya daha çok sayıda veri toplanır¹⁷³.

2.5.2. Otokorelasyonun Giderilmesi

Hata terimleri arasında otokorelasyonun olması parametrelerin kestirim değerini ve varyanslarını olumsuzyönde etkilendiğinden sebep-sonuç ilişkisini belirlemede sağlıklı sonuç alınamaz. Bu nedenle otokorelasyonun varlığı söz konusu ise modeldeki değişkenlerin incelenmesi veya modelin değiştirilmesi yöntemlerinden birinin kullanılması gerekir.

---

¹⁷² Emel, İMİR, a.g.e., s.16.

¹⁷³ Özer, SERPER, a.g.e., s.235-236.

2.5.2.1. Modeldeki Değişkenlerin İncelenmesi

Otokorelasyonun giderilmesinde ilk yol, modelde ihmal edilmiş olabilecek değişkenleri bulmaktır. Düşünülen değişken veya değişkenler regresyon denklemine dahil edilerek. Durbin - Watson istatistiği d'nin 2'ye yaklaşma durumu incelenir. Eğer $d \approx 2$ ise modele yeni alınan değişkenlerin o model için gerçekten etkili değişken veya değişkenler olduğuna karar verilir.

2.5.2.2. Modelin Değiştirilmesi

Otokorelasyon ilişkisi belirleyen matematiksel modelin yanlış seçilmiş olması nedeniyle ortaya çıkabilir. Bu nedenle model değiştirilip, uygun bir matematiksel model oluşturulur. Eğer hatalar arasında ilişki hala devam ediyorsa değişkenlerde dönüştürme yoluna gidilir¹⁷⁴.

---

¹⁷⁴ Emel, İMİR, a.g.e., s.17-18.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

1. MODELLERİN TANIMLANMASI VE İNCELENECEK DEĞİŞKENLERİN BELİRLENMESİ

Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Türk dış ticareti üzerindeki etkilerin bir bölümünü kısmi denge analizi ile statik ve dinamik etkiler yönünden ampirik olarak ölçmek mümkündür.

Statik etkileri ölçmek amacıyla kısa dönemli bir statik model oluşturulmuştur. Statik model, dış ticaret akımları içinde sadece gümrük tarife indirimlerinin ithalat talebinde yaratacağı değişimlerin toplumsal refah üzerindeki etkisini analiz etmeye yönelik olacaktır. Gümrük tarife indirimlerinin, fiyat ve miktar üzerinde oluşturacağı göreceli değişimler hariç ikincil piyasalardaki (emek, sermaye vb.) etkiler analiz dışı tutulmuştur.

Statik model içinde: ex-post ve ex-ante tahminler yapılacaktır. Ex-post tahminlerin temel amacı Avrupa Topluluğunda görülen genişlemenin, Türkiye'nin AT kökenli ithalatı üzerindeki etkilerin boyutlarını analiz etmektir.

Ex-ante tahminler ile, Türkiye-AT Gümrük Birliği ve Türkiye'nin AT dışında yer alabileceği varsayılan alternatif ticaret bloklarının, Türkiye'nin ithalatı üzerinde oluşturacağı etkilerini ölçmeye yönelik olacaktır. Böylece, Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin bir ekonomik rasyoneli olup olmadığı karşılaştırmalı olarak ortaya konacaktır.

Statik modelde kullanılacak analitik yöntem ile önce Türkiye'nin genel bir ithalat talep fonksiyonu oluşturulacaktır. Daha sonra bu fonksiyonun matematiksel şekli belirlenerek, Türkiye-AT Gümrük Birliği ve alternatif ticaret blokları için istatistiksel olarak tahmin edilecektir.

Ekonometrik tahminde elde edilen ithalat fiyat esneklikleri, “Karemera ve Koo” yaklaşımına göre “Ticaret Yaratma” ve “Ticaret Saptırma” denklemlerine uygulanacaktır. Böylece, Türkiye-AT Gümrük Birliği ve alternatif ticaret bloklarından ekonomik rasyonelini belirlemeye çalışacağız. Statik modelde veri dönemi olarak 1970-1994 dönemi alınmıştır.

Dinamik modelde ise, Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin en fazla etkileyeceği ve çalışmamıza uygun olacağı düşüncesiyle “Direkt Yabancı Sermaye” yatırımlarının Türk dış ticaretine yapacağı etkiler analiz edilecektir. Bu amaçla genel bir Direkt Yabancı Sermaye yatırım fonksiyonu belirlenmiştir. Daha sonra bu fonksiyon matematiksel olarak ifade edilmiş ve AT ile alternatif ticaret blokları için ekonometrik olarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Böylece, Türkiye-AT entegrasyonunun Türkiye ekonomisi üzerindeki dinamik etkilerinden birinin boyutları hakkında tahmin yapılmaya çalışılacaktır. Dinamik model için veri dönemi olarak 1975-1994 dönemi alınmıştır.

1.1. Alternatif Ticaret Bloklarının Tanımlanması

Türkiye'nin, Türkiye-AT Gümrük Birliği dışında yer alabileceği alternatif ticaret bloklarının belirlenmesinde, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının yayınladığı bültenlerde yer alan Türkiye'nin ticaret yaptığı ülke sınıflaması esas alınmıştır.

Türkiye'nin AT dışında yer alabileceği alternatif ticaret blokları, ülkelerin coğrafi yakınlıkları ve Türkiye ile olan ticaret ilişkileri dikkate alınarak 5 adet ticaret bloku oluşturulmuş ve ayrıca Türkiye'nin toplam ticaret hacmi de ayrı bir ticari blok olarak analize dahil edilmiştir. Oluşturduğumuz ticaret blokları şunlardır:

1. Avrupa Topluluğu ülkeleri ticaret bloku,
2. Diğer OECD ülkelerinin yer aldığı ticaret bloku,
3. Diğer Avrupa Ülkeleri ticaret bloku,
4. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ticaret bloku,
5. Diğer ülkeler bloku,
6. Tüm bloklar toplamı.

Statik modelde, ex-post yaklaşımı için AT ülkeleri kendi içerisinde 4 ayrı ticaret bloku olarak tanımlanmıştır. Bunlar; AT6, AT9, AT12 ve AT15 ticaret bloklarıdır.

Bu ticaret bloklarının oluşturulmasında temel amaç ise, AT'yi oluşturan 15 ülkenin, AT'ye katılım tarihlerinin gözlem dönemi 1970-1994'e göre yeniden ayarlanmasıdır. Buna göre, AT'nin özünü teşkil eden Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda, AT6'yı oluşturmaktadır. AT6'nın ise 1994 yılına kadar hiçbir yeni üye almadan Türkiye ile ticaret yaptığı varsayılmıştır. Benzer şekilde AT6'ya sonradan katılan, İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın AT9'u oluşturduğu, bu ticaret blokunda da AT6'ya benzer şekilde sanki 1970'de olduğu ve 1994 yılına kadar hiçbir üye almadan Türkiye ile bir ticari blok halinde ticaret yaptığı varsayılmıştır. Benzer şekilde AT12 ve AT15 ticari bloku belirlenmiştir.

Bu sınıflandırmada amacımız AT'nun genişlemesinin Türkiye'nin Topluluk kaynaklı ithalatımız üzerindeki etkilerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Statik modelin, ex-ante yaklaşımı için yukarıda belirtilen 5 ticaret blokuna ilaveten Türkiye'nin Toplam İthalatı da dahil edilmiştir. Ex-ante yaklaşımında yer alan bloklar içinde sadece AT ticaret bloku gözlem dönemi (1970-1994) boyunca normal bir genişleme göstermiştir.

Statik model için oluşturulan ticaret blokları aşağıda verilmiştir:

A) Ex-post Model

1. AT6
2. AT9
3. AT12
4. AT15

B) Ex-ante Model

1. Avrupa Topluluğu Ülkeleri, AT12 (Ticaret Bloku 1 = TB1)
2. Diğer OECD Ülkeleri (TB2)

3. Diğer Avrupa Ülkeleri (TB3)
4. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri (TB4)
5. Diğer Ülkeler (TB5)
6. Türkiye'nin Toplam İthalatı (TB6)

Dinamik modelde gözlem dönemi (1975-1994) için mevcut veriler ve belirttiğimiz ticaret blokları dikkate alınarak 5 ayrı blok oluşturulmuştur. Dinamik model için gözlem dönemi boyunca ülkemize gelen Net Direkt Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye ekonomisi üzerindeki eğilimini ölçmeye yöneliktir.

Türkiye'ye gelen Net direkt yabancı sermaye aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır.

1. AT ülkelerinden gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları (SB1)
2. A.B.D., Kanada ve Japonya'dan gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları (SB2).
3. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları (SB3).
4. Diğer ülkelerden gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları (SB4)
5. Türkiye'ye gelen toplam net direkt yabancı sermaye yatırımları (SB5).

1.2. Statik Model İçin Teorik Çerçeve

Ekonomik entegrasyon teorisi, Gümrük Birliği şeklinde bir ekonomik entegrasyona katılan bir ülkenin maruz kalacağı ekonomik etkilerin öncelikle ülkenin ithalatında ortaya çıkacağını ortaya koymuştur¹⁷⁵.

Açık bir ekonominin ithalat fonksiyonunun ampirik ölçümünde uluslararası iktisat teorisindeki genel uygulama, talep edilen ithal malını, gelir ve fiyat değişkenleri ile ilişkilendirmektedir¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Emin ERTÜRK, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, Bursa, 1993, s. 11.

¹⁷⁶ Çiğdem TÜZÜN, "Türkiye-AET Ortaklığında Gümrük Birliği", AT ve Türkiye, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1987, s. 51.

En basit şekliyle bir ülkenin ithalat talep miktarı t zamanında,

$$M_t = f(Y_t, P_t)$$

dir. Burada, M_t t zamanında talep edilen ithal mal miktarını, Y_t ülkenin milli gelir düzeyini ve P_t ise ithal edilen malın fiyatını ifade eder.

İktisat teorisinde, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir; ülkenin milli gelir düzeyi arttıkça, ithal mal talebi artar, bu nedenle M_t ile Y_t arasında doğrusal bir ilişki vardır. İthal edilen malın fiyatının artması ise talep miktarını düşürür. Bu nedenle M_t ile P_t arasındaki ilişki ters yönlüdür.

Yukarıdaki ithalat talep fonksiyonuna, E_t gibi değişken ilave edilerek genişletmek mümkündür. Et değişkeni gelir ve fiyat değişkenleri dışında kalan ve ithalat talep miktarının tespitinde önemli olduğu varsayılan diğer faktörleri içerir. Örneğin; ithalat rejimindeki değişiklikler gibi. Bu nedenle, M_t ile E_t arasındaki ilişkinin yönü pozitif veya negatif olabilir. Bu durumda genelleştirilmiş statik ithalat fonksiyonunun beklenen işaretleri şöyle olacaktır.

$$+, \quad -, \quad + \quad -$$
$$M_t = f(Y_t, P_t, E_t)$$

Bu fonksiyonun ölçülebilmesi için matematiksel olarak ifade edilmesi gerekir. Bu amaçla ithalat fonksiyonu doğrusal logaritmik olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla;

$$\text{Log } M_t = a_0 + a_1 \text{ Log } Y_t + a_2 \text{ Log } Y_t + a_2 \text{ Log } P_t + a_3 E_t = U_t$$

fonksiyonu ekonometrik olarak tahmin edilecektir¹⁷⁷. İktisat teorisinde, Y_t 'nin tanımlanması ülkenin milli geliri olarak yapılır. P_t 'nin tanımlanması ise genelde ya görelî fiyatlar (dış fiyatlar / iç fiyatlar) ya da reel döviz kuru şeklinde yapılır. Bu çalışmada;

¹⁷⁷ Canan BALKIR, "Uluslararası Ekonomik Bütünleşmelerinin Ticaret Etkilerini Ölçme Yöntemleri ve Türkiye - AET Uygulaması", D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, İzmir, 1991, s. 289.

— Y_t , Türkiye'nin milli geliri olarak,
— P_t , hem görelî fiyatlar hem de reel döviz kuru kullanılarak,
— E_t , 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarının özellikle dış ticaret rejiminde önemli yapısal değişiklikler yaptığı (24 Ocak 1980 kararları 2. bölümde açıklanmıştır) düşünülerek, E_t , bu yapısal değişmeyi ölçmek amacıyla kukla değişken olarak, fonksiyona alınmıştır.

1970-1994 tahmin dönemi içinde, 1980 sonrası dönemin, 1980 öncesi döneme göre daha liberal bir dış ticaret politikasına sahip olduğundan ithalat talebinde daha fazla olduğu varsayılmıştır. Dolayısıyla E_t kukla değişkenine 1 ve 0 değerleri verilmiştir.

Statik modelde yer alan 10 ticaret bloku için 4 ayrı ithalat fonksiyonu oluşturulmuştur. Ekonometrik olarak tahmin edilen ithalat talep denklemleri aşağıdaki gibidir:

$$1. \text{Log } M_t = a_0 + a_1 \text{Log } Y_t + a_2 \text{Log } P_t + U_t$$

Burada;

M_t = Reel ithalat miktarı

Y_t = Reel milli gelir

P_t = Görelî fiyatlar (yurt dışı fiyatlar / yurt içi fiyatlar)

U_t = Hata terimidir.

$$2. \text{Log } M_t = b_0 + b_1 \text{Log } Y_t + b_2 \text{Log } P_t + b_3 E_t + U_t$$

Burada (1) nolu denkleme ilaveten E_t kukla değişkeni eklenmiştir.

E_t : 1970-1979 dönemi için; 0

1980 - 1994 dönemi için, 1 alınmıştır.

$$3. \text{Log } M_t = c_0 + c_1 \text{Log } Y_t + c_2 \text{Log } D_t + U_t$$

Burada;

M_t = Reel ithalat miktarı,

Y_t = Reel milli gelir,

D_t = Reel döviz kuru,

U_t = Hata terimidir.

$$4. \text{Log } M_t = d_0 + d_1 \text{Log } Y_t + d_2 \text{Log } D_t + d_3 E_t + U_t$$

Burada 3 nolu denkleme E_t kuklak değişkeni eklenmiştir¹⁷⁸.

Yukarıdaki ithalat fonksiyonları, çoklu regrasyon tahminlemesine gidilmiştir. Denklem parametrelerinin tahmininde ise En küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tarafsız tahmini vereceği kabul edilmektedir. Tahmin edilen parametrelerin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla t ve F testleri ile otokorelasyon için Durbin-Watson testinden yararlanılmıştır. Kullandığımız yöntemin ayrıntılı açıklaması üçüncü bölümde verilmiştir. Ayrıca tahmin sonuçları TSP (Windows 3.1) paket programı ile bilgisayarda yapılmış ve sonuçları tablolar halinde düzenlenmiştir (Bakınız: Tablo 4.1 - 4.10).

1.3. Dinamik Model İçin Teorik Çerçeve

Türkiye-AT ilişkilerinde oluşturulan gümrük birliğinin en önemli dinamik etkilerinden biri, yabancı sermayenin yatırım yapma eğiliminde görülen artışlardır. Yabancı sermaye yatırımları içinde ise “Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları” Türkiye-AT ilişkilerini de, uzun dönemli ve kalıcı etkiler bırakmış bir yatırım türüdür.

Bu nedenle, Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti üzerinde oluşturduğu dinamik etkilerden en önemlisi olması nedeniyle, Türkiye'ye gelen direkt yabancı sermaye yatırımları oluşturduğumuz 4 değişik ticaret bloku ve toplam düzeyde olmak üzere 5 ayrı ticaret bloku için tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Çok Uluslu Şirketlerin yatırım yapma eğilimlerini inceleyen Çok Uluslu Şirketler

¹⁷⁸ Canan BALKIR, a.g.e., s. 290-293.

teorisinde, direkt yabancı sermaye fonksiyonu, ülkenin milli gelirinin büyüme hızına, dış ticaret rejimine, işgücü maliyeti ve niteliğine, yabancı sermaye'ye karşı uygulanan vergi rejimine ve enflasyon, devalüasyon oranlarına bağlı olarak tespit edilebileceğini ortaya koymaktadır¹⁷⁹.

Bu çalışmada, Türkiye'ye gelen direkt yabancı sermaye fonksiyonu; GSYİH, enflasyon oranı ve yabancı sermaye'ye yönelik koruma oranlarına bağlı olarak tanımlanmıştır. Buna göre; t zamanında Türkiye'ye gelen direkt yabancı sermaye;

$$DYS_t = f(GSYİH_t, e_t, PR_t)$$

dir. Burada,

$GSYİH_t$ = Türkiye'nin t zamanında GSYİH'yı

e_t = enflasyon oranını,

PR_t = koruma oranını, temsil etmektedir.

Çok uluslu şirketler teorisine göre, direkt yabancı sermaye ile GSYİH arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, GSYİH'nin yabancı şirket mallarına yönelik talebin, büyüklüğünü gösterdiği belirtilmektedir. GSYİH'nin büyüklüğü oranında direkt yabancı sermaye'nin artması beklenir.

Direkt yabancı sermaye ile enflasyon "e" arasında ise negatif yönlü, yani ters orantılı bir ilişki olduğu kabul edilir. Enflasyon oranının yüksekliği ölçüsünde, ülkenin ekonomik istikrarı bozulacağından, yabancı şirketlerin bu istikrarsızlık ortamında yatırım yapmaktan kaçınacakları beklenir¹⁸⁰.

Koruna oranları "PR" ile direkt yabancı sermaye arasındaki ilişki ise pozitif yönlü veya negatif yönlü olabilir. Direkt yabancı sermayenin önündeki yatırım engelleri kaldırılması, yabancı şirketlerin yatırım eğilimini artıracığı umulur. Bu nedenle direkt

¹⁷⁹ Mehmet, GENCELİ, *Yabancı Sermaye'nin Duyarlık Analizi*, İTÖ Yayını, İstanbul, 1991, s. 84.

¹⁸⁰ N. HOOD, S.YOUNG, *The Economics of Multinational Enterprise*, Logman, London, 197, s. 68-70.

yabancı sermaye ile koruma oranları arasındaki ilişki pozitif veya negatif olabilir. Dolayısıyla direkt yabancı sermaye fonksiyonu'nun işareti;

$$DYS_t = f(GSYIH_t, e_t, PR_t)$$

olarak beklenir¹⁸¹. Bu fonksiyonu Türkiye-AT Gümrük Birliği açısından genişletmek için, Türkiye'nin 1987 yılında AT'na tam üye olmak için yaptığı başvurunun etkisi bir kukla değişken ile AT'nun etkisi ile fonksiyona eklenmiştir. AT'nun etkisinin ne olacağı hakkında önceden bir yargıya varmak imkansızdır.

Direkt yabancı sermaye'nin tahmin edilmesinde kullanılacak matematiksel model aşağıdaki gibi olacaktır.

$$\text{Log } DYS_t = \beta_0 + \beta_1 \text{Log } GSYIH_t + \beta_2 \text{Log } e_t + \beta_3 \text{Log } PR_t + \beta_4 D_t + U_t$$

Burada;

DYS_t = Direkt yabancı sermaye miktarı,

e_t = Enflasyon oranı,

PR_t = Yabancı Sermayeye karşı koruma oranı,

D_t = Kukla değişken,

1975 - 1987, 0

1988 - 1994, 1

U_t = Hata terimidir.

Ekonometrik tahminde kullanılan değişkenlerin tanımlanmasında izlenen yol ise, Türkiye'ye gelen direkt yabancı sermaye için net direkt yabancı sermaye'nin direkt yabancı sermaye'den farkı alınmıştır. Çünkü bulunan değerler işletme sermaye stokundaki artış ve azalışları vereceğinden bu değerler modelin bağımlı değişkeni olarak kullanılmıştır.

¹⁸¹ N. HOOD, S. YOUNG, a.g.e., s. 29-32.

1.4. Modellerin Tahmininde Kullanılan Değişkenler

Statik modeli oluşturan 4 tip talep fonksiyonu'nun ticaret bloklarına göre ve toplam düzeyde ekonometrik olarak tahmin edilmesi ile dinamik modeli oluşturan bölgesel ve toplam düzeydeki net direkt yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen fonksiyon ekonometrik olarak tahmin edilmesinde kullanılan değişkenlerin kısıtlamaları aşağıdaki gibidir.

I. Statik Model

1. Ex-post Tahminler İçin

LR AT6 : AT6'dan yapılan ithalat tutarı, reel ECU

LR AT9 : AT9'dan yapılan ithalat tutarı, reel ECU

LR AT12 : AT12'den yapılan ithalat tutarı, reel ECU

LR AT15 : AT15'den yapılan ithalat tutarı, reel ECU

2. Ex-ante Tahminler İçin

LR TB1 : AT12'den yapılan ithalat, reel ECU

LR TB2 : Diğer OECD Ülkelerinden yapılan ithalat, reel A.B.D. doları cinsinden.

LR TB 3 : Diğer Avrupa Ülkelerinde yapılan ithalat, reel A.B.D. doları cinsinden.

LR TB4 : Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinden yapılan ithalat, reel A.B.D. doları cinsinden.

LR TB5 : Diğer ülkelerden yapılan ithalat, reel A.B.D. doları

LR TB6 : Türkiye'nin yaptığı toplam ithalat, reel A.B.D. doları.

Hem ex-post, hem de ex-ante tahminlerde bağımsız değişken olarak kullanılan diğer değişkenler için kullanılan kısaltmalar ise şunlardır;

- LR GSMHE : Türkiye'nin GSMH'sı, reel ECU cinsinden
- LR GSMHD : Türkiye'nin GSMH'sı reel A.B.D. doları cinsinden
- L AT TR : AT12 ile Türkiye arasındaki görelî toptan eşya fiyatları indeksi
(1980=100)
- LR USTR : A.B.D. ile Türkiye arasındaki görelî toptan eşya fiyatları indeksi
(1980=100)
- LPFİ : Türkiye'nin ham petrol fiyat indeksi, dolar olarak (1980=100)
- LR KUR1 : Reel ECU, (ECU / TL)
- LR KUR2 : Reel ABD doları (... / TL)
- D : Kukla değişken (Dummy),
1970-1979 dönemi için, 0
1980-1994 dönemi için, 1

II. Dinamik Model

- LR SB1 : AT12'den gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları, reel (TL cinsinden)
- LR SB2 : A.B.D. Kanada ve Japonya'dan gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları, reel TL. cinsinden
- LR SB3 : Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları, reel TL cinsinden
- LR SB4 : Diğer ülkelerden gelen net direkt yabancı sermaye yatırımları, reel TL cinsinden,
- LR SB5 : Türkiye'ye gelen toplam net direkt yabancı sermaye yatırımları, reel TL cinsinden,
- LR GSYİH: Türkiye'nin GSYİH'sı, TL cinsinden
- LR RKO : Reel koruma indeksi, reel (TL cinsinden)
- LTEFE : Türkiye'nin toptan eşya fiyatları
- D1 : Kukla değişken (Dummy),
1988 Öncesi dönem için, 0
1988 Sonrası dönem için, 1

2. STATİK VE DİNAMİK MODELLERİN TAHMİN SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Statik ve dinamik modeller için ekonometrik olarak tahmin edilen fonksiyonların sonuçları her bir ticaret bloku için ayrı ayrı tablolar halinde, “Tablo: 4.1-4.10” da verilmiştir.

2.1. Statik Modelin Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Ex-post ve Ex-ante yaklaşım için tahmin edilen ticaret blokları ile ilgili ithalat fonksiyonları içinde, AT bloku için yapılan tahminlerde, işaret, katsayı büyüklüğü ve istatistiksel testlere uygunluk bakımından, “4. tip” ithalat fonksiyonu “en iyi” tahminleri verdikleri sonucuna varılmıştır.

AT ticaret bloku dışında kalan diğer bloklar için ise,

— Diğer OECD ülkeleri ticaret bloku (TB2) için 3. tip,

— Diğer Avrupa ülkeleri ticaret bloku (TB3) için 2. tip ithalat fonksiyonu tahminlerinin, oluşturulan modelin işaret ve katsayı beklentilerine uydukları ve anlamlılık testlerden geçtikleri görülmüştür.

Toplam düzeydeki ithalat fonksiyonu (TB6), diğer ülkelerin oluşturduğu ticaret bloku (TB5) ve Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin oluşturduğu blok (TB4) için en iyi sonucu 4. tip ithalat fonksiyonu olduğu görülmektedir.

Tahminlerin doğrusal Logaritmik olarak yapılması nedeniyle, bloklardan yapılan ithalatın gelir ve fiyat esneklikleri, gelir ve fiyat bağımsız değişkenlerin katsayılarıdır. Bu çalışmada gözlem dönemi boyunca bu kısa dönemde ithalatımızı etkileyen en önemli faktörün, Türkiye'nin milli gelirindeki değişimin olduğu görülmüştür. İthalatın fiyat esnekliği ise, bağımsız değişken olarak reel döviz kuru kullanılması durumunda, görelî

fiyatlara göre daha iyi sonuçlar vermiştir. İthalatın reel döviz kuruna göre duyarlılığının artması, ekonomik politikamız açısından dikkate alınması gereken bir etkidir. Böylece Gümrük Birliği'nin kısa dönemdeki negatif etkilerini (İthalat patlaması gibi) asgariye indirmek mümkün olabilir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ticaret bloku (TB4) hariç, tüm diğer ticaret blokları için ithalat fiyat esnekliği negatif işaretli bulunmuştur. Bu ticaret bloku ithalat talep denklemi tahmin sonuçları Tablo: 4.8'de verilmiştir. TB4 için elde edilen ithalat fiyat esnekliğinin pozitif olması beklentilerin aksine olmamıştır. Çünkü bu ticaret blokunda yapılan ithalatın neredeyse tamamını ham petrol ve türevlerinden oluşması ve bu ürün grubunun Türkiye için ikame edilemez bir enerji kaynağı olması nedeniyle, fiyat katsayısının işareti pozitif çıkmıştır.

24 Ocak 1990 Ekonomik İstikrar tedbirlerinin Türk ekonomisinde yarattığı yapısal dönüşüm ve dış ticarete ithalat kolaylaştırıcı karar ve düzenlemeler tüm bloklardan ithalatı arttırıcı bir nitelikte olduğu görülmektedir.

İthalatın gelir ve fiyat esneklikleri arasında büyüklük açısından diğer ülkeler ticaret bloku (TB5) hariç, diğer ticaret blokları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. TB5 için ithalat talep denklemi tahminleri Tablo: 4.9'da verilmiştir. Bu ticaret bloku, gelir esnekliği ve fiyat esnekliği tüm diğer bölgelere nazaran aşırı yüksektir. Diğer ülkeler ticaret blokunda, gelir esnekliği 0,86 iken, TB2'nin 0,85, TB3'ün 0,67 olarak bulunmuştur. AT blokları için gelir esnekliği, 0.68 ile 0.83 arasında tahminlenmiştir. En düşük gelir esnekliği ise TB4 için 0.31 olarak bulunmuştur. Toplam ithalatın (TB6) için gelir esnekliği ise 0.64 olarak tahmin edilmiştir.

Diğer ülkeler ticaret blokunda (TB5) ithalatın fiyat esnekliği oldukça yüksek olması, bu bloktan yapılan ithalatın belirlenmesinde, fiyat değişkeninin, gelir değişkeninden daha önemli olduğu sonucunu verir. Bu blokta -1,37 olan fiyat esnekliği, diğer Avrupa ülkeleri ticaret blokunda -0,68 ve diğer OECD ülkeleri bloku için -0,51 olarak tahmin edilmiştir. AT ülkeleri için ithalat fiyat esnekliği ise -0,45 ile -0,50 aralığında

tahmin edilmiştir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri bloku için tahmin edilen 0,76'lık fiyat esnekliğinin yüksek olmasının diğer bir nedeni ise, regresyon analizinin gözlem döneminin 1970 yılından itibaren başlaması ve Türkiye'nin bu bloktan yaptığı ithalata bağımlılığının 1980 öncesine dayanmasıdır.

İthalat denkleminde kullandığımız ve AT'nun etkisini belirleyen kukla değişkenin etkisi, en yüksek düzeyde 0,74 ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için bulunmuştur. En düşük oranda ise AT blokları için bulunmuştur. AT blokları için kukla değişkeni katsayısı 0,22 ile 0,42 arasındadır. Buna karşın diğer Avrupa ülkeleri ve diğer ülkeler için 0,38, toplam ithalat düzeyi için 0,53 olarak bulunmuştur.

Kukla değişkenin etkisinin özellikle AT blokları dışında ve toplam düzeyde yüksek oranlı olması, 24 Ocak 1980 kararları sonrası ithalat çeşitlemesi yapılarak, Türkiye'nin AT dışındaki pazarlara yöneldiğini ve Topluluk dışındaki pazarlardan Türkiye'nin ithalat yapma eğiliminin arttığını belirtebiliriz. AT dışındaki ticaret blokları için, AT'nun yaptığı etki oranları Tablo: 4.6 - 4.10'da görülebilir.

TABLO: 4.1 AT6 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR AT6 (1) Katsayı t-tahmini	C 0.322	LRGSMHE 0.4511 2.772	LATTR -0.236 -4.612		0.987	283.20	1.715 ^d	0.148
LR AT6 (2) Katsayı t-tahmini	C 0.175	LRGSMHE 0.456 2.654	LATTR -0.200 -3.738	D 0.275 ^b 0.241	0.986	212.97	1.788 ^d	0.156
LR AT6 (3) Katsayı t-tahmini	C 0.079	LRGSMHE 0.845 6.598	LRKUR2 -0.541 -2.916		0.985	229.71	2.098 ^d	0.164
LR AT6 (4) Katsayı t-tahmini	C 0.462	LRGSMHE 0.749 5.147	LRKUR2 -0.508 -2.619	D 0.271 ^b 2.113	0.985	188.94	2.074 ^d	0.165

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b: %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d: % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLE: 4.2 AT9 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR AT9 (1)	C	LRGSMHE	LATTR		0.988	340.33	1.880 ^d	0.143
Katsayı	-0.285	0.482	-0.232					
t-tahmini		3.140	-4.807					
LR AT9 (2)	C	LRGSMHE	LATTR	D	0.987	224.73	1.957 ^d	0.152
Katsayı	0.543	0.427	-0.212	0.266 ^b				
t-tahmini		2.562	-4.074	2.234				
LR AT9 (3)	C	LRGSMHE	LRKUR2		0.985	251.28	1.998 ^d	0.157
Katsayı	-0.009	0.874	-0.527					
t-tahmini		7.433	-3.101					
LR AT9 (4)	C	LRGSMHE	LRKUR2	D	0.986	208.15	2.039 ^d	0.158
Katsayı	-0.389	0.786	-0.507	0.530 ^b				
t-tahmini		5.988	-2.923	1.881				

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b : %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d : % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLE: 4.3 AT12 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR AT12 (1)	C	LRGSMHE	LATTR		0.987	293.16	2.058 ^d	0.148
Katsayı	-0.47	0.582	-0.207					
t-tahmini		3.798	-4.266					
LR AT12 (2)	C	LRGSMHE	LATTR	D	0.988	235.62	2.114 ^d	0.152
Katsayı	0.059	0.501	-0.194	0.292 ^b				
t-tahmini		3.132	-3.820	2.463				
LR AT12 (3)	C	LRGSMHE	LRKUR2		0.985	245.68	2.159 ^d	0.162
Katsayı	-0.669	0.933	-0.456					
t-tahmini		7.731	-2.603					
LR AT12 (4)	C	LRGSMHE	LRKUR2	D	0.984	183.33	2.228 ^d	0.171
Katsayı	1.006	0.687	-0.502	0.423 ^b				
t-tahmini		4.663	-2.542	3.202				

Tüm testler%1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b : %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d : % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLO: 4.4 AT15 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR AT15 (1) Katsayı t-tahmini	C 0.082	LRGSMHE 0.531 3.217	LATTR -0.218 -4.207		0.987	278.70	1.886 ^d	0.151
LR AT15 (2) Katsayı t-tahmini	C 0.169	LRGSMHE 0.500 2.794	LATTR -0.192 -3.448	D 0.271 ^b 2.132	0.986	210.10	1.998 ^d	0.162
LR AT15 (3) Katsayı t-tahmini	C -0.281	LRGSMHE 0.907 7.715	LRKUR2 -0.490 -2.886		0.986	254.32	2.040 ^d	0.158
LR AT15 (4) Katsayı t-tahmini	C 0.007	LRGSMHE 0.830 6.091	LRKUR2 -0.459 -2.648	D 0.221 ^a 1.743	0.985	195.95	2.913 ^d	0.164

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b: %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d: % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLO: 4.5 TB1 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR TB1 (1) Katsayı t-tahmini	C -0.629	LRGSMHE 0.619 4.753	LATTR -0.206 -5.008		0.991	536.93	1.502 ^c	0.126
LR TB1 (2) Katsayı t-tahmini	C 1.260	LRGSMHE 0.316 1.965	LATTR -0.249 -4.879	D 0.317 2.657	0.987	293.94	1.717 ^d	0.152
LR TB1 (3) Katsayı t-tahmini	C -0.099	LRGSMHE 0.896 6.958	LRKUR2 -0.537 -2.884		0.986	253.91	1.769 ^d	0.163
LR TB1 (4) Katsayı t-tahmini	C 0.937	LRGSMHE 0.729 4.848	LRKUR2 -0.550 -2.745	D 0.335 2.598	0.986	204.38	1.795 ^d	0.166

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b: %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d: % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLE: 4.6 TB2 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR TB2 (1) Katsayı t-tahmini	C -1.365	LRGSMHD 0.700 3.922	LUSTR -0.162 -2.994		0.981	192.96	1.934 ^d	0.178
LR TB2 (2) Katsayı t-tahmini	C -2.104	LRGSMHD 0.763 4.004	LUSTR -0.087 ^e -1.387	D 0.494 3.121	0.979	137.95	2.000 ^d	0.192
LR TB2 (3) Katsayı t-tahmini	C -0.251	LRGSMHD 0.856 5.797	LRKUR2 0.512 ^b -2.457		0.982	200.08	1.959 ^d	0.175
LR TB2 (4) Katsayı t-tahmini	C -2.482	LRGSMHD 0.917 5.586	LRKUR2 -0.144 -2.666	D 0.569 3.931	0.979	135.50	2.032 ^d	0.194

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b : %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d : % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLO: 4.7 TB3 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR TB3 (1)	C	LRGSMHD	LUSTR		0.979	169.25	2.036 ^c	0.199
Katsayı	-2.263	0.629	-0.221					
t-tahmini		3.805	-4.382					
LR TB3 (2)	C	LRGSMHD	LUSTR	D	0.979	133.52	2.167 ^d	0.205
Katsayı	-0.597	0.387 ^a	-4.382	0.004 ^e				
t-tahmini		2.119	-4.437	0.028				
LR TB3 (3)	C	LRGSMHD	LRKUR2		0.977	154.40	1.423 ^d	0.208
Katsayı	-0.262	0.799	-0.741					
t-tahmini		5.384	-3.559					
LR TB3 (4)	C	LRGSMHD	LRKUR2	D	0.970	117.07	1.548 ^d	0.239
Katsayı	0.137	0.677	-0.680	0.387 ^b				
t-tahmini		3.965	-3.051	2.290				

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b: %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d: % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLO: 4.8 TB4 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR TB4 (1)	C	LRGSMHD	LPFİ		0.948	66.67	1.894 ^d	0.310
Katsayı	-3.298	0.525	0.787					
t-tahmini		5.536	7.784					
LR TB4 (2)	C	LRGSMHD	LPFİ	D	0.949	53.03	2.165 ^d	0.317
Katsayı	-2.510	0.318	0.768	0.748				
t-tahmini		2.325	6.654	2.950				
LR TB4 (3)	C	LRGSMHD	LRKUR2		0.913	37.78	1.408 ^c	0.404
Katsayı	1.882	0.540 ^a	-0.578 ^e					
t-tahmini		1.840	-1.420					
LR TB4 (4)	C	LRGSMHD	LRKUR2	D	0.923	34.08	1.760 ^c	0.390
Katsayı	2.229	0.327 ^e	-0.397 ^e	0.811				
t-tahmini		1.106	-1.102	2.978				

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b : %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d : % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLO: 4.9 TB5 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR TB5 (1)	C	LRGSMHD	LUSTR		0.984	235.10	1.993 ^d	0.250
Katsayı	-2.153	0.440 ^a	-0.470					
t-tahmini		1.990	-6.520					
LR TB5 (2)	C	LRGSMHD	LUSTR	D	0.985	188.08	1.814 ^d	0.255
Katsayı	-1.944	0.428 ^a	-0.532	-0.298 ^e				
t-tahmini		1.986	-6.725	-1.395				
LR TB5 (3)	C	LRGSMHD	LRKUR2		0.980	181.75	1.959 ^d	0.284
Katsayı	0.102	1.004	1.442					
t-tahmini		4.985	-4.989					
LR TB5 (4)	C	LRGSMHD	LRKUR2	D	0.981	152.42	2.334 ^d	0.283
Katsayı	0.617	0.865	-1.378	0.384 ^a				
t-tahmini		4.204	5.137	1.954				

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b: %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d: % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

TABLE: 4.10 TB6 BLOKU İTHALAT TALEP DENKLEMİ TAHMİNLERİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				R ²	F	D.W	U
LR TB6 (1) Katsayı t-tahmini	C -0.075	LRGSMHD 0.694 3.724	LUSTR -0.167 -3.007		0.981	188.24	1.898 ^d	0.182
LR TB6 (2) Katsayı t-tahmini	C 0.933	LRGSMHD 0.513 2.791	LUSTR -0.165 ^b -2.564	D 0.497 2.753	0.975	113.74	1.892 ^d	0.213
LR TB6 (3) Katsayı t-tahmini	C 0.724	LRGSMHD 0.896 7.076	LRKUR2 -0.517 -2.934		0.983	211.09	1.847 ^d	0.172
LR TB6 (4) Katsayı t-tahmini	C 2.541	LRGSMHD 0.640 4.661	LRKUR2 -0.586 -2.847	D 0.534 4.149	0.983	169.99	2.889 ^d	0.175

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b : %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d : % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

2.2. Türkiye-AT Gümrük Birliği Sürecinin Statik Etkileri

Türkiye'nin içinde bulunduğu, Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin meydana getireceği statik etkilerin, "Ticaret Yaratma (TY) ve Ticaret Saptırma (TS)" ekonometrik olarak ölçümünde kullanılan ex-post ve ex-ante yöntemleri kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Ex-post yaklaşımı ile AT'nun genişlemesinin, Türkiye'nin AT kaynaklı ithalat tutarı üzerindeki etkilerini, Ticaret yaratma, Ticaret saptırma ve Ticareti geliştirme şeklinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ex-ante yaklaşımı ile 1996 yılı başında uygulanmaya başlanan Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin iyi bir iktisadi seçim olup olmadığını yapacağımız analiz sonucuna göre karar vermek olacaktır.

Ex-post yaklaşımı ile Ticaret yaratma ve Ticaret saptırma etkileri sadece AT ve AT dışı blokları için hesaplanmıştır. Türkiye'nin lehine olacak TY ve TS etkileri ise hesaplanamamıştır. Çünkü; Türkiye ile AT arasındaki Gümrük Birliği, Türkiye için 1 Eylül 1971 yılında, AT için ise 1996 yılında başlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin lehine doğmuş olan TY ve TS etkileri, 1971 ve izleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1963-1971 dönemini kapsayan dış ticaret verileri, ekonometrik bir tahmin için yeterli olmamıştır. Bu iki nedenin yanısıra, Türk ihraç mallarına uygulanan gümrük tarifelerinin olması nedeniyle de, Türkiye'nin lehine oluşacak TY ve TS etkilerinin tahmininden vazgeçilmiştir.

Türkiye'nin tüm ticaret bloklarından ve toplam düzeyde yaptığı ithalatın tek bir mal grubundan oluştuğu ve nihai olarak tüketicinin kullanıma sunulduğu varsayılmıştır.

Türkiye'nin AT lehine oluşacak TY ve TS etkileri ve diğer ticaret blokları lehine olacak muhtemel TY ve TS etkilerinin ölçümünde Karemera ve Koo'un TY ve TS denklemleri kullanılmıştır. Buna göre,

$$TY = M_0 \cdot n \cdot \frac{\Delta t}{1 + t_0} \quad (1)$$

$$TS = TY \cdot \left(\frac{M_0}{MN_0 + M_0} \right) \quad (2)$$

Burada;

M_0 = Bir ülkenin A gibi bir ülkeden yaptığı ithalatın dönem başı değeri

n = Ülkenin A'dan yaptığı ithalatın fiyat esnekliği

t_0 = Ülkenin A'dan yaptığı ithalata uyguladığı gümrük tarife oranının dönem başı değeri.

Δt = Ülkenin A ülkesi lehine yaptığı gümrük tarife indirimi,

MN_0 = Ülkenin A ülkesi dışında kalan ülkelerden yaptığı ithalatın dönem başı değeri.

TABLO: 4.11 TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI KARŞILAŞTIRMALI KORUMA
ORANLARI (%) (1993 - 1996)

	1993	1994	1995 Ocak	1995 Nisan	1996
Avrupa Topluluğu için	28.93	22.19	20.49	18.37	0.00
Diğer Ülkeler için	33.00	26.79	25.29	23.02	5.80
Genel	30.97	24.49	22.89	20.70	5.80

Kaynak: DTM

Gümrük tarifelerinin 1993 yılından itibaren mevcut olması, Türkiye'nin 1993 yılı başından itibaren, Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin muhtemel TY ve TS etkilerinin ölçülmesine olanak vermektedir.

Fakat bu çalışmada gözlem dönemi 1970-1994 seçildiği için ve ithalat fiyat esnekliği bu döneme göre tahmin edildiği için sadece 1995 ve 1996 yıllarındaki TY ve TS etkileri ölçülmüştür.

TABLO: 4.12 TY ve TS DENKLEMLERİNDE KULLANILAN DEĞİŞKENLER (%)

(1995 - 1996)

(Milyon Dolar)

Ticaret Bloku	Dönem Başı İthalat Miktarı (1995)	Ticaret Blokunun Toplam İthalata Oranı (1995)	Dönem Başı İthalat Miktarı (1996)	Ticaret Blokunun Toplam İthalata Oranı (1996)	Ticaret Blokunun İthalat Fiyat Esnekliği
AT6	8385	36.0	12066	35.1	-0.508
AT9	9753	41.9	14130	41.7	-0.507
AT12	10279	44.1	5027	43.8	-0.502
AT15	10915	46.9	16077	46.8	-0.459
TB1	10915	46.9	16077	46.8	-0.550
TB2	5033	21.6	6085	17.7	-0.512
TB3	2590	11.1	4247	12.3	-0.680
TB4	2522	10.8	4265	12.4	-0.768
TB5	2210	9.6	3626	10.6	-1.378
Toplam İthalat	23270	100.0	35709	100.0	-0.580
1995 - Dönem Başı GSMH : 167.200 Milyar dolar					
1996 - Dönem Başı GSMH : 183.500 Milyar dolar					

Kaynak: İTO, DTM

1995 ve 1996 yıllarında Türkiye'nin AT ile gerçekleştirdiği gümrük birliği yerine, AT dışı bloklarla oluşturacağı ticari entegrasyonun mu Türkiye açısından daha rasyonel olacağını bize TY ve TS etkilerinin ölçümü gösterecektir. Böylece Türkiye'nin 1996 başında gerçekleştirdiği Gümrük Birliği'nin alternatifi olup olmadığı analiz çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır¹⁸².

Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ait veriler Tablo: 4.11 ve 4.12'de verilmiştir.

2.2.1. AT'nin Genişlemesinin Statik Etkileri: Ex-post Yaklaşım

Ex-post yaklaşımda temel varsayım, AT'na tüm katılımların 1970 yılı başında olduğunu ve gözlem dönemi boyunca Türkiye'nin AT'na ait oluşturduğumuz ticaret bloklarının aynı dış ticaret rejimi ile ve diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımıyla ithalat yaptığı düşünülmüştür.

Amacımız ise, AT'nin gözlem dönemi başında genişlemesinin, TY, TS ve TG etkilerini görmektir. AT'nun genişlemesinin yaratacağı statik etkilerin, Türkiye'nin AT ile olan ekonomik entegrasyon anlaşmasını yapmasındaki rolü de, AT ticaret blokları içinde karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

AT ticaret bloklarının (AT6, AT9, AT12, AT15) meydana getirebileceği statik etkilerin 1995 ve 1996 yılları için hesaplanan değerleri Tablo: 4.13 ve 4.14'de verilmiştir. Tablo: 4.13'de de görüleceği gibi Türkiye'nin 1995 yılı başında AT6 ticaret blokunda yaptığı ithalata uyguladığı korumayı sıfırlayarak kaldırıp, diğer ticaret bloklarından yaptığı ithalata uyguladığı mevcut vergileri koruduğu bir durumda, AT6 bloku lehine "782.484" milyon dolar bir ticaret yaratma (TY) etkisi meydana gelmiş olurdu. Ayrıca, Türkiye'nin AT6 bloku dışında üçüncü ülkelerden yaptığı ithalat ise 281.694 milyon dolar azalacaktı. Yani ticaret saptırıcı etkisi ise 281.694 milyon dolar

¹⁸² D. KAREMERA, W. KOO, "Trade Creation and Diversion Effects of the US-Canadian Free Trade Agreement" Contemporary Economic Policy, Cilt: 12, 1994, s. 12-23.

olacaktı. AT6 blokunun yaratacağı ticareti geliştirme (TG) etkisi ise 1064.178 milyon dolar olurdu.

Diğer bir deyişle, 782.484 milyon dolarlık Türk ürünü, AT6 blokundan yapılacak ithalatta ikame edilmiş olacaktı ki bu durum bize “üretim etkisi”ni vermektedir. Türktüketicisi ise fiyat olarak pahalı olan Türk ürününü, daha ucuza AT6 blokundan sağlayacağından tüketimini de artırmış olacaktır ki bu durum bize “Tüketim etkisi”ni vermektedir.

Sonuç olarak, AT6 bloku dış bloklardan yapılacak ithalat tutarı 281.694 milyon dolar azalma gösterecek, AT6’ya göre daha ucuz maliyet yapısındaki ülkelerden AT6 bloku lehine ithalattan vazgeçmek anlamına gelmektedir. Bu durum karşısında Türk tüketicisinin tüketim rantı 281.694 milyon dolar azalmış olacaktı. Ayrıca, Türk üretici firmaların üretimleri de üretim etkisiyle 782.484 milyon dolar azalacak veya piyasada maliyeti yüksek üretilmesi ve dolayısıyla fiyatının da yüksekliği nedeniyle mamüller yapılacak ithalat ile ikame yoluna gidilecekti.

AT6 bloku ile olan ithalat hacmi (Blok-içi ithalat) yüzde 12.69 oranında artmış olurdu. (Bakınız Tablo: 4.13). Net tüketici refahındaki artış, TY etkisinden TS etkisi çıkarılarak bulunur. Bu durumda tüketicilerin refahı ise TG etkisi kadar (1064.178 milyon dolar) artarken, AT6 dışı ülkelerdeki üreticilerin refahı ise 281.694 milyon dolar azalmış olacaktır. AT6 bloku ile olan GB’nin tüketiciye olan net faydasının (rant artışının) GSMH’ya oranı ise yüzde 0.30 olurdu.

Benzer analiz, AT9, AT12 ve AT15 blokları içinde yapılmıştır. Bu blokların meydana getireceği statik etkiler Tablo: 4.13’te verilmiştir. Türkiye-AT ticaret ilişkilerinde, AT6’dan AT9’a ve AT9’dan AT12’ye genişlemeler GB’nin statik etkilerini artırmıştır. AT15 genişlemesinde ise bu etkiler AT12’ye göre daha küçük miktarlarda ve oranlarda ortaya çıkmaktadır (Bakınız Tablo: 4.13).

Bu durumun başlıca iki nedeni olabilir:

- AT15'den yapılan ithalatın fiyat esnekliği AT bloklarına göre yaklaşık 0.049 puan daha düşük tahmin edilmiştir.
- AT'ye katılan son üç ülkenin (İsveç, Finlandiya, Avusturya) Türkiye'ye olan ihracatları, ithalat hacminde önemli bir değişmeye yolaçmamıştır.

AT ticaret blokları içinde, statik etkilerin büyüklüğü yönünde önemli bir fark yoktur. AT blokları içinde en büyük blok-içi ithalat artışı yüzde 13.29 ile AT12'de olurken, en düşük artış AT15'de yüzde 12.38 ile olmuştur. Yine en yüksek tüketici refah etkisi (Net TY/GSMH) AT 12'de yüzde 0.32 iken en düşüğü ise AT15'de yüzde 0.29 olmuştur.

Ayrıca ticareti geliştirme etkisi de, en yüksek düzeyde AT12'de 1365.928 milyon dolar olurken, en düşük düzeyde ise AT6 bloku için 1064.178 milyon dolar olmuştur.

Yaptığımız bu analiz aynı şekilde 1996 yılı içinde yapılabilir. 1996 yılı ex-post statik etkiler Tablo: 4.14'de verilmiştir. Bu yılda dönem başı ithalat değerlerinin yüksek olması nedeniyle TY, TS ve TG etkileri 1995 yılına göre artmıştır. Buna karşılık 1996 yılı AT blokları ile olan blok içi ithalat artış oranı 1995 yılına göre daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Bu durumun nedeni ise, 1996 yılı gümrük tarifelerinin 1995 yılına nazaran daha düşük düzeyde olmasıdır. Tarifelerin yüksekliği ölçüsünde statik etkileri artmaktadır (Bakınız Tablo: 4.11).

TABLO: 4.13 AT BLOKLARININ STATİK ETKİLERİ: EX-POST YAKLAŞIMI, 1995

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
AT6	782.484	281.694	500.79	1064.178	12.69	0.30
AT9	908.261	380.561	527.70	1288.822	13.21	0.31
ATT12	947.903	418.025	529.89	1365.928	13.29	0.32
AT15	920.334	431.636	488.69	1351.970	12.38	0.29

TABLO: 4.14 AT BLOKLARININ STATİK ETKİLERİ: EX-POST YAKLAŞIMI, 1996

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
AT6	1125.994	395.223	730.771	1521.217	12.60	0.43
AT9	1316.010	548.776	767.234	1864.786	13.19	0.45
ATT12	1385.750	606.958	778.792	1992.708	13.26	0.46
AT15	1355.585	634.413	721.172	1989.998	12.37	0.43

2.2.2. Gümrük Birliği'nin Rasyonelliği: Ex-ante Yaklaşım

Ex-ante yaklaşımı ile yapılan ölçümlerdeki temel amaç, 1996 yılı başında uygulanmaya başlanan Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin iyi bir ekonomik seçim olup olmadığını görmektir. Bunun yanı sıra oluşturduğumuz AT dışı ticaret blokları ile yapılabilecek bir "Serbest Ticaret Bölgesi" anlaşması ve Türkiye'nin "Açık Pazar" olması durumunda, Türkiye'nin AT ile yaptığı gümrük birliği'ne göre daha iyi bir ekonomik alternatif olup olmadığını incelemektir.

Gümrük Birliği'ne alternatif olarak düşünölen AT dışı ticaret blokları ile serbest ticaret bölgesi uygulaması aslında tek yönlü bir dış ticaret anlaşmasıdır. Türkiye'nin tek yönlü olarak bir veya birkaç blok lehine, gümrük ve benzeri eş etkili vergileri ile koruma oranlarını kaldırdığı varsayılmaktadır.

Bu yaklaşım ile statik etkiler önce Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin 1996 ve 1995 yılları için incelenmiştir. Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin 1 Ocak 1996'da uygulanmaya başlandığı halde, bu tarihten önce de Türkiye'nin AT mallarına karşı uyguladığı korumayı kaldırmasının mümkün olacağı kabul edilmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin böyle bir kararı 1 Ocak 1995 tarihinde aldığı varsayılmış ve 1995 yılı gümrük birliği'nin statik etkileri de hesaplanmış ve 1996 yılı gümrük birliği statik etkileri ile karşılaştırılmıştır.

Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin alternatifi olup olmadığı ve varsa böyle bir entegrasyonun ekonomik açıdan rasyonel olup olmadığı serbest ticaret bölgesi ve Türkiye'nin Açık Pazar olması uygulamaları ile cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, önce AT ile sonra da AT dışı ticaret blokları ile serbest ticaret bölgesi uygulaması yapılmıştır. Son olarak ise tüm ithalatın tümüyle gümrük vergisinden muaf yapıldığı ve Türkiye'nin tamamen açık pazar olduğu bir durum alternatif olarak incelenmiştir.

2.2.2.1. 1995 ve 1996 Yılı Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri

Bu bölümde, 1 Ocak 1996 tarihinde başlayan Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin statik etkileri analiz edilecektir. Analiz'de, AT kaynaklı mallara uygulanan koruma oranı sıfırlanmakta fakat AT dışı ticaret blokların mallarına gümrük birliği'nin ortak gümrük tarifesine (OGT) uyumu olan yüzde 5.80'lik koruma oranı uygulanmaktadır.

Bu analiz için tanımlanan AT15 ticaret bloku (TB1), AT'na katılan ülkelerin normal katılım süreçlerinden oluşturulmuştur. Bu bölümde analizler 1995 ve 1996 yılları için yapılması nedeniyle, AT15'den yapılan ithalatın 1995 ve 1996 yılları dönem başı değerleri ve toplam ithalat içindeki payları, statik etkilerin tahmininde kullanılmıştır (Bakınız Tablo: 4.12).

1996 yılı için hesaplanan Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin statik etkileri Tablo: 4.15'de verilmiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği gümrük birliği nedeniyle TB1 lehine 1624.339 milyon dolarlık bir TY etkisi ve 760.190 milyon dolarlık ticaret saptırma (TS) etkisi doğacaktır. AT lehine 2384.529 milyon dolarlık bir ticaret geliştirme(TG) meydana gelirken, Türk tüketicisinin tüketiminde ise, 864.149 milyon dolarlık bir artış olacaktır. Bu etkinin GSMH'ya oranı ise yüzde 0.47 'dir. Yani tüketici refah etkisi en yüksek oranda TB1 bloku için gerçekleşmiştir.

Ortak gümrük tarifesinin yüzde 5.80 olarak tespit edilmesi nedeniyle, AT dışı ticaret blokları lehine de Ticaret yaratma, Ticaret saptırma ve ticaret geliştirme etkileri doğacaktır. Çünkü 1995 öncesi bu bloklara uygulanan koruma oranları, OGT'den daha yüksektir (Bakınız Tablo: 4.11).

OGT nedeniyle, diğer OECD ülkeleri ticaret bloku (TB2) lehine 507.081 milyon dolar, diğer Avrupa ülkeleri ticaret bloku (TB3) lehine 470.044 milyon dolar ve diğer ülkeler ticaret bloku (TB5) lehine ise 813.250 milyon dolarlık "Dışsal Ticaret Yaratma" (DTY) etkisi meydana gelecektir. Dış ticareti yasaklayıcı olmayan OGT'nin diğer bir etkisi de "Dışsal ticaret Saptırma" (DTS) etkisi, AT dışı bloklar için meydana gelmesidir.

Hesaplanan dışsal ticaret sapma etkisi, TB2 için 100.904 milyon dolar, TB3 için 57.815 milyon dolar ve TB5 için ise 86.253 milyon dolar olmuştur.

Gümrük birliği'nin gerçekleşmesinden sonra uygulanmaya başlanan ortak gümrük tarifesi nedeniyle ve gümrük birliği'ne rağmen, AT dışı bloklarla olan dış ticaretimiz devam etmektedir. Ortak gümrük tarifesi nedeniyle Türk pazarı sadece AT mallarına değil, diğer ticaret bloklarına da açılmıştır. Bu nedenle gümrük birliği sonrası AT, diğer OECD ülkeleri, diğer Avrupa ülkeleri ve diğer ülkeler ticaret bloklarının Türk tüketicisinin net tüketiminde toplam 2409.552 milyon dolarlık bir artışa neden olacağı tahmin edilmektedir. Gümrük Birliği nedeniyle en yüksek blok-içi ithalat artışı TB5 blokunda yüzde 24.08 olurken, bunu yüzde 14.83 ile AT izlemektedir. Gümrük Birliği'nin net TY etkisinin GSMH'ya oranı ise yüzde 1.31 olarak gerçekleşmiştir.

Bu analizi, Türkiye'nin 1 Ocak 1995 yılında AT ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirdiğini varsayarak yaptığımızda, TB1 bloku lehine 1230.065 milyon dolar ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkisinin ise 576.900 milyon dolar olduğu görülür. 1995 yılı için hesaplanan statik etkiler Tablo: 4.16'da verilmektedir. Ayrıca yüzde 5.80 oranındaki OGT'nin gümrük birliği AT dışı bloklara uygulanan orandan düşük olması nedeniyle, bu ticaret blokları lehine DTY ve DTS etkileri meydana getirdiğini görmekteyiz.

1995 yılı başında oluşturduğumuz gümrük birliği'nin toplam net TY etkisi 1820.911 milyon dolar olacaktı. Toplam net refah artışı ise yüzde 1.08'dir. Ayrıca en fazla üretici refahı, AT dışı bloklar içinde en yüksek seviyede TB5 bloku için 614.862 milyon dolar olmuştur.

1995 yılı ile 1996 yılı statik etkileri karşılaştırıldıklarında, TY ve TS etkilerinin toplamı olan TG etkisinin oranının (Blok-içi ithalat) ve blokların neden olduğu net TY/GSMH oranını farklılaştığını görmekteyiz.

AT bloku için, blok-içi ithalat oranı 1996 yılında, 1995 yılına nazaran daha düşük olduğu görülmektedir. Bu oran diğer ticaret blokları için de düşme eğilimindedir.

TABLO: 4.15 AT İLE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN OLASI STATİK ETKİLERİ: EX-ANTE YAKLAŞIM, 1996

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	1624.339	760.190	864.149	2384.529	14.83	0.47
TB2	507.081	100.904	406.177	607.985	9.99	0.22
TB3	470.044	57.815	412.229	527.859	12.42	0.22
TB5	813.250	86.253	726.997	899.503	24.08	0.39
Toplam İthalat	3414.714	1005.162	2409.552	4419.876	12.37	1.31

TABLO: 4.16 AT İLE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN OLASI STATİK ETKİLERİ: EX-ANTE YAKLAŞIMI, 1995

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	1230.065	576.900	653.165	1806.965	16.55	0.39
TB2	474.704	102.536	372.168	577.240	11.47	0.22
TB3	324.440	36.012	288.428	360.452	13.91	0.17
TB5	561.006	53.856	507.150	614.862	27.82	0.30
Toplam İthalat	2590.215	769.304	1820.911	3359.519	14.44	1.08

Gümrük birliği'nin rasyonel olup olmadığını belirleyen en önemli faktör olan net TY etkisinin GSMH'ya oranı, 1996'da 1995'e göre daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Yani tüketici açısından 1996 yılı başında gerçekleştirilen gümrük birliği, 1995 yılında olabilecek gümrük birliği'ne göre daha iyi bir seçimdir. Fakat, 1995 yılı gümrük birliği ile 1996 yılı gümrük birliği'nin statik etkileri arasında oransal olarak dikkate alınmayacak küçük farklılıklar vardır.

2.3. Türk Dış Ticareti Açısından Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin Alternatifleri

Türkiye'nin AT ile gerçekleştirdiği gümrük birliği'nin dış ticaretimiz üzerindeki statik etkileri önceki kısımda analiz edilmiştir. Burada amacımız, Türkiye'nin AT ile olan gümrük birliği anlaşmasına seçenek olarak AT ve AT dışı ticaret blokları ile yapabileceği ekonomik birleşmelerin tek yanlı serbest ticaret bölgesi ve Türkiye'nin açık pazar şeklinde olacağı varsayılmıştır. Buna göre, Türkiye-AT Gümrük Birliği'ne alternatif olarak aşağıdaki uygulamalar yapılacaktır;

- a. Türkiye-AT ile serbest ticaret bölgesi uygulaması.
- b. Türkiye-AT dışı bloklarla serbest ticaret bölgesi uygulaması.
- c. Türkiye'nin açık pazar olması durumu.

2.3.1. Türkiye-AT ile Serbest Ticaret Bölgesi Uygulaması

Türkiye-AT Gümrük Birliği yerine, Türkiye'nin AT ile bir serbest ticaret bölgesi anlaşması yapması durumunda, dış ticaretimiz üzerinde oluşabilecek statik etkiler, şu anda uygulanan gümrük birliği'ne göre daha rasyonel olup olmadığı belirlenecektir.

Türkiye'nin AT ile serbest ticaret bölgesi anlaşması yapması ancak AT ile EFTA arasında olan Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) çerçevesinde mümkündür. Fakat Türkiye zaten 1993 yılından itibaren AEA'nın bir üyesi durumundadır.

TABLO: 4.17 TÜRKİYE-AT SERBEST TİCARET BÖLGESİ'NİN OLASI STATİK ETKİLERİ, 1995

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	1230.065	576.900	653.165	1806.965	16.55	0.39
TB2	30.851	6.663	24.188	37.514	0.74	0.014
TB3	21.085	2.340	18.745	23.425	0.90	0.011
TB5	36.459	3.500	32.959	39.959	1.81	0.020
Toplam İthalat	1318.460	589.403	729.057	1907.863	8.19	0.44

TABLO: 4.18 TÜRKİYE - AT SERBEST TİCARET BÖLGESİ'NİN OLASI STATİK ETKİLERİ, 1996

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	1624.339	760.190	864.149	2384.529	14.83	0.47
TB2	56.528	10.005	46.523	66.533	1.09	0.025
TB3	52.399	6.445	45.954	58.844	1.38	0.025
TB5	90.659	9.609	81.050	100.268	2.76	0.044
Toplam İthalat	1823.925	786.249	1037.676	2610.174	7.31	0.57

Türkiye'nin AT ile gerçekleştireceği serbest ticaret bölgesinin uygulanması sonucu oluşacak etkiler 1995 ve 1996 yılı için hesaplanmıştır. Böylece, her iki yıl içinde serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliği'nin dış ticaretimize etkilerini karşılaştırmak mümkün olacaktır. Türkiye'nin AT ile 1995 yılı başında bir serbest ticaret bölgesi anlaşması yapması durumunda meydana gelebilecek statik etkiler Tablo: 4.17'de verilmiştir.

Türkiye'nin AT ile gerçekleştireceği serbest ticaret bölgesi uygulaması sonucu, AT lehine olacak statik etkiler, aynen 1995 yılı başında gerçekleştirilen Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin statik etkilerinin benzeridir (Bakınız Tablo: 4.16 ve 4.17).

Bu duruma karşı, AT dışı ticari bloklara karşı ithalatta uygulanan koruma oranlarındaki indirim sadece normal indirim takvimine göre yapılması nedeniyle, bu blokların Türkiye'ye olan ihracatları gümrük birliği uygulamasına göre azalmalar göstermiştir.

Türkiye, 1995 yılı gümrük birliği uygulamasında diğer OECD ülkeleri (TB2) ticaret bloku lehine 474.704 milyon dolar "Dışsal ticaret yaratma" etkisi ve 102.536 milyon dolar "Dışsal ticaret saptırma" etkisi olmak üzere toplam 577.240 milyon dolarlık bir ithalat hacmi (Ticareti geliştirme) yaratmıştı (Bakınız Tablo: 4.16).

1995 yılı Türkiye-AT serbest ticaret bölgesi uygulamasıyla diğer OECD ülkeleri (TB2) lehine 30.851 milyon dolar "Dışsal ticaret yaratma" etkisi ve 6.663 milyon dolar "Dışsal ticaret saptırma" etkisi olmak üzere toplam 37.514 milyon dolarlık bir ticaret hacmi etkisi yaratmıştır. Bu nedenle Türk tüketicisinin TB2'den elde ettiği net TY etkisi 24.188 milyon dolara düşmektedir. TB2'nin 1995 yılı gümrük birliği uygulamasından sağladığı net TY etkisi 577.240 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

TB2 bloku gibi TB3 ve TB5 içinde, Türkiye'nin AT ile serbest ticaret bölgesi uygulamasıyla büyük potansiyel refah kayıplarına uğramaktadır. Bu durumda ise Türk tüketicisi, 1995 yılı gümrük birliği uygulaması ile toplam net 1820.911 milyon dolarlık daha ucuz mal tüketme imkanına sahip iken, serbest ticaret bölgesi uygulamasıyla bu

miktar 729.057 milyon dolara kadar inmiştir. Dolayısıyla Türk tüketicisinin serbest ticaret bölgesi uygulamasıyla uğrayacağı refah kaybı 1091.854 milyon dolar olacaktır.

Türkiye-AT serbest ticaret bölgesi uygulamasıyla, topluluk dışı tüm ticaret blokların aleyhine refah kayıpları yarattığı ve koruma oranlarının yüksek oranlı olması nedeniyle net toplam TY etkisinin GSMH'ya oranı yüzde 0.44 olmuştur. Bu oran, Türkiye-AT güruk birliği uygulaması sonucu yüzde 1.08 oranında gerçekteşmiştir. Bu durum ise tüketicinin potansiyel olarak bir refah kaybına uğradığının göstergesidir. Bu nedenle, 1995 yılı Türkiye-AT serbest ticaret bölgesi uygulaması, 1995 yılı gümrük birliği uygulamasına bir alternatif olamaz.

Yaptığımız bu analize benzer şekilde, 1996 yılı Türkiye-AT serbest ticaret bölgesi uygulaması içinde yapmak mümkündür. Bu durumda 1996 yılı Türkiye-AT serbest ticaret bölgesi uygulaması sonucu oluşan statik etkiler Tablo: 4.18'de verilmiştir. Tablo'dan da görüldüğü gibi AT için meydana gelen statik etkiler, 1996 gümrük birliği uygulamasında olduğu gibidir. Fakat, AT dışı ticaret bloklarının ve tüketicinin potansiyel refah kayıpları, gümrük birliği uygulamasına göre çok fazladır. (Bakınız Tablo: 4.15). AT lehine büyük bir ticareti saptırma etkisi (760.190 milyon dolar) oluşurken, tüketicinin potansiyel refahında ise aynı miktarda azalma olmaktadır.

Blok-içi ithalat oranları 1995 yılı serbest ticaret bölgesi uygulamasına göre nisbi olarak yüksek olmasına karşın, 1996 yılı serbest ticaret bölgesi uygulaması nedeniyle potansiyel refah kaybı aynı dönemin gümrük birliği'ne göre 1371.876 milyon dolar daha fazladır. Net toplam TY etkisinin GSMH'ye oranı ise yüzde 0.57 dir. Bu oran aynı dönemin gümrük birliği'nde ise, yüzde 1.31 olarak gerçekteşmiştir. Dolayısıyla, 1996 yılı Türkiye-AT serbest ticaret bölgesi uygulaması, 1996 yılı Türkiye-AT gümrük birliği'ne bir alternatif olamamaktadır.

2.3.2. Türkiye-AT Dışı Ticaret Blokları Serbest Ticaret Bölgesi

Uygulaması

Türkiye-AT gümrük birliği'nin diğer bir alternatifi ise, AT dışı ticaret blokları ile (TB2, TB3 ve TB5) bir serbest ticaret bölgesi anlaşması yapılmış olmasıdır. Diğer OECD ülkeleri (TB2), diğer Avrupa ülkeleri (TB3) ve diğer ülkeler (TB5) ile oluşan AT dışı bloklarla Türkiye'nin serbest ticaret bölgesi anlaşmasına girdiği varsayılmış ve bu ticaret bloklarının, Türkiye'nin AT gümrük birliği'ne bir alternatif olup olmayacağı analiz edilmiştir.

AT dışı ticaret blokları ile bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak teorik olarak mümkün olsa bile pratikte mümkün değildir. Buna rağmen böyle bir ekonomik birleşmenin oluşturacağı statik etkiler Tablo: 4.19'da verilmiştir.

Tablo'dan da görüleceği gibi AT dışı blokların lehine olan statik etkiler, 1996 gümrük birliği'ndeki etkilere nazaran daha büyüktür. Fakat AT'dan sağlanan refah artışı gümrük birliği'ne göre çok büyük oranda azalmıştır. AT'nun 1996 yılı gümrük birliği ile elde ettiği 2384.529 milyon dolarlık TG etkisi bu uygulama ile 235.521 milyona kadar inmiştir. Buna karşın AT dışı blokların elde ettiği TG etkisi ise 2035.347 milyon dolardan 2574.334 milyona yükselmiştir.

Türk tüketicisinin net toplam tüketim kazancı ise 2409.552 milyondan 2083.296 milyona inmiştir. Bunun temel nedeni ise AT'nun gümrük birliği nedeniyle Türk tüketicisi lehine yarattığı net TY etkisinin 864.149 milyondan bu uygulama ile 85.353 milyona düşmesidir. Bunun sonucu olarak da net TY/GSMH'ya oranı yüzde 1.31'den yüzde 1.13'e düşmüştür.

Görüldüğü gibi bu uygulamada tüketicinin refah artışı, gümrük birliği'ne nazaran daha azdır. Diğer bir deyişle gümrük birliği'nin sağladığı toplumsal refah artışından küçüktür. Bu nedenle Türkiye'nin AT dışı ticaret blokları ile yapacağı serbest ticaret bölgesi anlaşması, 1996 yılı gümrük birliği'ne tercih edilemez.

TABLO: 4.19 TÜRKİYE - AT DIŞI TİCARET BLOKLARI İLE SERBEST TİCARET BÖLGESİ'NİN OLASI STATİK ETKİLERİ, 1996

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	160.437	75.084	85.353	235.521	1.46	0.04
TB2	644.912	114.149	530.763	759.061	12.47	0.29
TB3	597.807	73.530	542.277	671.337	15.80	0.29
TB5	1034.301	109.635	942.903	1143.936	31.54	0.51
Toplam İthalat	2437.457	372.398	2083.296	2809.855	7.86	1.13

2.3.3. Türkiye'nin Açık Pazar Olması Durumu

Türkiye-AT Gümrük Birliği'nin son alternatifi olarak, Türkiye'nin tamamen bağımsız bir dış ticaret politikası izlemeyi tercih ederek, tüm dünyadan ithalatın sıfır koruma ile yaptığı varsayılmıştır.

Eğer Türkiye 1995 yılı başında sıfır gümrük vergisi ve sıfır korumalı bir ithalat rejimi içinde ithalat yapmış olsaydı, bu durumda meydana gelecek statik etkilerin hesaplanmış değerleri Tablo: 4.20'de verilmiştir. Böyle bir liberal ithalat rejimi içinde bile, 1995 yılı gümrük birliği uygulamasına göre diğer ticaret bloklarından yapılan ithalatta nisbi bir artış olmaktadır.

Türkiye-AT gümrük birliği'nin blok-içi ithalat artış oranı TB2 ticaret bloku için yüzde 11.47, TB3 bloku için yüzde 13.91 ve TB5 bloku için ise yüzde 27.82 iken, bu uygulamada sırasıyla bu oranlar yüzde 14.25, 17.31 ve 34.57 oranında gerçekleşmiştir. AT'nun net TY etkisi değişmez iken, diğer ticaret bloklarının toplam içindeki net TY etkilerinin artması sonucu toplam net TY etkisi 2103.722 milyon dolara ulaşmıştır.

Türkiye'nin açık pazar olmasıyla, Ticaret saptırıcı etkinin düşük seviyede gerçekleşmesiyle, tüketicinin potansiyel bir tüketim kaybı olmamaktadır. Ticaret blokları için hesaplar TS etkileri, fiyat rekabeti açısından değil, tercih ve beğenilerden kaynaklanan rekabet nedeniyle oluşmaktadır.

Tüketicinin toplam net tüketim artışı ise 2103.722 milyon dolar seviyesinde oluşmuştur. Aynı yılın gümrük birliği uygulamasında tüketim artışı ise 1820.911 milyon dolar olarak gerçekleşmişti. Bu nedenle gümrük birliği uygulaması, açık pazar durumuna göre 282.811 milyon dolarlık bir refah kaybına yol açtığı görülmektedir. Bu nedenle, "Açık Pazar" durumu, gümrük birliği'ne bir alternatif olmaktadır.

TABLO: 4.20 TÜRKİYE'NİN AÇIK PAZAR OLMASI DURUMUNDA OLASI STATİK ETKİLERİ, 1995

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	1230.065	576.900	653.165	1806.965	16.55	0.39
TB2	589.851	127.407	462.444	717.258	14.25	0.27
TB3	403.138	45.192	357.946	448.330	17.31	0.21
TB5	697.087	66.920	630.167	764.007	34.57	0.37
Toplam İthalat	2920.141	816.419	2103.722	3736.560	16.05	1.26

TABLO: 4.21 TÜRKİYE'NİN AÇIK PAZAR OLMASI DURUMUNDA OLASI STATİK ETKİLERİ, 1996

(Milyon dolar, %)

TİCARET BLOKU	TY	TS	NET TY	TG	Blok İçi İthata Artışı (%)	Net TY/GSMH (%)
TB1 (AT15)	1624.339	760.190	864.149	2384.529	14.83	0.47
TB2	644.912	114.149	530.763	759.061	12.47	0.29
TB3	597.807	73.530	524.277	671.337	15.80	0.28
TB5	1034.301	109.635	924.666	1143.936	31.54	0.50
Toplam İthalat	3901.359	1057.504	2843.855	4958.863	13.88	1.55

1996 yılı içinde karşılaştırmalı bir analiz yapıldığında, 1995 yılı karşılaştırmasına benzer sonuçlar elde edilir. (Bakınız Tablo: 4.15, 4.21). 1996 yılında, Türkiye'nin açık pazar uygulaması sonucu oluşan etkiler Tablo: 4.21'de verilmiştir.

AT bloku hariç, Türkiye'nin açık pazar olması durumunda tüm blokların blok-içi ithalat oranları yükselmiştir. Çünkü, gümrük birliği'nde AT lehine oluşan statik etkiler bu uygulamada da aynen oluşmaktadır. Bunun sonucu olarak da toplam net TY etkisi tüketicinin refah artışını 2409.522 milyon dolardan 2843.855 milyon dolara yükseltmiştir. Toplam net TY/GSMH'ya oranı ise yüzde 1.31'den yüzde 1.55'e çıkmıştır.

Sonuçta, Türkiye'nin uygulayacağı "Açık Pazar Durumu", Türkiye'nin AT ile 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirdiği gümrük birliği'ne alternatif olmakta ve Türkiye bu pazar yapısını gümrük birliği'ne tercih edebilir.

2.4. Dinamik Modelin Tahmin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Bu modelde temel amaç Türkiye'nin 1987 yılında AT'ye tam üye olmak için yaptığı tam üyelik başvurusunun Direkt Yabancı Sermaye üzerindeki etkisini görmektir. Bu amaçla bölgesel ve toplam düzeyde belirlenen Direkt Yabancı Sermaye denklemine ilave edilen kukla değişkenin, "AT etkisini" temsil ettiği varsayılmıştır. Tahmin sonuçları için Tablo: 4.22'ye bakıldığında, talep düzeyini belirleyen GSYİH'nin işareti beklendiği gibi tüm ticaret blokları ve toplam düzeyde pozitif olarak gerçekleşmiştir.

Bir ülkenin istikrar düzeyinin temsilcisi olan enflasyon oranı katsayısında beklenildiği gibi tüm ticaret blokları ve toplam düzeyde negtaif işaretli olarak bulunmuştur. Direkt Yabancı Sermaye'ye koruma oranlarının etkisi ise tüm ticaret blokları ve toplam düzeyde negatif yönlü olmuştur.

Avrupa Topluluğunun Etkisi

AT'nun etkisi, AT kökenli şirketlerin yatırımları ile A.B.D., Kanada ve Japon kökenli şirketlerin yatırımları için olumlu olmuştur. Buna karşın, diğer ülkeler blokuna ait ülkelerden gelen şirketlerin yatırımları üzerinde AT'nun etkisi olumsuz olmuştur.

AT'nun, Avrupa Topluluğu kökenli şirketlerin yatırımlarına etkisi 1,15 ABD, Kanada ve Japon kökenli şirketlere etkisi ise 0.74 olarak bulunmuştur. Fakat, diğer ülke blokunda bulunan ülkelerden gelen şirket yatırımlarına etkisi -1.30 olarak tahmin edilmiştir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ökenli yabancı sermaye ve toplam düzeydeki yabancı sermaye yatırımları için AT'nun etkisi, katsayıların (0.16 ve 0.37) pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları için kesin yorum yapılamamaktadır.

GSYİH'nın (İç Talep Düzeyi) Etkisi

Tahminlerde, Net yabancı sermayenin iç talep düzeyi (GSYİH) katsayısı ticaret blokları ve toplam düzeyde farklılık göstermemektedir. Net yabancı sermaye'nin "iç talep düzeyi esnekliği" 1.21 ila 1.42 arasında değerler almıştır.

İç talep düzeyi esnekliği'nin yüksekliği ölçüsünde, yabancı şirketlerin yatırım eğilimi artacaktır. Ancak iç talep düzeyi esnekliğinin ticaret blokları ve toplam düzeyde farklılık göstermemesi durumunda ise yabancı şirketlerin yatırım kararlarında, Türkiye'nin iç pazarındaki büyümeyi stratejik olarak aynı önemde bir değişken olarak algıladıklarını gösterir.

İç talep düzeyi esnekliği'nin diğer ülkeler bloku için 1.42, toplam düzeyde 1.30, ABD, Kanada ve Japonya için 1.29, AT ülkeleri için 1.25 ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için ise 1.21 olarak tahmin edilmiştir.

Enflasyon Esnekliği (İstikrarsızlık Katsayısı) Etkisi

Net yabancı sermaye'nin enflasyon esnekliği (istikrarsızlık katsayısı) ise tüm ticari bloklarda oldukça yüksek çıkmıştır. Özellikle AT ülkeleri kökenli, ABD, Kanada ve Japonya kökenli, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ve toplam düzeyde istikrarsızlığa karşı duyarlı oldukları görülmüştür.

AT kökenli yabancı sermaye'nin enflasyona duyarlılığı -1.66 iken bu oran toplam düzeyde net yabancı sermaye için ise -1.37 olarak tahmin edilmiştir.

Bu durumda, gözlem dönemi boyunca Türkiye'de alışlagelen yüksek enflasyon oranları ekonomik istikrarsızlığın bir göstergesi olarak yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde negatif yönden etkilendiği görülmektedir.

Diğer bir deyişle, enflasyon esnekliğinde yüzde 1'lik bir değişimin Avrupa Topluluğu kökenli yabancı sermaye yatırımlarında yüzde -1.66 ve toplam düzeyde net yabancı sermaye için ise yüzde -1.37 oranında değişime yol açacağı anlaşılır.

Koruma Oranları Katsayısı Etkisi

Net yabancı sermaye'nin yatırım kararlarında, iç talep düzeyi esnekliği ve istikrarsızlık katsayısından daha da önemli bir faktör olarak "Koruma katsayısı" (ekonomide dışa açıklık derecesi) olduğu görülmektedir.

Koruma katsayısının büyüklüğu iç talep düzeyi katsayısı ve enflasyon katsayısından çok daha büyük bulunmuştur. Koruma katsayısı en yüksek oranlı olarak -2.90 ile diğer ülkeler kökenli blokunda, en düşük oranlı olarak -1.98 ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri blokunda ortaya çıkmıştır.

Gözlem dönemi ve gözlem dönemini oluşturan yılların büyük bir bölümünde, Türkiye'de uygulanan kapalı ekonomi modelinin uygulanması ve yabancı sermaye'yi yasaklayan, teşvik de etmeyen bir yabancı sermaye politikasının izlenmesi, yabancı şirketlerin Türkiye'ye yatırım yapma eğilimini düşüren en önemli faktör olarak kabul edilir.

TABLO: 4.22 TİCARİ BÖLGELERE GÖRE VE TOPLAM DÜZEYDE NET DİREKT YABANCI SERMAYE YATIRIM DENKLEMLERİ TAHMİNİ

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER					R ²	F	D.W	U
LR SB1 (1) Katsayı t-tahmini	C -2.158	LRGSYİH 1.255 8.999	LRRKO -2.311 -9.725	LTEFE -1.662 -4.445	D1 1.152 1.924	0.986	181.58	1.940 ^d	0.545
LR SB2 (2) Katsayı t-tahmini	C -4.698	LRGSYİH 1.299 19.017	LRRKO -2.111 -14.269	LTEFE -1.402 -5.390	D1 0.741 ^b 2.382	0.991	261.17	2.250 ^d	0.415
LR SB3 (3) Katsayı t-tahmini	C -4.260	LRGSYİH 1.214 5.584	LRRKO -1.987 -4.351	LTEFE -1.280 ^e -1.620	D1 0.165 ^e 0187	0.958	50.47	1.946 ^d	0.950
LR SB4 (4) Katsayı t-tahmini	C -8.183	LRGSYİH 1.427 18.412	LRRKO -2.902 -17.143	LTEFE -0.817 -2.809	D1 -1.300 -3.727	0.988	188.54	2.122 ^d	0.487
LR SB5 Katsayı t-tahmini	C -2.966	LRGSYİH 1.308 13.759	LRRKO -2.387 -13.222	LTEFE -1.372 -5.790	D1 0.371 ^e 1.01	0.994	413.05	1.644 ^c	0.352

Tüm testler %1 önemlilik düzeyinde yapılmıştır.

a: % 5'de anlamlı

b : %10'da anlamlı

c: % 1'de otokorelasyon kararsızlık bölgesinde

d : % 1'de otokorelasyon yok

e: % 10'da bile anlamsız.

1987 yılında Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusu, yabancı şirketlerin yatırım kararlarında farklılıklar yaratmış gözükmektedir. AT kökenli şirketler tam üyelik başvurusunun, Türkiye'nin iç pazarını tam rekabete açarak kendi ürünlerine karşı büyük bir talep artışı olacağı varsayımıyla yatırımlarında artış yaptıkları gözlenmiştir. AT kökenli şirketlerin uluslararası pazarda asıl rakipleri olan ABD, Kanada ve Japon kökenli şirketler ise Türkiye pazarını rakiplerine kaptırmamak hem de AT'nin kendilerine karşı olan yasaklayıcı gümrük tarifelerini, Türkiye üzerinden aşmak amacıyla Türkiye'deki yatırımlarını artırdıkları görülmektedir.

2.4.1. Türkiye'nin AT'na tam üyelik başvurusunun yabancı sermaye üzerindeki dinamik etkileri

Dinamik modeldeki temel amacımız, Türkiye'nin 1987 yılında AT'na tam üyelik olmak amacıyla tam üyelik başvurusunun, direk yabancı sermaye üzerindeki etkisi belirtmektir. Bu nedenle değişik bölgelerden gelen yabancı şirketlerin Türkiye'nin 1987 yılında yaptığı tam üyelik başvurusunu, yatırımlara yönelmeleri şeklinde açıklamak gerekir.

Modelde, AT tam üyelik başvurusunu temsil eden kukla değişken (D1, AT'nun etkisi), katsayısının büyüklüğü ve işareti belirttiğimiz ticari bölgelere göre farklı olmuştur. Yabancı şirketlerin yatırım eğilimini belirlemede diğer bir önemli faktör olarak "koruma etkisi" olmuştur. Bu iki önemli etkinin yanısıra istikrarsızlık etkisi (enflasyon esnekliği) ile iç talep düzeyi etkisi (GSYİH), yabancı şirketlerin Türkiye'ye yatırım yapma eğilimini belirlemede önemli diğer faktörler olmuştur.

AT etkisi ve koruma etkisini, yatırım yaratma ve yatırım saptırma etkileri ile açıklamak mümkündür.

AT etkisi nedeniyle, AT kökenli direkt yabancı sermaye'nin yatırım yapma eğiliminin arttığı görülmektedir. Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun yabancı sermaye

yatırımlarına etkileri Tablo: 4.23'te verilmiştir. Bu artış Türkiye'nin lehine refah artırıcı bir yatırım yaratma etkisi doğmuş olmaktadır. Ayrıca, gümrük birliği ile koruma oranları önemli ölçüde azaldığından, koruma etkisi'nin de azalmasına yol açacağından, Türkiye-AT gümrük birliği sürecinde, AT kökenli şirketlerin yatırımlarını artırmaları ile Türkiye'nin lehine olan yatırım yaratma etkisi de büyüyecektir. Gerçekten de 1996 yılı itibariyle izin verilen yabancı sermaye'nin yüzde 84.6'sı AT kökenli şirketlere aittir. Topluluğa üye ülkeler itibariyle Fransa, yüzde 61.7'lik payla ilk sırada yer almıştır.

Türkiye-AT gümrük birliği'nin ticaret saptırıcı etkisini dikkate alacak olan Topluluk şirketleri, Türkiye'ye henüz yatırım yapmayan rakip AT'li şirketlere karşı, hem de AT dışı şirketlere karşı pazar paylarını korumak amacıyla Türkiye'deki yatırımlarına ağırlık vererek, arttırmayı çalışacaklardır.

Ayrıca AT şirketlerin yapacağı diğer bir yatırım şekli ise, büyüyen pazar ve artan rekabet nedeniyle, Türkiye'deki mevcut yatırımlarını daha rasyonel hale getirmek amacıyla ek yatırımlara yönelmeleri de, Türkiye için yatırım yaratma etkisi oluşturacağı aşıkardır.

AT dışı firmaların yatırımları ise gümrük birliğinin Ticaret Saptırıcı etkisine karşı, özellikle A.B.D., Kanada ve Japon kökenli firmaların AT etkisi nedeniyle, Türkiye'deki yatırımlarını ya artıracaklar ya da ülkemizdeki yatırımlarını daha rasyonel hale getirmek amacıyla ek yatırımlara ağırlık vereceklerdir. Bu durum da Türkiye lehine refah artırıcı bir etki yaratacaktır.

Diğer sermaye blokunda gelend direkt yabancı sermaye eğiliminin AT etkisi nedeniyle negatif olduğu gözlenir. Bu blok kökenli şirketlerin yatırımlarını Türkiye dışına taşıma eğiliminde oldukları söylenebilir. Ortak gümrük tarifesi'nin ticareti yasaklayıcı tarife olarak tesbit edilmemesine karşın bu bloka ait şirketlerin yatırımlarını ülkemiz dışına taşımaları ve Topluluk üyelerinden birine yönelmeleri, Türkiye açısından yatırımı saptırıcı etki doğuracaktır.

Toplam düzeyde ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri blokuna ait direkt yabancı sermaye yatırımları, yatırım yaratma ve yatırımı saptırıcı etkileri açısından analiz etmek mümkün olmamıştır. Çünkü bu bloklar için bulunan AT etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

**TABLO : 4.23 TÜRKİYE’NİN AT’NA TAM ÜYELİK BAŞVURUSUNUN
YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA ETKİSİ**

SERMAYE BLOKLARI	AT Etkisi (D1)	İç Talep Düzeyi Etkisi (GSYİH)	Koruma Etkisi (RKO)	İstikrarsızlık Etkisi (TEFE)
AT Ülkeleri Bloku (SB1)	1.15	1.25	-2.31	-1.66
ABD, Kanada, Japonya Bloku (SB2)	0.74	1.29	-2.11	-1.40
Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Bloku (SB3)	—	1.21	-1.98	—
Diğer ülkeler Bloku (SB4)	-1.3	1.42	-2.90	-0.81
Toplam düzeyde sermaye (SB5)	—	1.30	-2.38	-1.37

3. TÜRKİYE-AT GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNDE DIŞ TİCARETİMİZDE OLUŞAN STATİK VE DİNAMİK ETKİLERİN ANALİZİ

Statik model yöntemleri (Ex-post ve Ex-ante), gümrük birliği, serbest ticaret bölgesi vb. ekonomik entegrasyonları iktisadi olarak rasyonel bir seçim olup olmadığını belirlemede yardımcı olan analizlerdir. Türkiye'nin 1 Ocak 1996 yılında gerçekleştirdiği gümrük birliği'nin dış ticaretimiz açısından rasyonel bir karar olup olmadığı

oluşturduğumuz modellerle analiz edilmeye çalışılmıştır.

Dinamik model ile direk yabancı sermaye'nin yatırım eğilimini, AT'na tam üyelik başvurusu 1987 yılı sonucu ortaya çıkan yatırım yaratma ve yatırımı saptırma etkilerini belirleyerek, Türkiye'ye gelebilecek yabancı sermaye yatırımlarının yönü konusunda analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.1. AT Genişlemesinin Genel Değerlendirilmesi

Ex-post yaklaşıma göre net tüketici refahındaki artışın GSMH'ya oranı AT blokları içnide en yüksek AT12 blokuna ait iken, bu bloku AT9 ve AT6 blokları izlemiştir. Bu sonuçlara göre, AT'nin AT12'den AT15'e genişlemesinin Türk tüketicisinin refah düzeyinde 57.62 milyon dolarlık bir kayıp oluşmuştur. Bu durumun nedeni ise, AT12'den Net TY/GSMH'ya oranı yüzde 0.46 iken AT15'de bu oran yüzde 0.43 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın AT12'ye göre küçük olmasının temel nedeni ise AT15 için hesaplanan ithalat fiyat esnekliğinin AT12'ye göre yaklaşık 0.043 puan daha küçük tahmin edilmiş olmasıdır. (Bakınız Tablo: 4.12).

AT'yi kuran AT6 bloku'nun sağladığı refah artışının AT9 ve AT12'nin sağladığı statik etkilerinin seviyesine yakın olması nedeniyle, AT'nun AT9 veya AT12 olarak genişlemesinin Türk tüketicisine sağlayacağı refah artışı yüzde 0.2-0.3 puandan fazla olmayacaktır. Çünkü AT6'nın toplam ithalat hacmindeki payı AT15'den yapılan ithalat tutarının yüzde 75'ini oluşturmasıdır. Gerçekten de ithalatımızda ilk dört sırayı teşkileden Topluluk üyesi AT6 blokuna aittir.(Bakınız Bölüm 2).

Bu nedenle AT12 bloku tüketici açısından, AT6 ise üretici açısından rasyonel bir ticaret ortağı olacağını söylemek mümkündür.

3.2. Gümrük Birliği ve Alternatif Ticaret Bloklarının Rasyonelliğinin

Genel Değerlendirilmesi

Ex-ante yaklaşım ile Türkiye-AT Gümrük Birliği ve oluturduğumuz üç ticaret bloku ile serbest ticaret bölgesi anlaşması yapması durumunda, Türkiye için iyi bir iktisadi seçim için gerekli rasyonele sahip olup olmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

1996 yılı statik etkiler dikkate alındığında, AT ile yapılan gümrük birliği yerine serbest ticaret bölgesi şeklinde bir ekonomik entegrasyon yapması durumunda, bu ikisi arasındaki temel fark toplumsal refah artışından kaynaklandığı görülmüştür. AT ile yapılan gümrük birliğinin diğer değişkenler sabit iken, AT ile yapılacak bir serbest ticaret bölgesi uygulamasına göre toplumsal refahta daha fazla artış sağladığı görülmüştür.

Çünkü, AT oluşturan gümrük birliği sonucu sadece Topluluğun lehine Ticaret yaratma, saptırma ve ticaretin geliştirme gibi statik etkiler doğmamış, aynı zamanda Ortak Gümrük Tarife'sinin gümrük birliği öncesi gümrük vergilerine göre daha düşük oranda tespit edilmiş olması AT dışı bloklar lehine de aynı statik etkiler doğmuştur. Bu nedenle Topluluk dışı bloklardan sağlanannet tüketim artışları, AT'dan sağlanan net tüketim artışlarına ilave bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı tutarı 2713.149 milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin AT ile oluşturduğu gümrük birliği'ne alternatif olarak oluşturduğumuz ticaret bloklarının hiç birinin net tüketim artışı bakımından, gümrük birliği'ne alternatif olmadığı görülmüştür. Net tüketim artışlarının GSMH'ya oranı gümrük birliğinde yüzde 1.31 iken, AT dışı ticaret bloklarında yüzde 1.13 olmuştur. Fakat Türkiye'nin açık pazar olması durumunda bu oran yüzde 1.55 olarak gerçekteşmiştir. Bu nedenle açık pazar durumu tüketici açısından gümrük birliğine tercih edilecek bir rasyonel seçim olabilir.

Uluslararası iktisat teorisinde de belirtildiği gibi serbest ticaret uygulaması toplumsal refah maksimize ederken, gümrük birliği ise serbest ticaret uygulamasının mümkün olmadığı durumlarda ikinci en iyi uygulama türü olmaktadır. Toplumsal refah açısından Türkiye'nin ithalata sıfır gümrük uygulaması gerekli iken kısa vadede böyle bir

durumun mümkün olmaması nedeniyle gümrük birliği ikinci en iyi durumu yansıtmaktadır.

Ortak gümrük tarifesinin düşük seviyeli olması, tüketicinin potansiyel refah kaybını (Ticaretin saptırılması) önemli ölçüde azaltılır. Bu nedenle ortak gümrük tarifesi yasaklayıcı bir tarife değil aksine gümrük birliği öncesine göre ticaret hacmini arttırıcı bir tarife olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin gümrük birliği ile AT ile yaptığı ticaretin artış oranına eşit miktarda AT dışı ülkeler aleyhine ticaret saptırıcı etki doğmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'nin oluşturduğu gümrük birliği'nin neden olduğu refah artışı küçük oranlarda gerçekleşmiş olmasıdır. Bu oran AT için yüzde 1.31 iken AT dışı ülke bloku için yüzde 1.13 ve Türkiye'nin Açık Pazar olması durumunda ise yüzde 1.55 olmuştur. Bu durumun temel nedeni ise Türkiye'nin At karşı yükümlülüklerini 1973'ten sonra gerçekleştirirken, diğer ülkeler için ise 1980 sonrası gümrük indirimlerini yerine getirmesidir. Eğer Türkiye, 1973'te ithalatta tam liberalizasyona gitmiş olsaydı, bugün bu oranlar daha yüksek seviyede olurdu.

3.3. AT'na Tam Üyelik Başvurusunun Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkilerinin Genel Değerlendirilmesi

Direkt yabancı sermaye yatırımlarının eğilimini ölçmeyi amaçlayan dinamik model, 1987 yılında AT'na tam üyelik başvurusu sonucunda oluşan yatırım yaratma ve yatırım saptırma etkilerinin belirlenmesi amacıyla yöneliktir.

AT üyesi ülke kökenli şirketlerin toplam izinleri yaklaşık yüzde 55.60 civarındadır. ABD, Kanada ve Japonya'da bu oran yüzde 30 iken Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için yüzde 4 ve diğer ülkeler için ise yaklaşık yüzde 6'dır.

Dinamik modelde tahmin ettiğimiz AT etkisi, AT ve AT dışı ülke blokları için doğrulanmaktadır. Ayrıca gümrük birliği nedeniyle ve geçmişteki yatırımları nedeniyle Türkiye'ye gelecek olan yabancı şirketler genelde AT ülkeler ve ABD, Kanada ve

Japonya olacağını söylemek mümkündür.

Bu nedenle, dinamik etkiler içinde önemli bir yer tutan yabancı sermaye yatırımlarının dinamik refah kazançlarını kısa dönemde görmek mümkün değildir. Ancak, Türkiye'nin uzun dönemde AT ülkelerinden gelecek yatırımlardan önemli ölçüde dinamik refah kazançlarını sağlayacağını söylemek mümkündür. Çünkü, refah kazançları kısa ve orta dönemde değilde uzun dönemde ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin Yunanistan 15 yıllık bir dönem sonucu önemli ölçüde dinamik refah kazancı sağladığı görülmektedir.

Türkiye'nin oluşturduğu gümrük birliği'nin yatırımları hızlandıracağı savı doğru değildir. Çünkü model tahminimiz sonucu eğer Türkiye, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ve koruma etkisi (ekonominin dışa açıklığı) nedeniyle uygulanan kapalı ekonomi politikasının yanı sıra yabancı sermayeyi yasaklayan, teşvik etmeyen yabancı sermaye politikasını terk etmediği sürece yabancı sermayenin ülkemize yönelmeleri imkansızdır.

Görüldüğü gibi, gümrük birliğinin dinamik etkilerini tahmin etmek güç olmakla beraber, dinamik kazançlar, statik refah kazançlarına göre daha büyük ve kalıcıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Dünya’da yaşanan hızlı ve önemli ekonomik gelişmeler yanında bilgi ve iletişim teknolojileri, Dünya’ımızı küçültürken, ulusal devletler yerine uluslararası düzeyde bütünleşen topluluk ve kutuplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler, ulusal sınırların ayırıcılık niteliğinin azaldığı, Ulusların daha kapsamlı entegrasyonlar içinde bütünleşmeye yöneldiğini göstermektedir. İşte bu ekonomik entegrasyonların en önemlisi, yüzyılın birleşmesi olarak değerlendirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu olmuştur.

Geleneksel olarak Avrupa ile hareket eden, ekonomik ve sosyal gelişmesi için kendine Batı Avrupayı model alan Türkiye, yanı başında gelişen Birleşik Avrupa hareketinin dışında kalmayarak, bu hareketin önemini ilk kavrayan ülkelerden biri olmuş ve 1959 yılında AET’nin kuruluşundan bir buçuk yıl sonra bu Topluluğa “Ortak üye” olmak amacıyla başvurmuştur. Bu başvuru sonrası Türkiye’nin AT ile ekonomik ve siyasal bütünleşme sürecini 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması ile başlatmış ve 22 Temmuz 1970 tarihli Katma Protokol ile perçinlemiştir. Ankara Anlaşması ile Türkiye, AT’na ileride “Tam Üyeliği” öngören ve aşamalı bir şekilde kurulacak Gümrük Birliği süreci üzerine oturtulmuş bir ortaklık kurmuştur.

Türkiye’nin AT’na ortak üye başvurusu sonrası Türkiye-AT ilişkileri, yaşanan ekonomik ve siyasal konjonktürlerinde etkisiyle inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiş ve donma noktasına gelmiştir. 1980 sonrası gelişen süreç içerisinde, 1987 tarihinde Ankara Anlaşması’nda bağımsız olarak ve söz konusu anlaşma’da öngörülen aşamaların tamamlanmasını beklemeden Tam üyelik başvurusu yapan Türkiye, ağırlaşan ekonomik istikrarsızlık ve Topluluk ilişkilerinin zayıflığı neden gösterilerek tam üyeliği meçhul bir tarihe bırakılmıştır. Bu durum üzerine Türkiye, tüm çabasını ve dikkatini Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi konusunda yoğunlaştırmış ve bu çabasını 6 Mart 1995 tarih

ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları çerçevesinde 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirerek atmış, fakat tam olarak istenilen amaca ulaşamamıştır.

Türkiye AT'ye tam üye olmadan gümrük birliği'ne katılan ilk ve şimdilik tek ortak üye konumundadır. Bu durum ise, Türkiye'nin Tam üye statüsünün getireceği mali destekleri kullanamaması, siyasi karar mekanizmasında yer alamadığı için aleyhine sonuçlanabilecek gelişmelere müdahale edememesi anlamına gelmektedir. Fakat bu olumsuz durumun yanı sıra gümrük birliği, Türkiye'nin AT ve dolayısıyla global ekonomi ile bütünleşmesinin en önemli aracı durumundadır. Çünkü eski Doğu Bloku ülkelerinin ekonomik gelişmelerini serbest piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde sürdürme yönündeki tercihleri ve bölgesel ekonomik bloklaşmalarının ortaya çıkması gibi değişimler Türkiye'nin AT içerisinde yer almasından önemli faydalar sağlayacağı yönünde ipuçları vermektedir.

Türkiye ile AT ülkeleri arasında ekonomik gelişmeler düzeyi bakımından Türkiye ekonomisi, sahip olduğu potansiyeller, bulunduğu gelişmişlik düzeyi, uzun yıllar yaşadığı istikrarsızlıklar ve genelde gösterdiği "çoklu-çarpık" yapılanma ile ilginç bir ülke görünümündedir. Bu durum 1995 yılında ekonomi ve siyasi gündemin ilk maddesi olan gümrük birliği'nin gerçekleştirilmesi ile daha da belirginleşmiştir.

1996 yılı başında gerçekleştirilen gümrük birliği, AT'nin üyeleriyle bu güne kadar gerçekleştirdiklerinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle gümrük birliği sürecinin etkileri değerlendirilirken bu farklılıkların dikkate alınması gereklidir.

Bu farklılıklardan ilki, diğer ülkelerin gümrük birliği'ne girmeden önce tam üye olmaları ve gümrük birliği öncesi büyük oranlarda mali yardım almalarıdır. Türkiye önce gümrük birliği'ne girmiş, üstelik Topluluğun yardımlarından diğer üye ülkelerle karşılaştırılmayacak ölçüde düşük yardımlar almıştır. Oysa gümrük birliği, ülkemiz gümrük vergileri gelirlerinden 3-3,5 milyar dolarlık azalma yaratmıştır.

Diğer taraftan gümrük birliği tüm ürünleri kapsamamıştır. Nitekim Türkiye AT ülkelerinden gelecek sanayi ürününe serbest giriş hakkı verirken, aynı imkanı tarım ürünlerine tanımamıştır. Oysa AT ülkemiz sanayi ürünlerine 1972 yılında, tarım ürünlerine ise 1987 yılından itibaren serbest giriş hakkı tanımıştır. Ancak bu uygulamada önemli bazı kısıtlamalar getirilmiş, tarifeler kaldırılırken tarife dışı engeller konulmuştur.

Bu olumsuz koşullara rağmen Türk tüketicisi gümrük birliği ile yabancı ürünlerde ucuzlama olacağı beklentisine girmiştir. Oysa gümrük birliği öncesinde tarife indirimleri yüzde 90-95 oranında gerçekleşmişti. Dolayısıyla vergilerin kaldırılması nominal olarak ancak yüzde 5-10 arasında ucuzlama getirmiştir. Ancak 1996 yılı ocak ayında gerçekleşen kur artışları bu düşüşün etkisini de sınırlamıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse gümrük birliği, “nevi şahsına münhasır” özelliklere sahip bir ülkeye uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle gümrük birliği'nin sonuçlarının ortaya konulması büyük önem taşımaktadır.

Bir ekonomik bütünleşme hareketi olan gümrük birliği, üye ülkeler arasında vergilerin sıfırlanması ve üçüncü ülkelerle olan ticarete ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması esasına dayanır. Bu nedenle üye ülkelerin daha önce Topluluk dışı ülkelerle yaptıkları ticaretin Topluluk içine kayması şeklinde bir sonuç ortaya çıkması beklenmektedir. Bu etki “Ticaret Saptırıcı etki” olarak anılır. Bunun yanında daha önce gümrük vergisi uygulandığı için yerli üretimin tercih edildiği bazı mallarda, gümrük birliği sonrasında üye ülkelere ithalatı başlar. Bu şekilde ortaya çıkan etkiye de “Ticaret Yaratıcı” etki denilmektedir. Ticaret yaratıcı etki dünya refahına bir katkı olarak değerlendirilirken; ticaret saptırıcı etki dünya refahında bir azalmaya neden olmakta, zira kaynak kullanımında tekinliği düşürmektedir.

Gümrük birliği'nin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak karşımıza çıkarken, Topluluğun gelişimine ve üye ülkelerdeki ekonomik yapılanmalarına bağlı olarak zaman içinde dinamik etkilerde ortaya çıkmaktadır.

Gümrük birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerine baktığımız zaman ise, gümrük birliği sonrası Türkiye, daha önce üçüncü ölkelerden ithal etmiş olduğu birçok malı AT'dan almaya başlayacaktır. Böylece yüksek maliyetli AT malları Türk pazarına girerken, üçüncü ölkelerin düşük maliyetli üreticileri Türkiye'nin de uyguladığı OGT'ni aşamazlarsa AT lehine Ticaret kaymaları gündeme gelecektir. Bu durumda Topluluk dışı ölkelerle ticaretin azalmasına (ticareti saptırıcı etki) yol açacaktır. Ayrıca Topluluk içerisinde dış ticaret engellerinin kaldırılması ile bölge içinde bir çok mamul en ucuza üreten üye ölkeden ithal edilmeye başlanır ki, daha önce gümrük tarifeleriyle korunan, maliyet iyüksek yerli üretim yerini verimliliği yüksek yabancı üretimin eline geçecektir. Bu durumda, Türkiye ile Topluluk arasında kaynak dağılımının yeniden düzenlenmesi ve dış ticaret hacminin artmasına yola çar, yani ticaret yaratıcı etki oluşur.

Gümrük birliği teorisi, gümrük birliği'nin ticaret akışını, ekonomik refah ve üretimin uluslararası bölüşümü üzerindeki etkilerini bir defaya mahsus olarak tespit etmeye imkan vermektedir. Ayrıca bu teoriye göre, AT, NAFTA, APEC gibi dünya ticaret hacminin yüzde 86'sını elinde bulunduran bu ticaret bloklarının dışında kalan ölkelerin özellikle tarife dışı engeller nedeniyle, potansiyel ticaret hacmi ve refah kayıplarına uğrayacakların tahmin edilmektedir.

Bu nedenle bu tez çalımasında, Dünya ticaretindeki bloklaşma ve liberalleşme çabaları da dikkate alınarak, Türkiye'nin AT ile gerçekleştirdiği gümrük birliği'nin Türk dış ticareti üzerinde oluşturduğu etkiler ve Türk dış ticareti açısından gümrük birliği'nin rasyonel bir seçim olup olmadığı statik ve dinamik model denemeleri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Statik model, ex-post, ex-ante yaklaşımı ile Türkiye'nin AT kökenli ithalatı üzerinde oluşturduğu statik etkileri ölçmek amacıyla statik model oluşturulmuştur. Avrupa Topluluğunda görölen yatay genişlemenin Türkiye'nin Topluluk kaynaklı ithalat talebi üzerinde yarattığı etkiler tüketici refah açısından ortaya konmuştur. Sonuçta AT12

ticaret bloku tüketici refahı açısından, AT6 bloku ise üretici açısından rasyonel bir seçim olacağı sonucuna varılmıştır.

Türkiye-AT gümrük birliği ve oluşturduğumuz üç ticaret bloku ile serbest ticaret anlaşması yapması durumunda, Türkiye'nin dış ticareti açısından daha iyi bir iktisadi seçim olup olmadığı ise ex-ante yöntemiyle ortaya konmuştur.

Türkiye'nin açık pazar durumu hariç, Türkiye-AT gümrük birliği'nin tüketici refahında en fazla artış sağlayan bir entegrasyon süreci olduğu karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Gümrük birliği'nin AT ile oluşturulabilecek bir serbest ticaret bölgesi'ne tercih edilmesinin temel nedeni ise, Türkiye-AT gümrük birliği sürecindeki Ortak Gümrük tarifesi'nin dış ticarete korumacılığı arttırıcı değil, aksine azaltıcı bir oranda tespit edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ortak gümrük tarifesinin gümrük birliği öncesi gümrük tarifelerine göre daha düşük oranda belirlenmesi sonucu, gümrük birliği dışı ülkeler için dışsal ticaret yaratma ve saptırma etkileri doğmuştur. Bunlara karşın kısa dönemli gümrük birliği'nin statik etkilerinin GSMH'ya oranı yüzde 0,46 ila yüzde 1,55 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye-AT Gümrük birliği'nin en önemli dinamik etkilerinden olan direkt yabancı sermaye yatırımlarının entegrasyon sürecinde artarak dinamik refah kazançları uzun dönemde artacağını söylemek mümkündür. Bu modelle, tahmin ettiğimiz AT etkisi, AT ve AT dışı ülke blokları için ortaya konmuştur. Gerçekleştirilen gümrük birliği ile ülkemize gelecek yabancı şirketlerin genelde AT ülkeleri ve ABD, Kanda ve Japonya olacağı görülmüştür.

Sonuçta, Türkiye'nin kısa dönemde mevcut ekonomik koşulları veri iken Türkiye-AT Gümrük birliği süreci ile dış ticarete önemli kazançlar elde edemeyeceği, fakat uzun dönemde gümrük birliği'nin dinamik etkilerinin artan oranda ortaya çıkmasıyla önemli refah kazançları elde edeceğini tahmin edilmiştir.

Ayrıca, Türkiye-AT arasında oluşturulan gümrük birliği, Üçüncü ülkelerle yapılan ticaretin bir kısmının Topluluk üyesi ülkelere yönelmiştir. 1995 yılında 576.900 milyon dolar olan ticaret sapması 1996 yılında yüzde 24.11 oranında artarak 760.190 milyon dolara yükselmiştir. Üretim etkisi olarak anılan ticaret yaratma ise 1995 yılında 1230.065 milyon dolar iken 1996 yılında 1624.339 milyon dolara yükselmiştir. Tahmin edilen statik etkilerin AT lehine gerçekleşmiş olmasının nedeni ise, AT Türkiye'ye yönelik yükümlülüklerini 1972 yılında yükümlülüklerini yerine getirerek, Türk ürünlerine serbest giriş izni vermesidir. Bu nedenle Türkiye lehine oluşan statik etkiler 1972 yılından sonra görülmüştür.

KAYNAKLAR

- ANDERSON, K. BLACKHURST, R. **Regional Integration and The Global Trading System**, Horvester - Wheatsheaf, Exeter, 1993.
- AKKAYA, Şahin,
PAZARLIOĞLU, M. Vedat **Ekonometri I**, İzmir, 1995.
- AKTAN, Okan **“Türkiye-AT İlişkileri ve Sanayide Koruma”**, İşletme ve Finans, Sayı: 85, Mart, 1993.
- ALKİN, Erdoğan **Türkiye'nin Dışa Açılma Stratejisi İçinde İhracat Sorunu ve Sanayi Ürünlerinin İhracatını Artırma İmkanları**, İSO Araştırma Dairesi Yayını, İstanbul, 1991.
- ATAÇ, Beyhan **Maliye Politikası**, A.Ü.E.S.B.E. Vakfı Yayını, No:86, Eskişehir, 1991.
- BALKIR, Canan **“Uluslararası Ekonomik Bütünleşmelerinin Ticaret Etkilerini Ölçme Yöntemleri ve Türkiye-AET Uygulaması”**, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, İzmir, 1991.
- BORATAV, Korkut **Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları**, Ankara, 1984.

CANKAY, Lerzan

Dış Ticaret Politikası, D.E.Ü. Yayını, No: 345, İzmir,1993.

CEYLAN, Haluk

İşletmeler Yönünden Türkiye-AB Gümrük Birliği, İstanbul, 1994.

CEYLAN, Haluk, POLAT, Ömer

AT Karşısında Türkiye'nin Durumu, İKV. Yayını, Sayı: 121, İstanbul, 1992.

ÇİMEN, Ahmet

Gümrük Birliği ve AT-Türkiye İlişkileri, Ankara, 1996.

ÇÖMLEKÇİ, Necla

Temel İstatistik, Eskişehir,1994.

DOYAL, R., DOYAL, N

"Trade Creation and Trade Diversion: New Concepts, New Methods of Measurement" Archiv, Cilt: 13, 1977.

EKİNCİ, M.Sena

"Gümrük Birliğinde: Türkiye Düşünceleri", Süreç Dergisi, Sayı: 17-18, İstanbul, 1995.

EL-AGRAA, A.M

Economics of the European Community, 3rd. edition, Phillip Allan, Cambridge, 1990.

ERGÜNAL, Mehmet

"Türkiye-AT Bütünleşmesi", HDT Dergisi, Cumhuriyet'in 70. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1993.

- ERGÜN, Nihal **Mal ve Ülke Çeşitliliği Açısından İhracattaki Yapısal Değişim, DPT Yayını, No: 2282, Ankara, 1991.**
- ERKAN, Canan **Küreselleşme ve AT Karşısında Türkiye'nin Rekabet Yeteneği, İzmir, 1993.**
- ERK, Nejat, FİSUNOĞLU, Mahir **Türkiye - Avrupa Topluluğu İlişkileri, Adana, 1993.**
- ERLAT, G **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri: Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ex-ante Ölçülmesi, AİTİA, Ankara, 1980.**
- ERTÜRK, Emin **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, Bursa, 1993.**
- ERTEK, Tümay **Ekonometriye Giriş, İstanbul, 1982.**
Ekonometriye Giriş, İstanbul, 1996.
- ESER, Uğur **Türkiye'de Sanayileşme, Ankara, 1993.**
- ENGİN, Tülay **:1990'lı Yıllarda Ekonomimiz", Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Haziran, 1993/3.**
- GENCELİ, Mehmet **Yabancı Sermayenin Duyarlık Analizi, ITO Yayını, İstanbul, 1991.**

GÖKDERE, Ahmet

Avrupa Topluluğu İlişkileri (1959-1991), Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara, 1992.

GÜNUĞUR, Haluk

Avrupa Topluluğu ve Türkiye İlişkileri, A.Ü. Yayını, Ankara, 1991.

GÜRAN, Nevzat

“Avrupa Birliğinde ve Türkiye-AB İlişkilerinde Gümrük Birliği”, Durum Dergisi, TÜRKTRADE Yayını, Eylül, 1995.

GÜRAN, Nevzat, AKTÜRK, İsmail

Dışa Açılma Süreci İçinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü, DPT Yayını, No: 2231, Ankara, 1990.

GÜRLESEL, Can Fuat

Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, İzmir, 1992.

HİÇ, Süreyya

“Türkiye’nin 1980 Sonrası İhracat Serüveni”, Finans Dünyası, Sayı: 86, Şubat 1997.

HOOD, N, YOUNG, S

Türkiye Ekonomisi I, İstanbul, 1987.

İMİR, Emel

The Economics of Multinational Enterprise, Logman, London, 1987.

Çok Bağıntılı Doğrusal Modellerde Ridge Regresyon Yöntemiyle Parametre Kestirimi, A.Ü.Yayını, No: 212, Eskişehir, 1986.

KAREMERO, D. KOO, W

“Trade Creation and Diversion Effects of the US-Canadian Free Trade Agreement”, Contemporary Economic Policy, Cilt: 12, 1994.

KARLUK, Sadık Rıdvan

Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul, 1996.

Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1996.

“Gümrük Birliği’nin Türk Ekonomisine Muhtemel Etkileri”, Süreç Dergisi, Sayı: 17-18, İstanbul, 1995.

Türkiye’nin AET ile Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri, Türkiye Ekonomisi Araştırma Enstitüsü Yayını No: 1, Eskişehir, 1974.

“Türkiye’de İhracatı Artırma Politikaları”, 2. İktisat Kongresi, 2. Dış ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2,7 Kasım, 1981.

KAHMI, Jak

Avrupa Tek Pazarı ve Üye Olmayan Devletler Üzerine Etkileri, İKV. Yayını, İstanbul, 1992.

KAZGAN, Gülten

Ekonomide Dışa Açık Büyüme, İstanbul, 1988.

KILIÇ, Lerza Özkale

“AT ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Gümrük Birliği Açısından Değerlendirilmesi”, 3. İzmir İktisat Kongresi, DPT Yayını, İzmir, 1992.

KILIÇBAY, Ahmet

Değişen Dünyada Türk Ekonomisi, İstanbul, 1993.

Ekonometri Temelleri, İ.Ü. Yayını No: 2701, İstanbul, 1980.

KORUM, Uğur

Matematiksel İstatistiğe Giriş, A.Ü. S.B.F.Yayını No: 543, Ankara, 1985.

KOUTSOYIANNIS, A.

(Çev.: ŞENESEN, Ü., ŞENESEN, G)

Ekonometri Kuramı, Ankara, 1989.

KÖSE, A. Haşim, YELDAN, Erinç

“GB Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifleri”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XX, Sayı: 187, Ankara, 1996.

LIPSEY, R.G

The Theory of Customs Unions: A General Equilibrium Analysis, Nicolson, London, 1970.

MAYES, D.G.

“The Effects of Economic Integration on Trade”, Journal of Common Market Studies, Cilt: 17, 1978.

- MÜFTÜLER, Meltem **“Türkiye ve Avrupa Birliği: Yeni Bir Ortaklığa Doğru”**, Ekonomik Denge, ATO Yayını, Ocak, 1996.
- OLGUN, Hasan, TOGAN, Sübidey **Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, 1985**, ENKA.Birincilik Ödülü, İstanbul, 1985.
- PEKİN, Teyfik, ERGÜN, Temel **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, E.Ü. Yayını No: 6, İzmir,1984.
- RENKSİZBULUT, Mustafa **“Katılma Halinde Türkiye’nin ve Topluluğun Yükümlülükleri”**, İKV. Dergisi, Yayın No: 4, Sayı: 43, İstanbul, 1987.
- ROPSON, P **The Economics of International Integration**, 3 rd edition, Routledge, London,1993.
- SERİN,Necdet **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası (1923-1973)**, Ankara, 1975.
- SERPER, Özer **Uygulamalı İstatistik 2**, İstanbul, 1996.
- ŞAHİN, Hüseyin **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 1996.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet **AT’da Ortak Tarım ve Dış Ticaret Politikaları**, A.Ü.AT Araştırma Dizisi: Yayın No: 2, Ankara,1993.

TATLIDİL, Rezan

“Ankara Anlaşmasının 20. Yıldönümünde Türkiye-AT İlişkileri”
İKV. Dergisi, Yayın No: 4, Sayı: 42,
İstanbul, 1984.

TOGAN, Sübidey

“Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru”,
TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1995.

1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretimizin Libereizasyonu, Türk Eximbank Dizisi:1,
Ankara, 1993.

TÖRE, Nahit

Sektörel Gelişmeler, Türk Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992.

TÜZÜN, Çiğdem

“Türkiye-AET Ortaklığında Gümrük Birliği, AT ve Türkiye”, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1987.

ÜNVER, Özkan, GAMGAM, Hamza

Uygulamalı İstatistik Yöntemler,
Ankara, 1996.

Avrupa Topluluğu ve Türkiye,
HDTM Yayını, Ankara, 1993.

AT ve Türkiye İlişkileri, İKV
Yayını, İstanbul, 1992.

“AB Uluslararası Ticareti”, Forum Dergisi, Aralık, 1996.

AT ve Türkiye - AT İlişkileri, İKV Yayını, Sayı: 113, İstanbul, 1993.

AT Karşısında Türkiye'nin Durumu, İKV Yayını, İstanbul, 1992.

AB ve Türkiye, DTM Yayını, Ankara, 1996.

Aylık Dış Ticaret Bülteni, Muhtelif Sayılar, HDTM.

Aylık İstatistik Bültenleri, Muhtelif Sayılar, DİE.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967, DPT Yayını, Ankara, 1978.

1980'li Yılların Ortalarında Türk Ekonomisi, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1980.

1982 İktisadi Rapor, TOBB Yayını, Ankara, 1983.

1995 İstatistik Yılığ, DİE, Ankara, 1996.

1923-1971 Döneminde Türkiye'nin ihracatı ve Sektörel Dağılımı, DPT Yayını, Ankara, 1972.

**Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
Öncesi Gelişmeler(1972-1983),**
DPT Yayını No: 1975, Ankara, 1985.

**Beşinci Beş Yıllık Kalkınma
Planı, DPT Yayını, No: 1974, Ankara,**
1985.

Dış Ticaret Bülteni, İTO Yayını,
Aralık, 1992.

Dünya Ticaretindeki Gelişmeler,
İGEME Yayını, Ankara, 1996.

Dış Ticaret İstatistikleri, DİE,
Ankara, 1994.

Dış Ticaret Dergisi, DTM Yayını,
Sayı: 4, Ocak, 1997.

Ekonomik Rapor, İTO Yayını No:
1991-26, İstanbul, 1991.

**Gümrük Birliği'nin Türk Ekono-
misine Muhtemel Etkileri, Vakıf-
bank Araştırma Dizisi No: 1, Ankara,**
1995.

**Gümrük Birliği'nin Türk Eko-
nomisine Muhtemel Etkileri, İKV
Yayını, İstanbul, 1994.**

Ekonomik Rapor, İTO Yayını No:
1991-26, İstanbul, 1991.

Gümrük Birliği'nin Türk Ekono-
misine Muhtemel Etkileri, Vakıf-
bank Araştırma Dizisi No: 1, Ankara,
1995.

Gümrük Birliği'nin Türk Ekono-
misine Muhtemel Etkileri, İKV
Yayını, İstanbul, 1994.

Gümrük Birliği ve Dış Ticaret,
İzmir Ticaret Borsası, Haziran, 1997.

İhracatımızın Geleceği Üzerine Bir
Çalışma, DTM Yayını, Ankara, 1996.

İktisadi Rapor, TOBB Yayını,
Ankara, 1982.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,
DPT Yayını, Ankara, 1967.

İstatistik Göstergeler (1923-
1995), DİE Yayını No: 1982, Ankara,
1996.

Türkiye Ekonomisinin Değerlendi-
rilmesi, Türkinvest, İstanbul, 1993.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı,
Ankara, 1973.

Türkiye-AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Verilerle Karşılaştırılması, TOBB Yayını, No: 115, Ankara, 1995.

Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Muhtelif Sayılar, DPT Yayını.

Üretim, İhracat, Kapasite, Karşılaştırılması ve Dünya Ticareti ile Karşılaştırılması, İGEME Yayını, Ankara, 1996.

Yıllık Ekonomik Raporlar, Muhtelif Sayılar, TCMB.

T.C. Resmi Gazeteler, Muhtelif Sayılar.

Dünya Gazetesi,3.01.1994.

Milliyet Gazetesi, 01.01.1995.

EKLER

EK 1: Ekonometrik Modellerde Kullanılan Zaman Serileri

	AT6	AT9	AT12	AT15	TB1
1970	325.0000	421.0000	427.0000	457.0000	325.0000
1971	455.0000	571.0000	582.0000	621.0000	455.0000
1972	653.0000	830.0000	851.0000	894.0000	653.0000
1973	911.0000	1142.0000	1161.0000	1217.0000	1142.0000
1974	1420.0000	1709.0000	1478.0000	1834.0000	1709.0000
1975	1962.0000	2338.0000	2378.0000	2488.0000	2338.0000
1976	1911.0000	2341.0000	2411.0000	2531.0000	2341.0000
1977	2041.0000	2470.0000	2559.0000	2710.0000	2470.0000
1978	1658.0000	1873.0000	1931.0000	2073.0000	1873.0000
1979	1592.0000	1828.0000	1942.0000	2117.0000	1828.0000
1980	1876.0000	2202.0000	2360.0000	2586.0000	2202.0000
1981	2032.0000	2496.0000	2632.0000	2815.0000	2518.0000
1982	1992.0000	2453.0000	2566.0000	2814.0000	2466.0000
1983	2111.0000	2575.0000	2775.0000	3014.0000	2596.0000
1984	2475.0000	2935.0000	3314.0000	3626.0000	2983.0000
1985	2994.0000	3500.0000	2895.0000	4193.0000	3547.0000
1986	3757.0000	4334.0000	4565.0000	4911.0000	4565.0000
1987	4618.0000	5380.0000	5720.0000	6118.0000	5720.0000
1988	4765.0000	5670.0000	5908.0000	6340.0000	5908.0000
1989	5030.0000	5716.0000	6077.0000	6485.0000	6077.0000
1990	7686.0000	8863.0000	9354.0000	9924.0000	9354.0000
1991	6861.0000	8807.0000	9222.0000	9897.0000	9222.0000
1992	7575.0000	9616.0000	10049.00	10056.00	10049.00
1993	9726.0000	1236.0000	12950.00	13875.00	12950.00
1994	7645.0000	9752.0000	10279.00	10915.00	10279.00

	TB2	TB3	TB4	TB5	TB6	GSMH
1970	434.0000	115.0000	70.00000	9.000000	953.0000	193464.0
1971	465.0000	113.0000	112.0000	27.00000	1172.000	241523.0
1972	576.0000	162.0000	155.0000	17.00000	1563.000	289497.0
1973	713.0000	174.0000	255.0000	32.00000	2316.000	368588.0
1974	1264.000	258.0000	784.0000	52.00000	4067.000	498934.0
1975	1539.000	245.0000	911.0000	82.00000	5115.000	641425.0
1976	1654.000	319.0000	1178.000	67.00000	5559.000	807830.0
1977	1925.000	340.0000	1365.000	125.0000	6225.000	1036784.
1978	1133.000	383.0000	1296.000	129.0000	4814.000	1554016.
1979	1472.000	613.0000	1241.000	151.0000	5305.000	2739090.
1980	1707.000	754.0000	3416.000	156.0000	8235.000	5028835
1981	2249.000	790.0000	3641.000	223.0000	9421.000	7607728.
1982	2442.000	402.0000	3922.000	83.00000	9315.000	10117275
1983	2370.000	776.0000	3838.000	140.0000	9720.000	13153297
1984	3100.000	881.0000	4089.000	231.0000	11284.00	21175772
1985	3368.000	539.0000	4087.000	355.0000	11896.000	33477764
1986	3547.000	753.0000	2587.000	461.0000	11913.00	47626220
1987	4470.000	725.0000	2294.000	674.0000	13883.00	68988328
1988	4486.000	855.0000	2356.000	711.0000	14316.00	1.19E+08
1989	5005.000	1124.000	2148.000	858.0000	15212.00	2.13E+08
1990	4897.000	2218.000	3644.000	2189.000	22302.00	3.63E+08
1991	4849.000	2030.000	2972.000	1974.000	21047.00	5.79E+08
1992	5372.000	2226.000	3223.000	2000.000	22870.00	1.01E+09
1993	7025.000	3359.000	3180.000	2915.000	29429.00	1.73E+09
1994	5033.000	2590.000	2522.000	2210.000	23270.00	3.64E+09

	AT TEFÉ	USATEFE	TURKTEFE	PFI	KUR1	KUR2
1970	53.12500	58.51064	14.63120	7.800000	42.75702	46.06886
1971	58.59375	59.57447	28.05321	9.500000	32.67435	31.70571
1972	54.68750	53.19149	22.97461	10.3000	37.78434	32.76050
1973	70.31250	68.08511	31.43894	13.90000	38.95104	30.62201
1974	103.1250	94.68085	43.89359	36.60000	39.31359	30.02619
1975	114.8437	104.2553	36.03386	45.20000	57.34115	41.95227
1976	92.18750	68.08511	33.25272	47.80000	49.96337	33.00578
1977	92.18750	71.27660	34.70375	54.20000	54.86532	37.17484
1978	81.25000	81.91489	60.82225	54.10000	41.32502	32.70010
1979	83.59375	93.61702	92.01935	72.30000	39.08094	31.93500
1980	100.0000	99.99999	100.0000	131.7000	109.6158	78.73000
1981	85.15625	103.1915	61.66868	155.5000	173.8925	188.7506
1982	82.03125	64.89362	40.62878	141.1000	325.1331	262.5371
1983	65.62500	41.48936	37.842764	125.4000	355.6626	252.5912
1984	53.12500	42.55319	72.55139	125.000	215.7270	219.0084
1985	46.87500	37.23404	70.37485	118.5000	267.1229	278.0536
1986	42.96875	26.59575	51.99516	61.00000	554.6097	348.7896
1987	31.25000	32.97872	53.80895	76.10000	582.0986	532.1378
1988	33.59375	41.48936	88.75454	61.90000	649.4362	678.2872
1989	38.28125	46.80851	92.26119	73.50000	978.2371	1085.724
1990	40.62500	44.68085	85.97340	96.20000	1586.801	1370.521
1991	42.18750	41.48936	72.43047	77.40000	3081.135	2445.244
1992	33.59375	30.85106	89.48008	75.60000	3415.417	2416.280
1993	27.34375	26.59575	86.94075	65.50000	4423.541	3430.772
1994	22.65625	32.97872	91.29383	62.10000	10212.13	11378.97